

T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

OSMANLI DEVLETİ' NDE ESKİ ESER POLİTİKASI VE MÜZE-İ HÜMAYUN'UN
KURULUŞU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Hüseyin TÜRKSEVEN

Tez Danışmanı
Yrd. Doç. Dr. Ali SÖNMEZ

Çanakkale – 2010

TAAHHÜTNAMASI

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum "**Osmanlı Devleti'nde Eski Kser Politikası ve Müze-i Hümayun'un Kuruluşu**" adlı çalışmamı, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

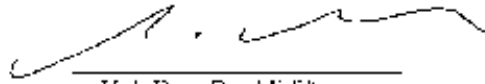
06/09/2010

Hüseyin TÜRKSEVEN

İmza

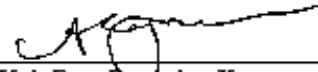

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne
Hüseyin Türkseven' e ait Osmanlı Devleti'nde İlski İşler Politikası ve Müze-i Hümayun'un
Kuruluşu adlı çalışması, jüriimiz tarafından Tarih Anabilim Dalı,
Yakınçağ Bilim Dalında
YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak oybirliği/oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

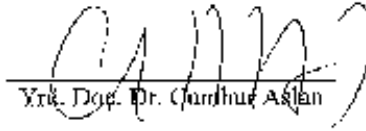

Yrd. Doç. Dr. Ali Sönmez

(Danışman)

Yrd. Doç. Dr. Aşkın Koyuncu

Yrd. Doç. Dr. Gürhan Aşlan

Tez No : 381526
Tez Savunma Tarihi : 06/09/ 010

Doç. Dr. Yücel ACER
Enstitü Müdürü
06/09/2012

OSMANLI DEVLETİ'NDE ESKİ ESER POLİTİKASI VE MÜZE-İ HÜMAYUN'UN KURULUŞU

ÖZET

Osmanlı Devleti, Tanzimat dönemine kadar eski eserlerin korunması konusunda bir bilince sahip değildi. Ancak Tanzimat dönemi ile farklı bir süreç başlamış ve sahip olunan eserler için ilk defa müze kurma fikri 1840 yılında ortaya çıkmıştır. 1846 yılında Ahmet Fethi Paşa tarafından, o döneme kadar silah deposu olarak kullanılan Harbiye Ambarında bir müze kurulmuş ve müze içerisinde ilk olarak Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren toplanmış olan eski silahlar ve değerli nesnelere sergilenmiştir. Osmanlı müzeciliği ve eski eserler açısından ilk kurumsallaşma hamlesi 1869 yılından sonra gerçekleşecektir. Zira 1869 yılında müze için ilk kez "Müze-i Hümayun" tabiri kullanılırken, Edward Goold 'ta müze müdürü olarak atanacak ve eski eserlerin ülke dışına çıkarılmasına engel olmak amacı ile 1869 ve 1874 yıllarında ardı ardına Asâr-ı Atika Nizamnameleri yürürlüğe girecektir.

Osmanlı Devleti'nde müzecilik ve eski eser konusunda ikinci kurumsallaşma hamlesi, Osman Hamdi Bey'in 1881 yılında müze müdürü olarak göreve başlamasıyla gerçekleşecektir. Hamdi Bey döneminde Osmanlı müzeciliği kavram olarak gerçek anlamda kendi kimliğine kavuşmuştur. Hamdi Bey'in müze yöneticiliği süresince gerçekleştirmiş olduğu idari, hukuki ve arkeolojik çalışmalar, müzenin sonraki gelişimi için temel oluşturmuş, onun döneminde çıkarılan 1884 ve 1906 nizamnameleriyle Osmanlı Devleti, eski eserler üstünde gerçek bir denetim sağlayabilmiştir.

THE ANCIENT ARTIFACTS POLICY IN THE OTTOMAN EMPIRE AND THE ESTABLISHMENT OF THE IMPERIAL MUSEUM

ABSTRACT

Ottoman Empire did not have the awareness of protection of historical artifacts until the period of the Tanzimat reforms. However, within this period a different procedure started and the first idea of creating a museum in order to save historical artifacts emerged in 1840. In 1846 the first museum was established at military affairs warehouse, which was used as a military depot at that time, by Ahmet Fethi Paşa and firstly old weapons and precious items, that were collected since the beginning of the Ottoman Empire, had been exhibited. The first institutional move in terms of the Ottoman Empire museology and historical artifacts was done after 1869. In 1869 for the first time the term “Müze-i Hümayun” was used for the museum, Edward Goold was appointed as museum manager and in order to prevent the extraction of historical artifacts out of the empire, the legislation of “Asâr-ı Atika Nizamnameleri” came into force consequently at 1869 and 1874.

The second institutional move in terms of the Ottoman Empire museology and historical artifacts occurred when Osman Hamdi Bey was appointed as museum manager at 1881. In this period the Ottoman museology developed its own identity as a term. The administrative, judicial and archaeological works conducted by Hamdi Bey during his managerial period formed a basis for the subsequent development of museum, as well as the Ottoman Empire provided a true control over historical artifacts via the regulations of 1884 and 1906 which came into force in his managerial period .

ÖNSÖZ

Osmanlı Devletinin, sahip olduğu topraklarda bulunan kültür kalıntılarına yaklaşımını incelediğimiz çalışmada öncelikle arşiv belgeleri olmak üzere, konu üzerine yazılmış olan eserleri kullanmaya çalıştık. Günümüze kadar yapılmış olan çalışmalar, Osmanlı Devletinin Tanzimat sonrasında gelişen eski eser anlayışı ile ilgilidir. Tanzimat öncesi Osmanlı Devleti'nin eski eser anlayışı konusunda yazılmış olan kaynak sayısı çok azdır. Konuyu değerlendirirken o dönem Osmanlı ülkesinde gezmiş olan seyyahların yazdıklarını da dikkate aldık. Osmanlı müzeciliğinin temelleri ilk olarak 1846 yılında atılmıştır. Osmanlı Devleti'nde bu tarihten itibaren başlayan müzecilik hareketi yıkılışına kadar çok hızlı bir ilerleme kaydetmiştir.

Çalışmaların hazırlanışında, yapmış olduğu yorumlar ile tezime yön veren değerli hocam Yrd. Doç. Dr. Aşkın KOYUNCU'ya, arşiv belgelerinin okunması konusundaki yardımlarından ve kaynaklara ulaşmam için yapmış olduğu destekten ötürü kıymetli hocam Yrd. Doç. Dr. Ali SÖNMEZ'e teşekkürü bir borç bilirim. Maddi ve manevi desteklerini hiç esirgmeden yapmış oldukları yardımlar için TÜRKSEVEN ve ERGÜREŞ ailelerine de teşekkür ederim. Son olarak yüksek lisansa başladığım günden, şimdiye kadar geçen sürede bana inanan ve desteğini sürekli arkamda hissettiğim Nagehan ERGÜREŞ'e sonsuz teşekkürler.

Hüseyin TÜRKSEVEN

Çanakkale 2010

İÇİNDEKİLER	Sayfa No
ÖZET	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ	iii
İÇİNDEKİLER	iv
KISALTMALAR	v
GİRİŞ	1

I. BÖLÜM
OSMANLI DEVLETİ'NDE ESKİ ESER
ANLAYIŞININ GELİŞİMİ

1. Osmanlı Devleti'nin Devraldığı Miras.....	5
1.1. Osmanlı Devleti'nde Eski Eser Kavramının Gelişimi.....	6
1.2. Aya İrini Kilisesinin Düzenlenişi.....	11
2. Eski Eser Onarımları.....	13
3. Seyyahların Gözü ile Osmanlı Devleti'nde Eski Eser Anlayışı.....	17

II. BÖLÜM
TANZİMAT DÖNEMİ MÜZE KAVRAMI
VE MÜZECİLİĞİN GELİŞİMİ

1. Tanzimat ve Batı Müzeciliği İle Tanışma	23
2. Müze-i Hümayun'un Kuruluşuna Doğru	27
2.1. Ahmet Fethi Paşa ve Osmanlı Devleti'nde Müze Kavramının Ortaya Çıkışı.....	27
2.2. Harbiye Ambarı'nın Müze Olarak Düzenlenişi.....	28
2.3. Eski Eserleri Müzeye Kazandırma Çalışmaları.....	32
3. Müze-i Hümayun.....	36
3.1. Müze-i Hümayun'un Kuruluşu.....	36
3.2. Müze-i Hümayun'un Harbiye Ambarından Çinili Köşk'e Taşınması	39
4. Müze-i Hümayun'un Müdürleri	45
4.1. Edward Goad.....	46
4.2. Terenzio	44
4.3. Philip Anton Dethier.....	47
4.4. Osman Hamdi Bey.....	50

III. BÖLÜM
OSMANLI DEVLETİ'NDE
ESKİ ESER NİZAMNAMESİLERİ

1. 1869 Tarihli Asâr-ı Atika Nizamnamesi.....	56
2. 1874 Tarihli Asâr-ı Atika Nizamnamesi.....	60
3. 1884 Tarihli Asâr-ı Atika Nizamnamesi.....	66
4. 1906 Tarihli Asâr-ı Atika Nizamnamesi.....	75
SONUÇ	83
KAYNAKÇA	86

KISALTMALAR

- A. DVN. DVE. : Sadaret Düvel-i Ecnebiye
- A. MKT. MHM. : Sadaret Mektubû Kalemi Mühimme Odası
- A. MKT. NZD: Sadaret Mektubû Kalemi Nezaret Ve Devâir
- A. MKT. UM. : Sadaret Mektubû Kalemi Umum Vilayet
- Bkz.: Bakınız
- B.O.A. : Başbakanlık Osmanlı Arşivi
- C. : Cilt
- C.MF. : Cevdet Maarif
- C. ML. : Cevdet Maliye
- HAT. : Hatt-ı Hümayun
- Haz. : Hazırlayan
- HR. MKT. : Hariciye Nezareti Mektubû Kalemi
- İ. HR. : İrade Hariciye
- İ. HUS. : İrade Hususi
- İ. MSM. : İrade Mesail-i Mühime
- İ.ŞD. : İrade Şura-yı Devlet
- MD. : Mühime Defteri
- MF. MKT: Maarif Nezareti Mektubi Kalemi
- S. : Sayı
- s. : Sayfa
- TDV. İA. : Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

GİRİŞ

İnsanlar, tarihi çağlar boyunca, unutmaya ve unutulmaya karşı devamlı olarak bir direniş ve gelişim içerisinde olmuşlardır. Yeni icatlar, keşifler ve her türlü gelişim insanlar içindir. Çünkü uygarlıkları meydana getiren insandır. İnsanlığın unutmaya karşı yapmış olduğu direniş ve göstermiş olduğu gelişim tarih yazıcılığını, kütüphaneleri, arşivleri, koleksiyonculuğu ve müzeleri ortaya çıkarmıştır.¹

Koleksiyonculuk ve toplayıcılığın, insanların yerleşik düzene geçtiği dönemlere kadar uzandığı bilinmektedir.² Nasıl bir istek ile toplanmış olursa olsun sanat ve bilim eserlerinden oluşan toplayıcılığa veya eski medeniyetlere ait eserlerin yer aldığı koleksiyonlara ilk müze örnekleri olarak bakabiliriz.³ Fakat o dönemlerde ilk müzecilik örnekleri olarak kabul edilmiş olsalar da bilimsel anlamda yapılmış bir arkeolojiden ve müzecilikten bahsetmek çok zordur. Müze günümüz anlayışı ile Avrupa kültürünün ortaya çıkarmış olduğu bir kurumdur. İlk dönemlerde kilise ve saraylarda toplanan eski eserler ile oluşturulan mekanlar, daha sonraları halkın ziyaretine açık yerlerde toplanarak sergilenmeye başlanmıştır.⁴

Eskiye duyulan ilgi, dini nedenler, korku veya saygı, ekonomik neden, sanatsal değer gibi birçok sebep tüm dünya ülkelerini taşınır taşınmaz eski eserlere karşı bir davranış sergilemeye zorlamıştır.⁵ Müzelerin amacı geçmiş dönemlerde yaşamış medeniyetlerin, kültürlerin, yaşama biçimlerini, bilim, teknik ve sanat anlayışlarını geleceğin insanlarına somut nesnelere aracılığı ile aktarmaktır.⁶ Müzeler, yüzyıllar önce dünya üzerinde yaşamış toplumların yaşam biçimlerini bizlere sergileyen merkezlerdir ve ilk kuruluşlarından günümüze kadar çok büyük bir ilerleme kazanmışlardır.

Müzelerin ilk denemeleri sayılabilecek örnekler Eskiçağa kadar uzanmıştır. Eski Mısır ile Mezopotamya'da değerli eşyaların mabetlerde, mezarlarda, kutsal alanlarda

¹ Ferruh Gerçek, *Türk Müzeciliği*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999, s. 2.

² Ferruh Gerçek, *Türk ...*, s. 77.

³ Sabahattin Batur, "Dünyada Müzeciliğin Gelişimi", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, C.6, İstanbul, 1983, s. 1472.

⁴ Sevim Kazancı, *XIX. Yy. Osmanlı Müzeciliği*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1998, s. 2.

⁵ Emre Madran, "Osmanlı Devletinde Eski Eser ve Onarım Üzerine Gözlemler", *Belleten*, C. XLIX, Sayı 195, Aralık 1985, s. 503.

⁶ Sabahattin Batur, "Dünyada ...", s. 1472.

veya saraylarda toplu şekilde sergilendikleri de görülmüştür. Dinsel nedenlerin öncelik taşıdığı eski eser sunumlarında, ayrıca savaşlarda galip gelen hükümdarlar ele geçirmiş oldukları ganimetleri kuvvet ve güçlerinin bir göstergesi olarak halklarının görebilecekleri yerlerde sergilemişlerdir.⁷ Sanatsal ağırlıklı objelerin bilinçli bir şekilde toplanması ilk olarak eski Yunan'da görülmüştür. Nitekim Helenistik çağın ünlü krallarından I. Ptolemaios da M.Ö. 300 yıllarında o dönemin en ünlü kültür merkezlerinin başında gelen İskenderiye'de ilk müze ve kütüphaneyi kurmuştur.⁸

Ortaçağda, kiliseler ve katedraller sahip oldukları değerli koleksiyonlar ile bir müze görünümü kazanmışlardır. Buralarda daha çok, Hıristiyan dini ile ilgili çeşitli olayların anlatıldığı ikonalar, azizlere ait kutsal eşyalar, heykeller, lahit mezarlar, kabartmalar ve bunlara benzer dini eşyalar ile sanat eserleri korunmuştur.⁹ Savaş dönemlerinde yağmalanan topraklardan getirilen eski eserler ve kıymetli eşyalarda koleksiyonlar için her zaman önemli bir yer tutmuştur. Büyük imparatorlukların dağılmasıyla kurulan yeni devletler, daha önce bağlı oldukları uygarlığın eserlerine sahip çıkma ve koruma isteği ile ellerine geçen kıymetli eşyaları saklama gereği duydukları söylenebilir. Avrupalılar müzeyi, sahip oldukları değerli eserleri saklayabilecekleri tek yer olarak kabul ettikten sonra, Roma döneminde yaygın olarak başvurulan eski tarihi parçaların yeni mekanlarda kullanılması uygulamasına da son vermişlerdir.¹⁰

Avrupa'da geçmişten gelen müzecilik geleneği, Hümanizm ve Rönesans'ın başlamasıyla giderek gelişme göstermiş, XVII. Yüzyıldan itibaren pek çok alanda müze oluşturulmuştur. İngiltere'de Oxford Üniversitesi'nde 1679–1683 yıllarında kurulan Ashmolean Müzesi, İngiliz koleksiyoncu ve tarihçi Elias Ashmole'nin eserlerinden yararlanılarak kurulmuştur. 1769 yılında Papa XIV. Klemens, Vatikan koleksiyonlarının Kilise Devletine ait olduğunu söylemiş ve Vatikan Müzeleri adı altında halkın ziyaretine

⁷ Erdem Yücel, *Türkiye'de Müzecilik*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1999, s. 19.

⁸ Erdem Yücel, *Türkiye'de...*, s. 19.

⁹ Ferruh Gerçek, *Türk ...*, s. 3.

¹⁰ Wendy M.K. Shaw, *Osmanlı Müzeciliği*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 27.

açmıştır.¹¹ Avrupa’da eski çağ medeniyetlerine ve eski çağ medeniyetlerinden kalan kültür kalıntlarına olan ilgi 15. ve 16. yüzyıllarda başlamıştır.¹²

Eskiye olan hayranlık Avrupa da hızlı bir gelişim sürecindeyken, Doğu ülkelerinin tamamı yaşanan ilerlemenin çok gerisinde kalmıştır. Ülkemizdeki arkeolojik eserlerin keşfi 16. yüzyılda başlamıştır. Anadolu topraklarını dolaşmak için gelen gezginler tarafından dikkat çekilen eski eserlerin önemi 18. ve 19. yüzyılda artarak devam etmiştir.¹³ Batı dünyasının ekonomik ve siyasi iradelerinin temsil aracı halini alan müze koleksiyonları, Doğu ülkelerinde özellikle de Osmanlı coğrafyasında yapılmış olan kazılar ve çıkarılan eserler ile gelişmiştir.¹⁴ Eskiçağ tarihinde Anadolu coğrafyasının çok önemli bir yere sahip olduğuna şüphe yoktur. Anadolu’nun kültür ve geleneği Avrupa’nın sanat çalışmalarına konu olurken, tarihi zenginliği de arkeoloji için bir uygulama sahası olmuştur. Eskiçağ tarihine çok önemli veriler sunmasının yanında, değerli eserleri ile de Avrupa Müzelerinin gelişimine katkıda bulunmuştur.¹⁵

18. yüzyılın sonlarıyla 19. yüzyılın ilk yarısında İngiltere ve Fransa’nın Yakındoğu’da yaptıkları kazıların öncelikli amacı hiç şüphe yok ki kurmuş oldukları müzelere güzel ve değerli tarihi eserleri taşımaktır.¹⁶ Bilim insanı olmanın getirdiği ahlak dahi, değerli bir nesneyi kendi medeniyetine taşıyarak orada sergileme ve halkı ile paylaşma tutkusunun gerisinde kalmıştır. Ülkelerin sahip oldukları değerleri koruyamamaları veya böyle bir bilinçle hareket edememiş olmaları, Avrupa dünyasının Anadolu’da bulunan birçok uygarlığa ait kültür kalıntılarını kendi ülkelerine taşımış olmalarını haklı göstermemelidir. Osmanlı topraklarında gezmiş olan seyyahlar ve birçok yazar Osmanlı yönetiminin eski eser bilincine sahip olmadığını yazmıştır.

1789 Fransız İhtilali tüm dünyadaki toplumsal alanlarda olduğu gibi müzecilik alanında da ileriye dönük ve kamuya açık bir geleneğin gelişmesine sebep olmuştur.¹⁷

¹¹ Ferruh Gerçek, *Türk ...*, s. 6.

¹² Gül E. Kundakçı, “19. yy. da Anadolu Arkeolojisine ve Eskiçağ Tarihine Genel Yaklaşım”, *XIII. Türk Tarih Kongresi (Kongreye Sunulan Bildiriler)* III. C. II. Kısım, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2002, s. 2.

¹³ Güven Arsebük, “Dünden Bugüne Arkeoloji”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, C.1, İstanbul, 1983, s. 68.

¹⁴ Hale Özkasım-Semra, Ögel, “Türkiye’de Müzeciliğin Gelişimi”, *İstanbul Teknik Üniversitesi Dergisi*, C.2, S.1, 2005, s. 98.

¹⁵ Gül E. Kundakçı, “19. yy. da Anadolu Arkeolojisine ...”, s. 2.

¹⁶ Güven Arsebük, “Dünden Bugüne ...”, s. 66.

¹⁷ Sabahattin Batur, “Dünyada ...”, s. 1472.

Başta İngiltere olmak üzere Fransa, İtalya, Almanya, İspanya, Rusya ve Amerika'da koleksiyonculuk ile başlayan çalışmalar bir araya toplanarak müzelerin ilk örnekleri oluşturulmuştur. Avrupa'da müze kurumunun gelişimi eski eser arayışını da beraberinde getirmiştir. Batı uygarlıkları için tarih boyu birçok medeniyete ev sahipliği yapmış olan Anadolu, hiç şüphe yok ki ilk akla gelen arkeolojik alanların başında gelmiştir.

I. BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NDE ESKİ ESER ANLAYIŞININ GELİŞİMİ

1. Osmanlı Devleti'nin Devraldığı Miras

Türklerde eski ve değerli eser sergileme geleneğinin çok uzak dönemlere kadar dayandığını söyleyebiliriz. Bu geleneğin öncülüğünü de Selçuklular ile beraber XIII. yüzyıla kadar getirebiliriz. Konya'nın ortasında beliren ve yüksek höyük olan yığma tepenin etrafını Selçuklular surlar ile çevrelemişlerdir. Selçuklular, belki Türk tarihindeki ilk müzecilik denemesini yapmışlardır. Elde ettikleri her döneme ait işlemeli taşları, sur duvarlarının dış yüzeylerine yapıştırmışlar ve bir bakıma müze oluşturma amacı güderek ellerinde bulunan yapıları sergilemişlerdir.¹⁸ Bunun dışında Selçuklu döneminde Konya ile Ilgın arasında bulunan Kadınhanı'nda kervansarayların bütün yüzeyleri Antik çağ veya Bizans dönemine ait olan kitabe ve işlenmiş mimari parçalar ile inşa edilmiştir.¹⁹ Osmanlı Devleti'nde ise müze fikrinin yerleşmesi Tanzimat dönemine rastlamıştır. Tanzimat döneminden sonra modern anlamda müzecilik için adımlar atılmaya başlanmıştır. Ancak bundan önce yapılan saklama ve toplama işlemlerinin tamamı koleksiyonculuk olarak değerlendirilmiştir.

Osmanlı Devleti kurulduğu yer itibari ile çok önemli bir konuma ve değere sahiptir. Bunun nedeni çağlar boyunca çok sayıda uygarlığın yaşamış olduğu bir bölgede kurulan Osmanlı Devleti'nin fetihler ile genişleyen topraklar sonucunda çok büyük bir imparatorluk durumuna gelmiş olmasıdır. Hakim olduğu topraklarda yüzyıllar önce değişik milletlerden olan Hititler, Lidyalılar, Frigyalılar, Urartular ve Bizans gibi çok sayıda uygarlık hüküm sürmüştür. Osmanlı Devleti kuruluşundan yıkılışına kadar, topraklarındaki eski medeniyetlerin kalıntıları ile beraber yaşamıştır. Anadolu'da Selçuklulardan kalma birçok han, hamam, su kemeri ve cami vardır ve eserlerin birçoğu Osmanlı döneminde kullanılmaya devam etmiştir. Osmanlı Devleti sadece kendi kültürünü miras olarak almamıştır. Anadolu dışında, Mısır, Suriye, Mezopotamya,

¹⁸ Semavi Eyice, "Arkeoloji Müzesi ve Kuruluşu" , *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, C.6, s. 1596.

¹⁹ Semavi Eyice, "Müzeciliğimizin Başlangıcı ve Türk-İslam Eserleri Müzeleri", *Müze*, T.C. Kültür Bakanlığı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Genel Müdürlüğü, Ankara, 1990, s. 6.

Balkanlar veya Güney Doğu Avrupa gibi arkeolojik kültür kalıntıları açısından zengin yerleri de kendi içerisinde barındırarak geniş alanlara yayılmıştır.²⁰

Osmanlı Devleti sahip olduğu eski eser zenginliğini koruyamamış ve eserler uzun yıllar araştırmacılar tarafından ülke dışına çıkarılmıştır. Almanya’da müzeciliğin ilk örneği sarayda toplanan eski eserler ile başlamış ve koleksiyonları Osmanlı toprakları içinde bulunan Anadolu, Suriye ve Irak kazılarında bulunan eserler oluşturulmuştur. Bergama’dan getirilen Zeus sunağı ve Athena mabedi eserlerin en önemlilerinin başında gelmektedir.²¹ Çok sayıdaki eski eser Osmanlı topraklarından ülke dışına çıkarılmış ve yabancı müzelerde sergilenmeye başlamıştır. Osmanlı Devletine ait olan Ege Denizi’ndeki Melos adasında 1820 yılında bulunan Milo Venüsü heykeli Fransız konsoloslarının çabaları ile Fransa’ya kaçırılarak Louvre Müzesinde sergilenmeye başlanmıştır.²² Osmanlı Devleti’nde sahip olduğu eserleri koruyacak bir kanun veya denetleyecek bir yetişmiş elemanın olmayışı, yaşanan eski eser kaçakçılığını büyük boyutlara ulaştırmıştır.

1.1. Osmanlı Devleti’nde Eski Eser Kavramının Gelişimi

Osmanlı Devleti de kuruluşundan itibaren hızla büyüyen bir hazineye sahip olmuştur. Feth edilen yerlerden ele geçirilen önemli ganimetler devlet hazinesine dâhil edilmiştir. Osmanlı Devleti’nde II. Mehmet’in İstanbul’u feth ederek başkent ilan etmesinden sonra yaptırmış olduğu Topkapı Sarayına, Edirne’deki Osmanlı hazinesini taşımıştır. Yeni hazine “Hazine-i Hümayun” ve “Hazine-i Amire” isimleriyle anılmıştır.²³ II. Mehmet’in çeşitli dillerde yazılmış değerli kitaplardan oluşan zengin ve önemli bir kütüphanesinin bulunduğu bilinmektedir.²⁴ Kütüphanede, ceylan derisi üzerine yapılmış dünyanın en eski ve değerli haritalarını, kozmografya ve coğrafya kitaplarını toplamıştır.²⁵ Osmanlı Devleti’nde eski eser anlayışının bu dönemde var olduğu fakat bunun eski eserden çok koleksiyonculuk anlamında olduğunu söylemek daha doğrudur.

²⁰ Sevim Kazancı, *XIX. Yy...*, s. 16.

²¹ Erdem Yücel, *Türkiye’de...*, s. 24.

²² Ferruh Gerçek, *Türk ...*, s. 13.

²³ Sevim Kazancı, *XIX. Yy...*, s. 15.

²⁴ Ferruh Gerçek, *Türk ...*, s. 6.

²⁵ Sevim Kazancı, *XIX. Yy...*, s. 15.

Osmanlı Devleti Bizans'tan kalma nadir ve değerli eserleri de saklamıştır. Osmanlı Devleti'nin fetihten sonra İstanbul'da bulunan eski İmparatorluğun eserlerini saklamış olması, o dönem anlayışı içerisinde müzecilik olarak değerlendirilmemiş olsa da, günümüz müzecilik anlayışına katkı yapan en önemli dönüm noktalarından birisi olarak kabul görmüştür. Bizans'tan Osmanlı Devletine geçen değerli emanetler dinsel egemenliğin yanında askeri egemenliğin de simgesi konumunda olmuşlardır. Cebehane'nin gezilememesi ve halk arasında kutsal emanetlerin burada saklandığının biliniyor olması, gerek Müslüman halk gerekse Hıristiyan halk için özel bir mekân özelliği taşımasına vesile olmuştur. Bu durum aynı zamanda Osmanlı Devletinin gücünün simgesi olarak da görülmüştür.²⁶

İmparatorluğun kurulma ve gelişme yıllarından itibaren eski eserlere ve korumaya ilgi duyulduğuna ilişkin örnekler vardır. Fatih Sultan Mehmet'in 29 Mayıs 1453 günü Ayasofya'ya girişinde gösterdiği davranışı tarihçi Tursun Fakih, Fatih Sultan Mehmet'in Ayasofya'nın zamanında iyi bakılmadığını, binanın harap ve yıkık durumda olduğunu, insanların bu duruma ilgisiz kaldığını şu sözlerle anlatır: “...*Vaktaki bu bina-yı hasisün tevabi ve levahikin harab-u yebab gördü, alemün sebatsızlığın ve kararsızlığın ve ahır harab olmasın fikridüp...*”.²⁷

Fatih'in eski eserlere olan bu saygısına “1855'de Türkiye” isimli eserinde Ubcini de değinmiştir: “...*Türkler Ayasofya'nın bu Grekçe adını muhafaza ettikleri gibi, binaya da saygı göstermişlerdir. Konstantiniye'nin düştüğü gün ünlü yapının önünde atından inen Fatih Sultan Mehmed bir askerin avludaki mermerleri kırdığını görür, “ganimetleri size bıraktım, fakat binalar benimdir” der...*”²⁸ II. Mehmet binanın korunmasını istemiştir. Bunun nedeni eski bir imparatorluk olan Bizans'ın değerli eserlerine sahip çıkmaktır.

Mimar Sinan Tezkiret-ül Bünyan'da şu anısını anlatır: “...*İstanbul'a su getirme çabaları sırasında dereleri kazarken toprak altından yekpare mermer oluklar çıkıyordu.*”

²⁶ Wendy M.K. Shaw, *Osmanlı...*, s. 25.

²⁷ Tursun Bey, *Fatih'in Tarihi*, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1979, s. 59; Emre Madran, “Osmanlı Devletinde Eski Eser ...”, s. 514.

²⁸ Emre Madran, “Osmanlı Devletinde Eski Eser ...”, s. 514.

*Bir müddet sonra o kadar mermer çıktı ki, saadetli padişah görmek için yeniden teşrif buyurdular. Bu eserleri hırpalamadan toprak altından çıkardığım için iltifat ettiler...”*²⁹

Hiç şüphesiz ki padişahın bu davranışının bir merak ve beğeniden kaynaklandığını söyleyebiliriz. Nitekim padişah kendi adıyla anılacak yapı grubu için İskenderiye’den, Baalbek’ten, Zeyrek İmaretinden, Truva’dan ve diğer örenlerden derleme taşlar gönderilmesini talep etmiş, bunun için birçok fermanlar yazılmıştır.³⁰ Fatih Topkapı Sarayı ikinci bahçesinde Bizans döneminden kalmış olan lahit ve sütun başlıklarını toplamıştır.³¹ Ayrıca kendi döneminde eski eserlere özel bir ilgi göstermiş ve çok değer vermiştir.

Ünlü tarihçi Tursun Bey “Fatih’in Tarihi” isimli eserinde II. Mehmet’in İstanbul’un fethinden sonra şehrin su ihtiyacını karşılamak için eski dönemlerden kalmış olan suyollarını bulduğunu ve bunların bakımsızlık yanında doğanın etkisi ile tahrip olduklarını belirtmiştir. Padişah bulunan yerlerin üzerindeki yıkılmış kemerleri, suyun aktığı yolları mühendis ve ustalar getirterek tamir ettirmiş, tekrar kullanıma hazır hale getirmiştir.³² Fatih Sultan Mehmet İstanbul’un fethi sırasında hipodrom (at meydanı) da bulunan üç başlı yılan sütununa kendini bilmez kişilerin zarar vermelerini engellemek için etrafını demir ile sardırması.³³ Ağustos 1462’de II. Mehmet küçük bir yeniçeri birliği ile birlikte Anadolu’ya geçmiştir. Troya harabelerini, Akhilleus ve Ajax tepelerini ziyaret etmiştir. Kritovulos, Fatih’in burada bir konuşma yaptığını, konuşmasında Troya’lı kahramanları överek Yunanlıları, Makedonları, Selaniklileri ve Moralıları muhteşem Ilium’u yok ettikleri için eleştirdiğini belirtmektedir.³⁴

Batılılaşma dönemine kadar geçen zamanda eskiye duyulan belirli düzeydeki ilgiyi en azından merak olarak nitelendirebiliriz. Nitekim Naima Bergama’dan bahsederken: “... Ol diyarda sanatkarane mermer ve büyük direkler ki sade ve nakışlı mermerlerdendir, pek çoktur...” demektedir “ ...halk dilinde meşhur ve ol memleket halkının dilinde tevatüre

²⁹ Emre Madran, “Osmanlı Devletinde Eski Eser ...”, s. 515.

³⁰ Ömer Lütfü Barkan, *Süleymaniye Camii ve İmaretini İnşaatı (1550–1577)*, C. 2, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1979, s. 25.

³¹ Sümer Atasoy, “Türkiye’de Müzecilik” *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, C.6, İstanbul, 1983, s. 1458.

³² Tursun Bey, *Fatih’in...*, s. 60.

³³ Franz Babinger, *Fatih Sultan Mehmet ve Zamani*, Oğlak Bilimsel Kitaplar, İstanbul, 2002, s. 397.

³⁴ Franz Babinger, *Fatih Sultan Mehmet...*, s. 191.

vardığını...” vurgulayarak, antik kalıntılara ilginin söylenti ile eşit olduğunu belirtmektedir.³⁵

Osmanlı padişahlarının hazineleri ilk olarak Yavuz Sultan Selim (1512–1520) döneminde dünya tarafından tanınmaya ve değerlendirmeye başlamıştır. Yavuz Sultan Selim’in doğuya düzenlemiş olduğu Suriye ve Mısır Seferi, başta İslam dünyası olmak üzere son derece önem verilen kutsal emanetler, birçok değerli eser ve ganimetin Osmanlı sarayına taşınmasına ve kıymetli eserlerden meydana gelen koleksiyonların zenginleşmesine sebep olmuştur.³⁶ Padişahların önemli eserleri ve değerli gördükleri eşyaları saklamış olmaları o dönem şartlarında Avrupa devletlerinde de sıkça görülen bir olaydır. Eski eserlerin, korunmaları gayesiyle depolanmış ve saklanmış olmaları her ne kadar çağımızın müzeciliğine ters düşmüş olsa da, birçok eserin saklanarak yok olmaktan kurtarıldığı ve günümüz müzelerine kaldığı da bir gerçektir.³⁷

Osmanlı’nın içerisinde bulunduğu askeri ve ekonomik zorluklar nedeniyle ülkesinde çıkarılan eski eserlere ayıracak zamanı, parası ve yetişmiş uzmanı yoktur.³⁸ Fakat buna rağmen Osmanlı Devleti’nin ülkedeki eski eserlere verilen zararı önlemek için hassas davrandığını söyleyebiliriz. Sultan III. Murat, Eğriboz Beyi ile Atina, Livadiye ve İstefe Kadılarına verdiği emirde, isimleri geçen yerlerde bulunan yontulmuş direkler ve somaki mermerlerin yabancılar tarafından alınıp satıldığı haberlerinin kendisine ulaştığını belirtmiştir. Eserlerin kadıların kendi idaresinde bulunan yerlerde tutulmalarını isteyen III. Murat, eserlerin yabancılar tarafından satılmasına izin verilmemesini özellikle emretmiştir.³⁹ Sultan II. Mustafa ise, Konya’da yeni inşa edilen bir hamamın taş ihtiyacını karşılamak için çok yakın bir yerde bulunan harabe sarayın taşlarının kullanılmasına izin vermemiştir.⁴⁰

Geçmiş medeniyetlerden kalan binaların Osmanlı Devleti’nde eski eser olarak kabul edildiğini göstermesi açısından önemli olan bir diğer belge ise 4 Kasım 1583

³⁵ Emre Mardan, “Osmanlı Devletinde Eski Eser ...”, s. 515.

³⁶ Ferruh Gerçek, *Türk ...*, s. 6.

³⁷ Semavi Eyice, “Arkeoloji Müzesi ...”, s. 1596.

³⁸ İsmet Ebcioğlu, “Türkiye’den Batı Ülkelerine Götürelen Arkeolojik Eserler”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, C.1, İstanbul, 1983, s. 76.

³⁹ İsmail Günay Paksoy, “*Bazı Belgeler Işığında Osmanlı Devleti’nin Kültür Mirası Politikası Üzerine Düşünceler*”, Osman Hamdi Bey ve Dönemi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1993, s. 203.

⁴⁰ Halit Çal, *Türkiye’nin Cumhuriyet Dönemi Eski Eser Politikası*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1990, s. 31.

tarihinde Aksaray Kadısına yazılan hükümdür. Eski bir handan bazı kişilerce taşlar çıkarılarak, bu taşların yeni yapılmakta olan binalarda kullanıldığının haber alındığının belirtildiği hükümde, Aksaray Kadısından, hanın harap olmasına sebep olan kişilerin kimler olduğunu derhal öğrenmesi ve gerekli cezanın verilmesi istenmiştir.⁴¹

Diğer önemli bir nokta da Osmanlı Devleti'nin ülkenin farklı yerlerinden gelen define haberleri ile yakından ilgilenmesidir. Define çıkarılması hakkında çok sayıda yazışma olduğu görülmektedir. 1796 yılında Eğrikapu dışında bir bölgede define bulunduğu haberi alınmıştır. Define'yi çıkaran kişiler, resmi görevlilere haber vermeden yapmış oldukları kazı nedeniyle hapse konmuşlardı. Ancak kazı yapan kişiler iki çividen başka bir şey bulmamışlardır. Kişilerin hala hapiste oldukları ve bir müddet daha hapiste tutularak sorgulanmaları gerektiği belirtilmiştir.⁴² Devlet'in define haberleri ile eski eser bilincine sahip olduğunu göstermesi amacıyla ilgilenmediği açıktır. Define olarak bulunan nesnelere büyük olasılıkla altın sikkeler olması, bu nesnelere herkes açısından değerli kılmaktadır.

Osmanlı Devleti kendi topraklarında bulunan eski eserleri yabancı arkeologlardan koruyamamıştır. Antik kültürler, arkeolojiye ve müzeciliğe karşı hızla artan ilgisi ve bilgi birikimi ile birlikte, bu alanlarda hizmet veren kurumlara, yetişmiş elemanlara ve donanımına sahip olan Batılı devletler, Osmanlı Devleti'nin karşısına kültür tarihinin her türlü malzemesine sahiplenecek ve bunları değerlendirecek bir uygarlık bekçisi olma iddiası ile de çıkmıştır.⁴³ Batı'nın, Osmanlı Devleti'nin egemen olduğu toprakların tarihî zenginliğine yaklaşımı temelde iki amaçlı olmuştur. İlki, gelişmekte olan müzeciliğin verdiği bir hızla ve adeta yağmacı bir tutumla Avrupa müzelerine eser kazandırmak; ikincisi ise arkeoloji aracılığıyla antik kültürleri tanıyarak, bunları yayın yolu ile bilim dünyasına kazandırmaktır.⁴⁴ Batı'nın, Anadolu'nun arkeolojik değerlerini sahiplenme konusunda sergilediği tutum, kuşkusuz Osmanlı Devleti'nin eskiçağ tarihine ve bu çağdan gelen kültür kalıntılarına yaklaşımı ile ilgilidir. Ancak bu alanlara eğilimi belirleyen, devlet ve toplumun kültür, bilim ve sanat alanında gelişmişliği ve bunun da bir ön koşulu olan refah ve eğitim düzeyidir. Yabancı devletlerin, Osmanlı Devletinin içinde olduğu

⁴¹ İsmail Günay Paksoy, "Bazı Belgeler Işığında ...", s. 203.

⁴² BOA, HAT., Nr., 238/ 13204, 5 Temmuz 1796.

⁴³ İlber Ortaylı, "Osman Hamdi'nin Önündeki Gelenek", *I. Osman Hamdi Bey Kongresi Bildiriler (2 Ekim 1990)*, Yayına Haz. Zeynep Rona, İstanbul, 1992, s. 126.

⁴⁴ Gül E. Kundakçı, "19. yy. da Anadolu Arkeolojisine ...", s. 2.

zor durumdaki siyasi boşluktan faydalandıkları çok açık bir gerçektir. Buna rağmen buldukları devrin değer anlayışına bağlı olsa da, kendilerine gösterilen özen salt kullanılma değerlerinden kaynaklansa da eski ögesinin ve sanat değerinin bu yapıları günümüze ulaştıran Osmanlının tutumunu etkilediğini söyleyebiliriz.⁴⁵

Nitekim, Topkapı Sarayının içerisinde elbiselerin, silahların, eğer takımlarının, sanat eserlerinin ve ayakkabıların da dâhil olmak üzere kayıt altına alınmış üzerlerine veya bohçalarına etiket konularak saklanmışlardır.⁴⁶ Devletin elinde olan eserleri saklamış olması bu bilince sahip olmadığını düşünenler için ciddi bir kanıt olmuştur. Osmanlı Devleti'nin eski eserden daha çok elde etmiş olduğu ganimetleri korumaya çalışmış olması koleksiyonculuk yönünün olduğunu ortaya koyar. Osmanlı padişahları kuruluş yıllarından başlayarak yükselme dönemleri de dâhil olmak üzere değerli eserleri muhafaza ederek, “hazine-i hassa”⁴⁷ da saklamışlar, hatta Aya İrini Kilise'sini silahların saklandığı bir askeri müze olarak kullanmışlardır.

1.2. Aya İrini Kilisesinin Düzenlenişi

Topkapı Sarayının dış avlusunda yer alan Aya İrini Kilisesi (Hagia Eirene) İstanbul'da bulunan Bizans'tan kalma yapılar içerisinde tarihi çok eskiye dayanan kiliselerden birisidir. İstanbul'da bulunan Bizans dönemine ait kiliseler içinde bahçesi bugüne kadar korunabilmiş tek kilisedir ve Osmanlı Devleti'nin hiçbir döneminde camiye çevrilmemiştir.⁴⁸ Topkapı Sarayı adını taşıyan Saray-ı Cedid'in ilk bahçesinde bulunan, Aya İrini Kilisesi, iç cebehaneye haline getirilmiştir, Osmanlı Devleti'nin tarihi boyunca özellikle savaşlarda kazanılmış olan farklı silah ve savaş ganimetlerini depolamak için kullanılmıştır, böylece günümüzdeki Askeri Müzenin ilk çekirdeği ortaya çıkmıştır.⁴⁹ Bu nedenle Aya İrini Kilisesi cebehaneye dönüştürülmesinin ardından, sadece kilise mimarisi olarak değil, aynı zamanda içerisinde barındırmış olduğu askeri malzemeler ve kutsal emanetler ile de simgesel bir önem taşımaya devam etmiştir.⁵⁰ İstanbul'un fethinden sonra Bizans İmparatorluğundan kalmış olan, Hristiyanlar için kutsal emanet

⁴⁵ Emre Madran, “Osmanlı Devletinde Eski Eser ...”, s. 513.

⁴⁶ Tahsin Öz, *Ahmet Fethi Paşa ve Müzeler*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1948, s. 1.

⁴⁷ *İslam Ansiklopedisi*, Türk Diyanet Vakfı, C.17, İstanbul, 1998. s. 137. Osmanlı Devleti'nde Padişahların şahsi gelir ve giderlerini idare eden teşkilata Hazine-i Hassa denmiştir. Klasik dönemde Ceyb-i Hümayun isminde olan hazineye Tanzimat döneminden sonra 1847 yılında Hazine-i Hassa ismi verilmiştir.

⁴⁸ Ferruh Gerçek, *Türk ...*, s. 80.

⁴⁹ Semavi Eyice, “Arkeoloji Müzesi ...”, s. 1596.

⁵⁰ Wendy M.K. Shaw, *Osmanlı...*, s. 21.

sayılan Vaftizci Yahya'nın kaval kemiği ve kafatası altın kılıf içerisinde saklanmıştır.⁵¹ Kilisede eski nesnelere sergileniyor olması, eskiden Hıristiyanlara ait olan şehirde Osmanlı hakimiyetini devamlı olarak hatırlatan fiziksel bir araç işlevi görmüştür.⁵²

Halka açık olmayan Cebahane yabancılar tarafından özel izinler alınarak gezilebilmiştir. 1655 ve 1656 yılları arasında İstanbul'da bulunan Fransız seyyah Jean Thévenot; yeni kurulan sarayın bahçesinde üstü kurşunla kaplı Cebahane yani silah deposunun olduğunu söyler.⁵³ Görünüş olarak müze anlamında hizmet etmemiş olan cebahane, içerisinde barındırmış olduğu, kutsal emanetler ve Bizans'tan kalma değerli eşyalar ile ilk koleksiyonculuk denemelerinden başlangıcı sayılabilir. Değerli nesnelere bir yerde saklanmış olmaları, nesnelere maddi değerlerinin yanı sıra manevi değerleri açısından da son derece önemlidir. Ayrıca Avrupa'da yer alan birçok kutsal ziyaret mekanında bulunan kutsal emanetler gibi, Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu emanetler de sergilenmemiş olmalarına rağmen etkilerini sürdürebilmişlerdir.⁵⁴ Cebahane de koruma altında olan kutsal emanetler ve Bizanslılara ait kutsal nesnelere, kutsal kişilere hatırlatan önemli değerler olarak kalmadılar, ayrıca İmparatorluğun gücünün de simgesi konumunda oldular.⁵⁵

III. Ahmet dönemine gelinceye kadar cebahane adıyla anılmış olan depo, 1726 yılında itibaren yine silah deposu anlamına gelen "Dar-ül Esliha" adını almıştır. Binanın giriş kapısı üzerinde III. Ahmet'e ait olan ve Dar-ül Esliha'nın tamir ve onarım işlerini yaptırdığını anlatan 1726 tarihli bir kitabe bulunmaktadır.⁵⁶ Dar-ül Esliha'da korunan değerli ve kıymetli eşyalar sergilemekten daha çok gizlemenin temel alındığı bir koleksiyon olduğu için müze oluşturulamamıştır.⁵⁷ 1826 yılında yaşanan Yeniçeri isyanı sırasında Dar-ül Esliha'nın içerisinde bulunan silahlar yağma edilmiş ve daha sonra harbiye ambarı ismini almıştır.⁵⁸ Sultan II. Mahmut döneminde çıkan yeniçeri isyanı ve 1826 yılında Yeniçeri ocağının kaldırılması sırasında Dar-ül Esliha harap olmuş,

⁵¹ Wendy M.K. Shaw, *Osmanlı...*, s. 21.

⁵² Wendy M.K. Shaw, *Osmanlı...*, s. 21.

⁵³ Jean Thevenot *1655-1656'da Türkiye*, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1978, s. 66.

⁵⁴ Wendy M.K. Shaw, *Osmanlı...*, s. 22.

⁵⁵ Wendy M.K. Shaw, *Osmanlı...*, s. 24.

⁵⁶ Ferruh Gerçek, *Türk ...*, s. 80.

⁵⁷ Wendy M.K. Shaw, *Osmanlı...*, s. 26.

⁵⁸ Tahsin Öz, *Ahmet Fethi ...*, s. 1.

içerisinde bulunan silahların bir kısmı zarar görmüş hatta imha edilmiştir.⁵⁹ Modern müzeler gibi Dar-ül Ešliha da, simgesel olarak önemli olan nesnelere koleksiyonu ile siyasal mesajların verildiği bir yer olmuştur. Eski eserlerin değişik yapıların duvarlarına yerleştirilmesi, modern müzenin görevlerinden birini yerine getirmiştir.⁶⁰

2. Eski Eser Onarımları

Osmanlı döneminde birçok eski eserin “ata yadigârı” kabul edilmiş olması eserlerin korunmasını da beraberinde getirmiştir. Eski yapılar geçmişe saygının bir göstergesi olduğu için, yapıları yaşatabilmek adına onarım faaliyetlerine gidilmiştir.⁶¹ Geçmişten günümüze kadar gelen koruma anlayışı, eskiyi yaşatabilme çabası gerçekliğinden hiçbir şey yitirmemiştir. Bugün Anadolu topraklarının her yerinde eski dönemlerden Osmanlı’ya kalmış ve oradan da günümüze kadar gelmiş çeşme, hamam, su kemeri, cami gibi birçok eser kullanılmaya devam etmektedir. Yapıların kullanılış biçimleri yere ve duruma göre değişmektedir.

Klasik dönemde yapılan eski eser onarımları, genel itibari ile mimari yapılar ve taşınmaz eski eserler üzerlerinde yapılan düzeltme işlemleri olmuştur. Eski yapılar gündelik yaşamın bir parçası konumunda oldukları için korunmaları, onarımlarının yapılması gerekli görülmüş ve yapının kullanılabilir halde kalması için azami çaba sarf edilmiştir. Bugün Anadolu'nun birçok yerinde, geçmiş çağlara ve uygarlıklara ait bazı kalıntıların, çeşitli mimari eserlerde ikinci kez kullanıldığını, eski bir mabet veya kilisenin restore edilerek hemen yanına yapılan bir minare ile camiye çevrilerek günümüze kadar ayakta kaldığını görmek mümkündür. Devlet politikasının bir gereği mi, yoksa dini inançlar doğrultusunda mı yapıldığı kesin olmayan durumun yaşadığımız döneme etkisi kalıcı olmuştur. Ancak Bizans, Selçuklu ve Osmanlı döneminde eski yapılara ait parçaların yeni yapılarda kullanılmış olması eski eser toplayıcılığının en erken biçimleridir. Örneğin; Ankara Kalesi'nin duvarlarında Helenistik döneme ait olan heykeller kullanılmıştır.⁶²

⁵⁹ Ferruh Gerçek, *Türk ...*, s. 80.

⁶⁰ Wendy M.K. Shaw, *Osmanlı...*, s. 38.

⁶¹ Emre Madran, “Osmanlı Devletinde Eski Eser ...”, s. 517.

⁶² Wendy M.K. Shaw, *Osmanlı...*, s. 26.

Eski uygarlıklara ait olan parçaların yeniden kullanılmış olması geçmişte kalan devamlılığı o dönemde tekrar yaşatma çabası olarak da algılanabilir. Eski dönemlere ait taşları toplayıp yeni binalarda kullanan kişiler onların görünmesini istemişlerdir. Böylece inşaatları yapanlar topladıkları taşları duvarlara yerleştirerek eserleri korumanın yanında, halka sergilemiş oldular. Avrupa da olduğu gibi eski eserlerin toplanması, tekrar kullanılması, sahip olma ve fethetme gücünü göstermiştir.⁶³

Anadolu topraklarında başlamış olan ilerlemenin bir sonucu olarak, günümüzde Arap yarımadasından, Avrupa ya kadar birçok devletin kurulmuş olduğu topraklarda Osmanlı Devleti'nden izler bulmak mümkündür. Osmanlı Devleti kuruluşundan yıkılış sürecine kadar sahip olduğu topraklarda imar faaliyetlerinde bulunmuştur ve her bölgeye kendi mimarisini de beraberinde taşımıştır. Devletin ilk yıllarından itibaren inşa edilen yapıların korunması ve onarılması amacıyla mimarların, ustaların istihdam edildiği bilinmektedir. İstanbul'un fethinden hemen sonra Ayasofya'nın, düzenlenerek camiye çevrilmiş olması mimari anlayışı göstermesi açısından en güzel örnektir. Osmanlı Devleti yapının onarımı işleminde genel itibari ile eski görüntüsüne sadık kalarak yenileme işlemi yapmıştır. Örneğin Konya'da Mevlana türbesinin tamiri sırasında padişah eserin "...*uslub-u kadim üzre tamir...*" ve yeni yapılacak olan çinilerinin ise "...tarh-ı kadimine mutabık..." olunmasını istemiştir.⁶⁴

Bir yapının kullanım değeri yapının onarılmasının getireceği değer ile paraleldir. Osmanlı'da onarım faaliyetleri değişik aşamalara sahiptir. Osmanlı devletinde onarım faaliyetinin başlayabilmesi için onarımı yapılacak eserin değeri, onarım maliyeti gibi bir takım değerlendirmeler yapılmıştır.⁶⁵ Bir yapının onarılması için, öncelikle yapının durumu incelenir ve onarıma gerek olup olmadığına karar verilir; İnşaat veya onarım için mimarbaşı bir keşif raporu hazırlar ve bunu defter halinde defterdarlığa sunar. Keşif defteri ismine sahip raporlar defterdarlık tarafından incelenir ve parasal kaynağın, bütçenin hangi gelirinden sağlanacağına karar verilir. Son olarak durum sadrazama sunularak yazılı emri alınır.⁶⁶

⁶³ Wendy M.K. Shaw, *Osmanlı...*, s. 37.

⁶⁴ Halit Çal, *Türkiye'nin Cumhuriyet ...*, s. 31.

⁶⁵ Emre Madran, "Osmanlı Devletinde Eski Eser ...", s. 518.

⁶⁶ Şerafettin Turan, "Osmanlı Teşkilatı'nda Hassa Mimarlığı", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.1, S.1, Ankara, 1963, s. 166.

Onarım isteklerinde bulunan kişi ya da gruplar, yapının durumuna göre değişmiştir. Dini yapıların onarım işlerinde halk, yapının yönetimi ile ilgilenen kişiler ve yerel yöneticiler istek belirtmiştir. Fakat sosyal ve ekonomik içerikli yapılarda, onarım isteğinde bulunan kişilerin sadece yapının bakımından sorumlu kişiler ile sınırlı olduğu görülmüştür.⁶⁷

Onarım işlerine kaynak sağlayan iki kurum bulunuyordu. Bunlar Vakıf ve devletin Hazine dairesidir. Vakıf gelirleri ile yapılan onarımlar ve hazine kaynaklarının yardımı aracılığıyla yapılan onarımlardır. Mimari yapıların oluşmasında ve görevini aktif olarak sürdürmesinde Vakıf kurumunun etkisi çok büyüktür.⁶⁸ Vakıf, sahip olduğu mülkün gelirini öncelikle o mülkün onarımı için ayırmaktaydı. Onarımlar da genellikle çatı tamiri, boya ve ocakların kolay tamirleri yapıldı. Bütünüyle onarım yapılabilmesi için ise keşif raporları hazırlanması gerekirdi.⁶⁹ Ayrıca Vakıflarda suistimallerin önüne geçebilmek amacıyla yapılacak olan tamir ve inşa işlerinde keşif işlemi hassa mimarlarınınıdır.⁷⁰ Fakat kimi zaman onarım işleri için vakıfların gelirleri de yeterli olmamıştır. III. Mustafa döneminde, 1766 yılında İstanbul'da meydana gelen deprem'de Fatih Camii'nin tamir edilemeyecek derecede zarar görmesi üzerine yeniden yapılmıştır. Yeniden yapılan caminin masrafları büyük ölçüde Hazine-i Hümayun'dan karşılanmıştır.⁷¹

Osmanlı Devleti'nde saray, cami, han, hamam, dükkân, köprü, kayıkthane, kale ve türbe gibi resmi binaların inşa ve tamiratını Hassa Mimarlar Ocağı üstlenmiştir.⁷² 1516 yılında kurulmuş olan ve ülke geneline yayılmış durumda bulunan mimarlar ocağı bize Osmanlı Devleti'ndeki yapı ve onarım faaliyetleri hakkında bilgi vermektedir. Devlet içerisinde inşaat ve onarım için bir teşkilatın kurulu olması koruma anlayışının olduğunun bir göstergesidir. Hassa mimarlarının öncelikli görevleri padişahın ve hanedan üyelerinin devlet hazinesinden ödemeleri yapılacak olan binalarının resimlerini (plan) oluşturarak masraflarını hesaplamaktır. Kabul edilen planlarının ardından inşaatın ilerlemesini kontrol etmek de görevleri arasındaydı.⁷³ Hassa mimarlarının görevleri

⁶⁷ Emre Madran, "Osmanlı Devletinde Eski Eser ...", s. 524.

⁶⁸ Emre Madran, "Osmanlı Devletinde Eski Eser ...", s. 518.

⁶⁹ Emre Madran, "Osmanlı Devletinde Eski Eser ...", s. 534.

⁷⁰ Şerafettin Turan, "Osmanlı Teşkilatı'nda ...", s. 170.

⁷¹ Mustafa Cezar, *Sanatta Batı'ya Açılış ve Osman Hamdi*, Anadolu Sanat Yayınları, İstanbul, 1995, s. 67.

⁷² Halit Çal, *Türkiye'nin Cumhuriyet Dönemi ...*, s. 26.

⁷³ Şerafettin Turan, "Osmanlı Teşkilatı'nda ...", s. 163.

arasında yalnızca devlete ait mimari yapıların tamir ve onarım işleri yoktu aynı zamanda sultan vakıflarının tamir ve inşa işleri de hassa mimarlarının görevleridir. Bursa, Edirne gibi merkezi yerlerde yapılan inşa ve onarım işlerinde geniş ve seçkin bir mimar topluluğunun çalıştığı bilinmektedir.⁷⁴

Dini, sosyal veya ekonomik görevlere sahip yapıların kullanılmaları ve toplumun gereksinimlerini karşılamaları bakımından, onarım işlerinin beklemeden yapılması önem taşımaktadır. Örneğin cami, mescit gibi ibadet yerlerinin, halkın ibadetini aksatmadan yapabilmesi için onarımlarına özen gösterilmiştir.⁷⁵ Edirne'den başlayarak İstanbul'a gelinceye kadar yol üzerinde bulunan çeşme, köprü ve kaldırımların tamir işlerinin yapılması gerektiği belirtilmiştir. Onarım işleri ile ilgilenmesi için kapuçubaşı Zülfikar görevlendirilmiştir. Bölgede tahrip olmuş ve gündelik hayatta kullanımda olan yerlerin tamirleri dışında, bu bölgede bulunan ve vakfa ait olan yerlerinde yapılacak olan tamir işlerine dâhil edilmesi istenmiştir.⁷⁶

Osmanlı devletinde toprakları feth edilerek alınan milletlere, hangi din ve mezhebe sahip olursa olsun geniş bir din ve inanç özgürlüğü tanınmıştır. Ele geçirilen topraklarda fethin bir işareti olarak camiye çevrilen yapılar olmuş ise de genel itibari ile tüm ibadet yerleri ait oldukları cemaatin idaresine bırakılmıştır.⁷⁷ Tamir faaliyetleri sadece Müslüman halkın ihtiyaçları doğrultusunda olmamıştır. Gayri Müslim halkın istekleri de dikkate alınmıştır. Özellikle ibadet yerlerinin tamir ve onarımı konusunda gelen şikâyetlerde Osmanlı son derece hassas davranmıştır.

Manastır bölgesine bağlı olan Figile köyünde terk edilmiş durumda bulunan kilisenin bu hali ile kullanıma uygun olmadığı için çatısının tamir edilmesi bölge halkı tarafından istenmişti. Bunun üzerine kilisenin onarımı için çalışmalar yapılmış ve çatısının tamirine başlanmıştır.⁷⁸ İstanbul da bulunan Rum halkının Patriği olan Eremya isimli rahibin, eski fetihten bu güne kadar Fener'de yer alan Patrik kilisesinin odalarının, bahçe duvarlarının ve hol duvarlarının tamire ihtiyacı olduğunu bildirmesi üzerine, tamir edilecek yerler için hassa mimarlarının görevlendirilerek adı geçen her yerin tamir

⁷⁴ Şerafettin Turan, "Osmanlı Teşkilatı'nda ...", s. 159.

⁷⁵ Emre Madran, "Osmanlı Devletinde Eski Eser ...", s. 517.

⁷⁶ BOA, MD, C.109, Hüküm 30, Temmuz 1697.

⁷⁷ Şerafettin Turan, "Osmanlı Teşkilatı'nda ...", s. 171.

⁷⁸ BOA, MD, C.100, Hüküm 44, 30 Haziran 1690.

olacağı belirtilmiştir.⁷⁹ Ülke toprakları içerisinde bulunan her bölgede cami, çeşme, köprü, kaldırım gibi yapıların onarımları için bölgelerin resmi görevlilerine emirler verilmiştir.

Eski yapılar arasında çok önemli bir yere sahip olan Ayasofya Camisi için de onarım işlemleri yapılmıştır. Ayasofya Camisinin etrafında bulunan bazı basamakların kuvvetsiz oldukları ve güçlendirilmeye ihtiyaçları olduğu belirtilmişti. Ayrıca onarım işleri sırasında caminin yapısına zarar vermeyecek malzemelerin kullanılması istenmişti.⁸⁰

Osmanlı Devleti'nde en önemli yapıların başında kaleler gelmiştir. Bir şehrin korunması açısından en önemli noktalardan sayılan kalelerin onarım işleri üzerinde dikkatle durulmuş ve tamirleri konusunda çok hassas davranılmıştır.⁸¹ Kalelerde bulunan kulelerin harap olan yerlerinin tamirinin yapılması gerektiği anlatılmış ve tamir işleri için gerekli olacak paranın ve malzemenin bulunarak, gönderilen mimara yardım için her kazadan adam sağlanarak çalışmalara yardımcı olmaları istenmiştir.⁸²

3. Seyyahların Gözü ile Osmanlı Devleti'nde Eski Eser Anlayışı

Osmanlı eski eser kavramını yansıtan bir değer önemli kaynak da Osmanlı coğrafyasını gezerek gördüklerini kaleme alan seyyahların yazdıklarıdır. XVII. ve XVIII. yüzyıllardan itibaren yoğun bir biçimde çeşitli sebeplerle Osmanlı topraklarında gezen Avrupalılar, Türklerin konukseverlikleri ve Gayrimüslimlere karşı göstermiş oldukları ılımlı yaklaşımları överlerken bazı özelliklerini ise eleştirmekten geri kalmamışlardır. Söz konusu eleştirilerde ön plana çıkan konular Türklerin vurdumduymazlıkları, tembellikleri ve eski dönemlerden kalan eserlere veya mekânlara olumsuz tutumlarıdır. Avrupalılarının çeşitli eleştirilerinde ve izlenimlerinin şekillenmesinin temelinde pek çok faktörün etken olduğunu göz ardı etmemek gerekmektedir.⁸³

⁷⁹ BOA, MD, C.128, Hüküm 140, 17 Ağustos 1718.

⁸⁰ Ahmet Refik Altınay, *Onuncu Asr-ı Hicride İstanbul Hayatı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000, s. 38.

⁸¹ Şerafettin Turan, "Osmanlı Teşkilatı'nda ...", s. 165.

⁸² BOA, MD, C.10, Hüküm 81, 17 Haziran 1571.

⁸³ Gürsoy Şahin, "Avrupalıların Osmanlı Ülkesindeki Eski Eserlerle İlgili İzlenimleri ve Osmanlı Müzeciliği" Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi, C. 26, S. 42, Ankara, 2007, s. 102.

16. yüzyılda İznik bölgesinde bulunan Ogier Ghiselin De Busbecg gezmiş olduğu yerleri yazmıştır. Burada eski antik kentlerden bir tanesine ait olduğunu düşündüğü şehirden bahsetmiştir. Şehri çevreleyen surların ve kapıların ayakta olduğunu, kapıların üzerinde Latince yazılar bulunduğunu belirtmiştir. Fakat burada bulunan taş ocaklarında İstanbul'da yapılacak olan binalar için taş temin edildiğini, orada olduğu sırada işçilerin yer altından bozulmamış bir asker heykeli çıkardıklarını ve çekiçleri ile hemen heykeli parçaladıklarını söylemiştir. İşçilerin heykeli parçalama nedeni olarak ise “Hristiyanlar gibi ona tapınıp dua edilmesini mi istiyorsunuz” diyerek tepki gösterdiklerini belirtmiştir.⁸⁴ Busbecg'in anlatısı halkın, dini inanış biçiminin eski eserlere veya nesnelere bakışına bir örnektir.

1655-1656 yıllarında İstanbul da bulunup başkenti yakından inceleyen, Jean Thévenot ise şehirde görmüş olduğu dikilitaş ve sütunlardan bahsetmiştir. İki önemli sütundan bir tanesinin durumunun çok iyi olduğunu, üzerindeki kabartma ve figürlerden ise sütunları diktiren kişinin kim olduğu konusunda bilgi sahibi olunabildiğini anlatan Thévenot; bir diğer sütunun ise çevredeki evlerde çıkan yangınlardan ötürü siyah renk alarak karardığını, kötü durumda olduğu için de düşmesine engel olmak ve yerinde tutabilmek amacıyla büyük demir çemberler ile bağlandığını kaleme almıştır.⁸⁵

Ünlü seyyahların anılarında sürekli bahsettikleri en önemli olaylardan bir tanesi de İstanbul da çıkan yangınlar olmuştur. Şehirde ahşap bina sayısının fazla olması da yangınları hızlandıran etkenlerin başında gelmiştir. Bizans tarihçileri bir günde 20.000 evi yok eden yangınlardan bahsetmişler ve böylesine korkunç bir yangın taştan ve tunçtan yapılmış en güçlü abideleri ve eserleri dahi tahrip edebilmiştir.⁸⁶ İnsan eliyle ortaya çıkmış olsa da yangınlar çevredeki birçok nesneye zarar vermiştir. 1554 ile 1562 yılları arasında Osmanlı topraklarında Avusturya elçiliği yapmış olan Busbecg yazmış olduğu anılarında; İstanbul'a ilk gelişinde şehri gezme fırsatı bulduğunu ve şehrin birçok yerinde eski sütunlar gördüğünü aktarmıştır. Eski olan sütunların durumlarının iyi olmadığını

⁸⁴ Ogier Ghiselin De Busbecg, *Türkiye'yi Böyle Gördüm*, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1974, s. 52.

⁸⁵ Jean Thevenot, *1655-1656'da ...*, s. 64.

⁸⁶ Edward Raczynski, *1814 de İstanbul ...*, s. 35.

belirten Busbecg, büyük olasılıkla depremler ve çıkan yangınlar nedeniyle tahrip olmuş olabileceklerini belirtmiştir.⁸⁷

XVI. Yüzyılda Osmanlı topraklarında seyahat eden Hans Dernschwam, Hipodrom Meydanının orta bölümünde birçok güzel basamak bulunduğunu ve bunların üzerinde büyük yatay uzanmış mermerlerin olduğunu, mermerlerin Sultan Süleyman tarafından söktürölüp yaptırmakta olduğu caminin inşaatına gönderip orada kullanıldığını anlatmıştır.⁸⁸ Padişahın sarayında kullanılmış olan son derece değerli eski çağ kalıntıları da vardır. Nitekim 17. yüzyılda İstanbul da bulunarak Topkapı Sarayını gezmiş olan Jean Baptiste Tavernier, Padişah Sarayının tavanın da eskiçağdan kalma ve çeşitli kişileri gösteren eşsiz mozaikler ile süslendiğini belirtmiştir ki,⁸⁹ yeni bir bina yapımında devşirme malzeme kullanımı yaygın bir uygulamadır ve buna benzer uygulamalar beylikler döneminde de görülür.

1814'de yılında İstanbul ve Çanakkale'yi gezmiş olan ünlü seyyah Edward Raczynski, seyahatnamesin de gezdiği birçok bölgede eski eserlerin tahrip edildiğinin örneklerini vermiştir. Örneğin; İstanbul da Büyük Konstantin'in mezarı olarak tanınan somaki bir taş bloğunun Sultan Ahmet Camiinin dış avlusunda bulunduğunu, yarısının toprak seviyesinden aşağıda kaldığını ve buradan geçen halkın şehrin kurucusuna ait olan mezardan habersiz olduklarını söylemiştir. Mezarın kapağının artık olmadığını, bir ihtimale göre Türklerin onu bir inşaatta kullandıklarını anlatmıştır.⁹⁰ Seyyahlar genellikle İstanbul'u görme fırsatı bulmuşlardır. İstanbul'da Bizans döneminden kalmış olan at meydanı ve hipodrom hakkında birçok gezgin bilgi vermiştir. Hipodromda yer alan iki adet dikilitaşın, üzerlerinde bulunan yılanlı sütun başlarının koparılmasına, büyük ihtimalle 18. yüzyılda Avrupalı bir arkeologun neden olduğu sanılmaktadır.⁹¹

Tarihsel çevrede meydana gelen tahribatın en önemli sebeplerinden bir tanesi de doğa ve çevre koşullarıdır. Doğa koşulları ve afetler sonucunda Osmanlı Devletin de

⁸⁷ Ogier Ghiselin De Busbecg, *Türkiye'yi ...*, s. 46.

⁸⁸ Hans Dernschwam, *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987, s. 138.

⁸⁹ Jean Baptiste Tavernier, *17. Yüzyıl da Topkapı Sarayı*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2007, s. 86.

⁹⁰ Edward Raczynski, *1814 de İstanbul ve Çanakkale'ye Seyahat*, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1980, s. 30.

⁹¹ Edward Raczynski, *1814 de İstanbul ve ...*, s. 30.

birçok yapı tahribe uğramış veya tamamen yok olmuşlardır.⁹² Assos bölgesini gezen seyyahlar burada bulunan şehrin surlarının hala ayakta olduğunu, tiyatro kısmının yıkıldığını ve birçok sütunun, kitabelerin yerde olduğundan bahsetmişler neden olarak çok şiddetli meydana gelen depremleri göstermişlerdir.⁹³ Devlet afetler ve depremler gibi zor durumlarda yeniden imar faaliyetlerine girişmiş, yıkılan saray, cami, hamam ve bunun gibi birçok yer tamir edilmiştir. 13/14 Eylül 1510 gecesini İstanbul'da meydana gelen bir depremde 5000 kişi ölmüş, 109 cami ve mescitle 1300 ev yıkılmıştır. Küçük kıyamet olarak da anılmış olan depremden sonra İstanbul'da büyük bir onarım faaliyetlerine girişilmiştir. Osmanlı kaynaklarına göre 2 ay 4 gün süren etkinliklerde, ev başına 20'şer akçe toplanmış, Anadolu ve Rumeli'den 77.000 işçi ve 3000 usta getirilerek imar ve onarım işlerinde görevlendirilmiştir.⁹⁴

Osmanlı topraklarında uzun yıllar dolaşan seyyahlar birçok eski eseri görme şansına da sahip olmuşlardır. Seyyahlar gezdikleri bölgelerde daha çok kendi medeniyetlerine din ve kültür olarak yakın milletlerin eserlerine ilgi göstermişlerdir. Örneğin; 18. yüzyılın başlarında Anadolu'ya gelerek birçok şehri gezme fırsatı bulmuş olan Lady Montagu, İstanbul'da bir gezisi sırasında eski antikacı esnafların ellerindeki değerli eşyaların kıymetlerini bilmediklerini vurgulamıştır. Yunan madalyası koleksiyonunun gitgide genişlediğini, Makedonya kraliçelerinden bir kadına ait olduğunu düşündüğü madalyonu aldığını anılarında yazmıştır. Somaki bir Yunan heykelinin kafasını aldığını ve ülkesine döndüğü vakit bunu gören âlimlerin hayretle bakacaklarından bahseden Montagu, eski antika koleksiyoncularının genellikle Rum kökenli ve cahil kimseler olduklarını Halep'te, Kahire'de, Arabistan ve Filistin'de ortakları bulunduğunu ve çıkarılan her türlü nesnenin satılması için buraya getirildiğini anlatmıştır.⁹⁵ Lady Montagu'nin anılarında bahsetmiş olduğu bu durum, Osmanlı tebaası içinde farklı milletlerin eski eserler konusunda bilinçli olmadığını ve değerli eski eserleri maddi değer olarak görüp alıp sattıklarını göstermektedir.

Fransa'nın konsolosluk tercümanı olarak görev yapan ve 20 yıl İstanbul'da kalmış olan Clement Huart ise, köprü ve su kemeri inşaatlarının birçok tarihi eserin izlerini yok

⁹² Emre Madran, "Osmanlı Devletinde Eski Eser ...", s. 510.

⁹³ Edward Raczyński, *1814 de İstanbul ...*, s. 106.

⁹⁴ İsmail Hamdi Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1971, Cilt:1, s. 416.

⁹⁵ Lady Montagu, *Türkiye Mektupları 1717-1718*, Tercüman 1001 Temel Eser, s. 95.

ettiğini anlatmış ve şahit olduğu olaylardan bahsetmiştir. Mühendislerin taş ihtiyacını karşılamak için köylülerden aldıkları bilgilerle, buldukları harabelerin içerisinden aldıkları freskleri, yazılı taşları yeni yapılacak inşaatlarda kullandıklarını yazmıştır. Durumu engellemek için demiryolu idaresinin çok çaba harcadığını ve hatta karşılaştıkları eski eserleri tamir ettiklerini, resimlerini çektiklerini ve estampajlarını aldıklarını anlatmıştır.⁹⁶

Ülkede bulunan seyyahların anlatmış oldukları önemli bir diğer olay da eski paraların satılıyor olmasıdır. Paraların birçoğunun Bizans döneminden kalma olduğu ve Türklerin paraları dirhem, yarım dirhem gibi ağırlık olarak kullandıklarını, bunlara “gavur mangırı” denildiğini anlatmışlardır.⁹⁷ İnsanların ellerindeki eşyaların değeri konusunda bir bilgiye sahip olmadıkları yukarıda seyyahların yazılarıyla belirgin bir biçimde anlaşılmaktadır. Yüksek fiyat veren herkes halkın elinde bulunan nesnelere sahip olabilirdi.

Örneğin, Edward Raczynski Çanakkale’de bulunan antik kent Troya’ya yapmış olduğu gezide köyde yaşayan bir kişiden, topraktan yapılmış antik bir büst satın aldığı yazmış ve çevredeki halkın bölgede çok sık eski para, mermer büst ve tunçtan yapılmış figürler bulduklarını anlatmıştır. Halkın topraktan çıkardıkları değerli âsâr-ı atikayı Avrupalılara özellikle de İngilizlere sattıklarını belirtmiştir.⁹⁸ Ancak halk arasında bazı kimselerde böyle bir anlayışın olması eski eserin gerçek değerinin farkına varılmış olması ile değil, eski eserlere karşı yoğun bir talebin olmasından kaynaklanmaktadır.⁹⁹ Öte yandan bazı seyyahlar Eskiçağ kalıntılarının tanınmayacak kadar kötü durumda olduklarını, bunun sorumlularının ise savaşlarda buraları bombalayan komutanlar ile yağmacı amatör alimler olduğunu belirtmişlerdir.¹⁰⁰

Seyyahların Osmanlı ülkesini gezdikleri dönemde görmüş oldukları eserleri, kendi inançlarının bir simgesi olarak değerlendirdiklerini söyleyebiliriz. Nitekim seyyah Hans Dernschwam’a göre “*Osmanlı padişahları İzmit’te, Truva’da ve Anadolu’nun diğer yerlerinde Hristiyanların yaptıkları büyük anıtların taşlarını söktürüp İstanbul’a*

⁹⁶ Clement Huart, *Mevleviler Beldesi Konya*, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1978, s. 51.

⁹⁷ Ogier Ghiselin De Busbecg, *Türkiye’yi ...*, s. 56.

⁹⁸ Edward Raczynski, *1814 de İstanbul ...*, s. 114.

⁹⁹ Emre Madran, “Osmanlı Devletinde Eski Eser ...”, s. 515.

¹⁰⁰ Clement Huart, *Mevleviler ...*, s. 55.

*getirterek yaptırıldıkları camilerde kullanıyorlardı...*¹⁰¹ Bu ifade Hans Dernschwam'ın Anadolu'da bulunan birçok eski yerleşim yerinin, Hristiyanlar tarafından kurulduğu düşüncesinde olduğunu göstermektedir. Bahsetmiş olduğu yerler arasında Truva gibi en eski antik kentlerden birisinin de olması, belki de yabancı araştırmacıların eski çağ eserlerine sahip çıkmak arzusu ile Truva'yı harap etmelerini haklı gösterebilir.

Osmanlı topraklarından çıkarılan eski eserler, farklı Avrupa ülkelerine taşınmış ve buralarda yer alan müzelere konmuştur. Batı medeniyetinin temsilcileri antik döneme ait eserlere sahip çıkmayı kendilerine doğal bir hak olarak görmüşlerdir. Nitekim İngiliz etkisi Lord Elgin 1802 yılında Atina'da Akropolis'ten çok sayıda eseri Londra'ya kaçırmıştır. Yunanistan'ın kurulmasından sonra Yunan hükümetinin bu eserlerin iadesini istemesi üzerine İngiliz hükümetinin verdiği cevap oldukça manidardır ve Osmanlı Devleti'nin sonraki dönemde maruz kaldığı eski eser talanının fikri meşrutiyet temellerini göstermesi bakımından önem taşımaktadır. İngiliz hükümetine göre; "Ne zaman ki siz şu anda sahip olduklarınızın değerini anlama ve onlara itina gösterme konusunda yetkin olduğunuzu ispatlarsanız, İngiltere o zaman sorumluluğunu üstüne aldığı paha biçilmez hazineleri size iade etmeyi kabul edebilir. Unutulmamalıdır ki bu hazineler tüm medeni dünyaya aittir, sadece tek bir halka değil."¹⁰² Buna göre bulunan eski eserler sadece bulunmuş oldukları yerlere ait değildirler. Avrupalı Devletleri'nin Yabancı ülkelerin eski eserlerin ülke dışına çıkarılması konusundaki, düşüncesini göstermesi açısından dikkat çekicidir.

Tanzimat dönemine gelinceye kadar, Osmanlı Devleti'nde tam anlamıyla bir eski eser bilincinden bahsetmek doğru olmaz. Tanzimat'a kadar özellikle üzerinde durulan konu eski yapıların tamirleri ve ülkenin çeşitli bölgelerinde bulunan defineler olmuştur. Konu hakkında verilen değişik örnekler, Osmanlı'nın eski eserlerin ne olduğu konusunda bir fikre sahip olduğunu göstermektedir. Fakat eski esere yaklaşımı daha çok maddi bir anlayış çerçevesinde olmuştur. Osmanlı da fikir değişikliği, yenilik hareketleri ve bilinçli bir aydın sınıfın oluşumuyla sağlanabilmiştir. Modernleşme hareketlerinin bir sonucu olarak, Osmanlı Devleti elinde bulunan değerlerin bilincine varmış ve modern anlamda ilk müzecilik denemelerine başlamıştır.

¹⁰¹ Hans Dernschwam, *İstanbul ve Anadolu'ya ...*, s. 340.

¹⁰² Bozidar Jezernik, *Vahşi Avrupa...*, s. 283.

II. BÖLÜM

TANZİMAT DÖNEMİ MÜZE KAVRAMI VE MÜZECİLİĞİN GELİŞİMİ

1. Tanzimat ve Batı Müzeciliği İle Tanışma

Osmanlı Devletinde Tanzimat'ın gelişimi, ilan ediliş sürecine kadar incelendiğinde Avrupa'da birçok değişimin meydana geldiğinden söz etmek gerekebilir. Yaşanan değişim ilk olarak aydınlanma felsefesi ile olmuş ve hümanizm, toplum bilimlerinin gelişmesi (sosyoloji), tarih, antikite merakı, iktisat, liberalizm, kapitalizm, pozitivizm, insan hakları, özgürlük ve demokrasi alanında gelişmeler yaşanmıştır. Osmanlı Devleti Avrupa'da yaşanan gelişmeleri yakından takip edememiştir. Bunun nedeni olarak devletin askeri bakımdan zor durumda bulunması ve yaşanan toprak kayıpları gösterilebilir. Ancak III. Selim ve II. Mahmut dönemlerinde hızlı bir ilerleme içine giren Osmanlı Devleti önceliği askeri alandaki ıslahatlara vermiş olduğundan, ülkenin ihtiyacı olan birçok alanda yenilik yapılmamıştır. Yapılan yenilik çalışmalarında 18. ve 19. yüzyılda Sanayi devriminin yaşanmış olmasının etkisi de bulunmaktadır. 19. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti hem yüzölçümü hem de nüfus bakımından dünyanın en büyük devletleri arasındaydı. Fakat devlet içerisindeki kurum ve kuruluşlar bu büyüklüğü kaldıracabilecek güçte değillerdi. 18. yüzyıldan itibaren Batı dünyasında ekonomide, siyasette ve savaş tekniklerinde devam eden gelişmeler 19. yüzyılda da oldukça hızlı bir ilerleme içindeydi.¹⁰³

Tanzimat'ın ilanı ile Osmanlı Devleti'nde yeni bir döneme girilmiş ve geçmişten itibaren devam eden gelenekler, birçok alanda terk edilmiştir. Bunun nedeni, Osmanlı Devleti'nin on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısına kadar yaşanan sorunları sadece askeri alanda yapılacak ıslahatlar ile çözülebileceğine inanmış olmasıdır. Ancak Osmanlı Devleti Tanzimat dönemi ile beraber Batı dünyasının gerisinde olduğunu fark etmiştir. Tanzimat döneminin Osmanlı Devleti'ne getirmiş olduğu yenilikler başta askeri alan olmak üzere sosyal, ekonomik ve kültürel alanlarda çok geniş bir çevreye yayılmıştır. 19. yüzyılda devam eden oryantalist hayranlığının merkezi konumunda bulunan Osmanlı

¹⁰³Musa Çadırıcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, TTK, Ankara, 1997, s. 3.

Devleti, Tanzimat Fermanı ile görünüşünü Avrupa pratikleri ve kurumları ile uyum sağlayacak şekilde tekrar biçimlendirmiştir. Yeniden biçimlenme ile başlayan gelişimin bir sonucu olarak eski eserlere bakış da değişim geçirmiş ve ilerleme kaydetmiştir. Tanzimat dönemi ile beraber, Osmanlı Devleti'nde resmi makamların eski eserler konusunda belirgin bir biçimde görüş sahibi olduğu, müzecilik fikrine önem verildiği ve müzeciliğin bir kurum olarak kabul edildiği görülmüştür.¹⁰⁴

Nitekim eski eserler ve müze konusunda yaşanan gelişmeler sonucunda basında konu hakkında yayımlar başlamış, yazılarda ülke dışına götürülen eserler eleştirilmiştir. 1840 yılında gazetelerde yer alan eski eser ve müzecilik ile ilgili yazıların bazıları haber, bazıları da haber makale şeklinde olmuştur.¹⁰⁵ Ayrıca çıkan haberlerde, imparatorluk başkentinde eserlerin sergilenebileceği bir müzenin olmayışı ve buna duyulan gereklilik vurgulanmıştır.¹⁰⁶

Basın dışında eski eser meselesine dikkati çeken ve ilgilenen diğer bir grup ise Tanzimat Aydınlarıdır. 18. yüzyılın sonlarında Batı dünyası ile olan ilişkileri yoğunlaşmaya başlayan Osmanlı, oluşan aydın sınıfın da etkisi ile Avrupa da meydana gelen değişim ve yenilikleri yakından takip edebilmiştir. Osmanlı Devleti, yaşanan gelişmeler ve Avrupa ile olan etkileşimin artması sonucu, Yunan-Roma eserlerinin Avrupa'nın kültürel pratikleri açısından sahip olduğu önemin farkına varmış¹⁰⁷ ve Osmanlıdaki koleksiyon pratiği Tanzimat döneminden sonra müzeciliğe doğru gelişme göstermiştir. 19. yüzyılın ortalarında zirveye ulaşan ilginin asıl sebebi ise Kitab-ı Mukaddes arkeolojisi ve Helenizm gibi konulardır.¹⁰⁸

Böylece eski dünyanın farkına varmaya başlayan Osmanlı'nın klasik eserlere ilgisi hiçbir dönem Avrupa da olan düzeye ulaşmasa da, Fransa'da eğitim alan Osmanlılar, klasik metinlere ve metinlerin Ortaçağ Arap kaynakları ile sunulmasına ilgi duymuşlardır.¹⁰⁹ Dahası Avrupa'yı yakından tanıma fırsatına sahip olan bu aydın grup,

¹⁰⁴Ferruh Gerçek, *Türk ...*, s. 25.

¹⁰⁵ Mustafa Cezar, *Sanatta Batı'ya...*, s. 284.

¹⁰⁶ Nur Akın, "Osman Hamdi Bey, Asar-ı Atika Nizamnamesi ve Dönemin Koruma Anlayışı Üzerine", *Osman Hamdi Bey ve Dönemi Sempozyumu*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1993, s. 233.

¹⁰⁷ Wendy M.K. Shaw, *Osmanlı...*, s. 95.

¹⁰⁸ Wendy M.K. Shaw, *Osmanlı...*, s. 60.

¹⁰⁹ Wendy M.K. Shaw, *Osmanlı...*, s. 94.

sadece ekonomi ve askeri değil, Avrupa'nın sanat ve müzecilik anlayışına ilişkin tespitlerini yazıya dökmüşlerdir.

Avrupa'da bulunmuş ve gelişmeleri yakından takip etmiş önemli kişilerden birisi Seyyid Sami Mustafa Efendi'dir. İstanbul'lu olan ve memuriyete Defterdar Mektûbî Kalemünde başlayan Sami Mustafa Efendi, Viyana Sefareti Başkatipliği'nde bulunmuş, 1840 yılında ise Takvimhâne Nazırı olmuştur. 1846 yılında Ziraat Nazırlığı da yapan Sami Mustafa Efendi, 1855 yılında ölmüştür.¹¹⁰ Avrupa'da gördüklerini "Avrupa Risalesi"¹¹¹ isminde kırk sayfalık bir eserde toplayan Sami Mustafa Efendi eserinde, Avrupa'da antikaya olan düşkünlüğün çok fazla olduğunu, bu durumun ilerlemeye engel olmadığını, aksine gelişmeye özellikle de teknolojik gelişmeye çok büyük katkısı olduğunu belirtir.¹¹² Sami Mustafa Efendi Avrupalıların Asâr-ı Atika'ya olan düşkünlüklerini olumlu karşılamakla beraber, bazen aşırıya kaçtıklarını da vurgulamakta ve şaşkınlığını "...Avrupalıların bazı kararmış ve simsiyah kesilmiş ebniye-i kadimeyi artık antikaya olan muhabbetlerinin mubalağasından olarak haliyle, yani kireç ve boyasız öylece kapkara bırakmaları dahi taaciüp olunacak şeydir." sözleriyle dile getirir.¹¹³ Mustafa Efendi, Osmanlı Devleti'nin eski eserlere verdiği önemi göstermek için de örnekler vermiş ve düşüncelerini "...Fatih Sultan Mehmet Ayasofya'nın iki tarafındaki melek suretlerinin, caminin bazı yerlerindeki resimlerin, şehirdeki dikili taşların eski zamanlardan kaldıkları için yıkılmalarına ve değiştirilmelerine müsaade etmemiştir. Bu davranış eskiden İslam milletlerinde de antikaya itibar edildiğini gösterir. Eski eserleri tanımanın bir faydası daha vardır. Tarih okuyan kimselerin okudukları şeyleri gözleriyle görmeleri..." şeklinde ifade etmiştir.¹¹⁴

Eski eser meselesi üzerine yorumlar yapan bir diğer kişi ise Mustafa Efendi ile aynı tarihlerde başka bir Avrupa ülkesinde elçilik yapan Mehmet Sadık Rıfat Paşa'dır.¹¹⁵ 1807

¹¹⁰ Mehmed Süreyya, Sicill-i Osmani, (Yayına Hazırlayan: Nuri Akbayar), C. V, İstanbul 1996, s. 1479-1480; Faik Reşit Unat, Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2008, s. 214.

¹¹¹ Seyyid Mustafa Sami, Avrupa Risalesi, İstanbul 1256. Geniş bilgi için bkz; Fatih Andı, Bir Osmanlı Bürokrati'nin Avrupa İzlenimleri Mustafa Sami Efendi ve Avrupa Risalesi, Kitabevi Yayınları, Ankara 1996.

¹¹² Sevim Kazancı, XIX. Yy..., s. 27.

¹¹³ Sevim Kazancı, XIX. Yy..., s. 27.

¹¹⁴ Bilge Ercilasun, "Mustafa Sami Efendi'nin Türk Yenileşme Tarihindeki Yeri", Hacettepe Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi, (Özel Sayı), Ankara, 1983, s. 78.

¹¹⁵ Mehmet Sadık Rıfat Paşa'nın hayatıyla ilgili geniş bilgi için bkz; Abdurrahman Şeref, Tarih Müsâhebeleri (Sadelestiren: Enver Koray), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985; Faik Resit Unat, a.g.e. s. 215; Mehmed Süreyya, a.g.e., C.2, İstanbul 1996.

yılında İstanbul'da doğan Sadık Rıfat Paşa, kanunlaştırma hareketlerinin çok yoğun olduğu dönemde üst düzey devlet kademelerinde birçok görevlerde bulunmuştur. 1840'ta Hariciye Müsteşarlığı ve Maliye Nazırlığı'nda, ilki 1842'de olmak üzere muhtelif tarihlerde dört defa Hariciye Nazırlığı'nda bulunan paşa, dört defa da Meclis-i Vâlâ Reisliği'nde ve 1854'te ise Meclis-i Âlî-i Tanzimat azalığında görev almıştır.¹¹⁶ Geçirdiği bir ameliyattan sonra 1857 yılında vefat eden Sadık Rıfat Paşa'nın "Avrupa Ahvaline Dair Risale"sinde antikaya ilişkin değerlendirmeleri, Mustafa Sami Efendi'nin aynı konudaki tespitleriyle yakınlık gösterir. Paşa, Avrupalıların yeniliklere daha açık olmasına Avrupa'da her gün yeni bir sanat ve bilim faaliyetinin çıkmasına rağmen, eski şeylere de büyük değer verildiğini söyler. Nitekim Sadık Rıfat Paşa bu tespitini; "Avrupalılar hiçbir eski şeyin zayi olmasını dahi istemezler ve bu makule şeylere atikten kinaye antika diye itibar ederler." sözleriyle açıklar.¹¹⁷

Gerek Tanzimat aydınları ve basınının konuya yaklaşımı ve gerekse de yabancıların giderek artan ve baskıya dönüşen şekilde eski eser konusuna eğilmeleri, Tanzimat döneminde Osmanlı Devleti'nin topraklarında bulunan eski eserlerin araştırılması ve toplanması için faaliyetlerin artması sonucunu doğurmuştur.¹¹⁸ Bu durum ayrıca, devam eden süreçte eskiçağa ve arkeolojik değerlere olan ilginin artmasına ve eski eserlerin yurt içinde korunup değerlendirilmesi anlayışını da beraberinde getirmiştir ki,¹¹⁹ batılı anlamda ilk müze fikrinin ortaya çıkışı böyle bir ortamda gerçekleşecektir.

Osmanlı Devleti'nde müzeciliğin başlangıcı genel olarak, Tophane Müşiri Ahmet Fethi Paşa'nın 1846 yılında Müze kurma girişimine dayandırılmakla birlikte¹²⁰, Tanzimat'ın hemen sonrasında Maarif Nezaretine ait 1840 tarihli tezkire, müze kurma fikrinin daha önce devlet kademelerinde düşünüldüğünü bize göstermektedir. Nitekim Maarif Nezareti, Harbiye Ambarı içerisinde aynı Avrupa'da olduğu gibi, bir müze oluşturulması gerektiğini belirten rapor hazırlamıştır. Oluşturulacak müze için, ülke

¹¹⁶Seyit Battal Uğurlu-Mehmet Demirtaş, "Mehmet Sadık Rıfat Paşa ve Tanzimat", History Studies, Volume 2/1, 2010, s. 46.

¹¹⁷Sevim Kazancı, XIX. Yy..., s. 28.

¹¹⁸İlber Ortaylı, "Tanzimat'ta Vilayetlerde Eski Eser Taraması", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, C.6, İstanbul, 1985, s. 1599.

¹¹⁹Gül E. Kundakçı, "19. yy. da Anadolu Arkeolojisine ...", s. 3.

¹²⁰Bu konuyla ilgili araştırma yapan tüm yazarlar ilk müze kurma fikrinin ve faaliyetlerinin 1846 yılında Ahmet Fethi Paşa ile başladığı görüşündedirler. İstisna olarak İlber Ortaylı, Tanzimat Fermanının hemen sonrasında eski eserlerle ilgili vilayetlerden merkeze yazılar gittiğini belirtmekte, ancak belge göstermemektedir. İlber Ortaylı, *Tanzimat'ta Vilayetlerde*, s. 1599.

genelinde ortaya çıkarılan eski eserlerin derhal merkeze haber verilmesinin gerekliliği üzerinde durulan raporda, ayrıca eski eser kavramının neleri kapsadığı geniş bir şekilde anlatılmıştır. Buna göre, yer altından çıkarılan taş kapaklar, üzeri yazılı sandık şeklinde olan mezarlar ve her türlü antikalar eski eser olarak belirlenmiş ve bu türden nesnelere rastlayan veya bulanların bu eserleri Cebehane'ye bildirmeleri istenmiştir.¹²¹ Nitekim bulunan eski eserlerin tespit ve değerlendirilmesi, kıymetli olanların merkeze gönderilmesi konusunda, vilayetlerden cevaplar gelmeye başlamakla birlikte,¹²² bu girişim başarısız olacak ve ilk Türk müzesinin kuruluşu ancak 1846 yılında Ahmet Fethi Paşa'nın çabalarıyla gerçekleşecektir.

2. Müze-i Hümayun'un Kuruluşuna Doğru

2.1 Ahmet Fethi Paşa ve Osmanlı Devleti'nde Müze Kavramının Ortaya Çıkışı

Tanzimat'ın ilanı ile farklı bir döneme giren Osmanlı Devleti'nin, eski esere bakışı da değişim göstermiştir. Yaşanan değişimde en büyük pay sahibi Ahmet Fethi Paşa'dır. Dönemin önemli devlet adamlarından biri olan Ahmet Fethi Paşa Rodoslu Hafız Ahmet Ağanın oğludur. Enderunda eğitim almış ve asker olarak uzun yıllar görev yapmıştır.¹²³ II. Mahmut'un kızı, Abdülmecid'in ablası olan Atiye Sultan ile evlenmiş ve damat adıyla da anılmaya başlanmıştır.¹²⁴ Fethi Paşa Viyana, Paris ve Londra'da elçilikler yapmış, uzun yıllar Osmanlı Devleti'nde farklı görevlerde bulunmuştur. 20 Mart 1845 yılında Mühimmat-1 Harbiye Nazırlığına getirilmiştir. Harbiye Nazırlığı görevinin yanında 10 Ağustos 1845'te kendisine Tophane Müşirliği görevi de verilmiştir. 1852 yılında bu görevden alınmış olmasına rağmen 1853 yılında tekrar Tophane Müşirliğine getirilen Ahmet Fethi Paşa, 1858 yılında ölmüştür.¹²⁵

Ahmet Fethi Paşa'nın Mühimmat-1 Harbiye Nazırlığı ve Tophane Müşirliğinde bulunduğu dönem, Osmanlı Devleti içerisinde müzecilik adına gelişmelerin ve ileriye dönük adımların atıldığı bir sürecin başlangıcı olmuştur. İleri görüşlü bir devlet adamı olmasının yanında Avrupa'da bulunmuş olması kendi gelişimine çok büyük katkı sağlamıştır. Fransız yazar Lamartin'in "*...her bakımdan bir Avrupalıya benzeyen, genç*

¹²¹ BOA, Cevdet Maarif (C. MF), Nr. 5/221, 4 Mart 1840.

¹²² İlber Ortaylı, Tanzimat'ta Vilayetlerde..., s. 1599.

¹²³ Tahsin Öz, *Ahmet Fethi ...*, s. 2.

¹²⁴ Ferruh Gerçek, *Türk ...*, s. 81.

¹²⁵ Mehmed Süreyya, a.g.e., C.2, s. 522.

ve zarif bir Osmanlı diplomatı...” olarak tarif ettiği¹²⁶ Ahmet Fethi Paşa, görmüş olduğu gelişmeleri kendi ülkesinde de uygulamaya çalışmış ve birçok alanda başarılı olmuştur. Tophane Müşiri olmadan önce Osmanlı ekonomisini yeniden canlandırma çalışmalarında da bulunmuştur. Devleti sanayileşme çabası ile ileriye taşıyacak olan çelik fabrikalarını ve Beykoz Porselen Fabrikasını kurmuştur. Kurulan fabrikalar devletin sistemli olarak devam eden yenileşme sürecinde çok önemli bir yere sahiptir.¹²⁷

Batı dünyasında karşılaştığı müzelerden esinlenerek Osmanlı Devleti’nde de bir müze kurmaya çalışan Fethi Paşa, 1837 yılında Londra kulesindeki silah sergisini ziyaret etmiş,¹²⁸ Avusturya’da görevli olarak bulunduğu yıllarda Viyana müzelerini gezip görmüş, bu müzelerde tarihi kıyafetlerle teşhir edilen mankenler dikkatini çekmişti. Fethi Paşa’nın Avrupa da görmüş olduğu kurumları kendi ülkesinde hayata geçirme girişimleri, Tophane Müşiri olarak görev almasıyla hız kazandı. Tophane Müşiri Asar-ı Atika olarak bilinen ve çok değerli kabul edilen eski eserler için Avrupa devletlerinde olduğu gibi bir müze kurulması fikrini Padişah Abdülmecid’e belirtti. Darphane-i Amire civarında olan Harbiye Ambarında müze kurulabileceği fikrini öne süren ve buranın müze için onarılıp düzenlenmesini isteyen Ahmet Fethi Paşa, aynı zamanda herhangi bir yerde eski eser bulunduğunda, koruma altına alınıp toplanarak müzeye getirilmesi gerektiğini de ifade etmekteydi.¹²⁹ Avrupa devletleri müzelerini örnek göstererek bunun eksikliğine dikkat çeken Fethi Paşanın isteği, 15 Şubat 1846 da çıkan irade ile yerine getirilmiş¹³⁰ ve böylece Harbiye Ambarının müze olarak düzenleme çalışmaları başlatılmıştır.

2.2. Harbiye Ambarı’nın Müze Olarak Düzenlenişi

İstanbul’un fethi ile beraber Topkapı sarayı içerisinde bulunan Aya İrini Kilisesi İç Cebhane haline getirilmiştir. Eski silah ve değerli nesnelerin saklandığı bir depo görünümünde olan Cebhanede, III. Ahmet döneminde tadilat yapılmış ve 1730 tarihinde ismi Darü’l-Esliha olarak değiştirilmiştir. Günümüzdeki Askeri Müzenin temeli olarak

¹²⁶ Semavi Eyice, “Arkeoloji Müzesi ...”, s. 1597.

¹²⁷ Wendy M.K. Shaw, *Osmanlı...*, s. 44.

¹²⁸ Wendy M.K. Shaw, *Osmanlı...*, s. 55.

¹²⁹ BOA, İrade Mesâil-i Mühimme (İ. MSM), Nr.17/387, Lef 1, 11 Şubat 1846.

¹³⁰ BOA, İ. MSM, Nr.17/387, 15 Şubat 1846.

kabul edilen Darü'l-Esliha'nın Tanzimat dönemi ile beraber 1839 yılında ismi bir kez daha değişmiş ve "Harbiye Ambarı" olarak anılmaya başlanmıştır.¹³¹

Harbiye Ambarı eski silah ve değerli eserlerin saklandığı bir depo olarak kullanıldığından bahçeyi saran sütunların araları camekanlar ile kapatılarak sütunlar koleksiyonlara ayrılmıştır.¹³² İlk olarak Sultanahmet Meydanında İbrahim Paşa Sarayında Elbise-i Atika ismiyle kurulmuş olan koleksiyon, Harbiye Ambarına taşınarak galerilere yerleştirilmiştir. Hemen akabinde ise Harbiye Ambarı Mecmua-i Esliha-i Atika ve Mecmua-i Âsâr-ı Atika adıyla iki bölüme ayrılmıştır. Osmanlı Devleti'nde gelişmekte olan müze kurumuna nasıl bakıldığını göstermesi bakımından eski eserlerin toplandığı mekanlarda kullanılan isimler dikkat çekicidir. İlk olarak kullanılan "Mecmua" teriminin 19. yüzyıl İngilizcesi'ndeki karşılığı "magazine" dir. Magazine sözcüğü İngilizcede dergi, depo ve cephanelik gibi farklı anlamlara sahiptir. Daha sonraları kullanılmaya başlanan müze terimi ise Fransızcadan alınmış ve Osmanlı Devletinde en çok kabul gören isim olmuştur.¹³³ Buna göre iç avlunun sağ tarafında bulunan bölüme Mecmua-i Esliha-i Atika, bu bölümün açıldığı eski silah ve zırh koleksiyonuna ise Mecmua-i Âsâr-ı Atika isimleri verilmiş¹³⁴ ve bu isimler binanın sütunlarına yazdırılmıştır.¹³⁵

Fethi Paşa'nın 1846 yılında iki bölüme ayırdığı müzenin ilk bölümü Mecmua-i Esliha-i Atika ismini almıştır. Eski silahların ve savaş aletlerinin sergilendiği bir yer olan Mecmua-i Esliha-i Atika günümüz Askeri müzesinin temelini oluşturmuştur. Fethi Paşa, düzensiz halde olan ve diğer eski eserler ile iç içe girmiş durumda olan eski silahları farklı iki isim altında toplayarak müzecilik ve sergileme adına bir düzen oluşturmuştur.¹³⁶ Öyle ki tiplerine göre sınıflara ayrılan silahların rozetlerin içlerine yerleştirilerek düzenlenmiş olması, Fransız silah müzesindeki düzenlemenin taklit edilmesi olarak kabul görmüştür.¹³⁷ Ağır silahlar kilisenin girişinde bulunuyor ve içeride yeniçerileri anlatan mankenler yer alıyordu. İç avluda ise savaş antikaları yer alıyor ve Mecmua-i Asâr-ı Atika'da bulunan kültür antikalарına geçiş işlevi görüyordu. Burada ki mekanlar geçmiş

¹³¹ Geniş bilgi için bkz; Ferruh Gerçek, *Türk ...*, Wendy M.K. Shaw, *Osmanlı...*,

¹³² Semavi Eyice, "Arkeoloji Müzesi ...", s. 1597.

¹³³ Wendy M.K. Shaw, *Osmanlı...*, s. 81.

¹³⁴ Wendy M.K. Shaw, *Osmanlı...*, s. 45.

¹³⁵ Tahsin Öz, *Ahmet Fethi ...*, s. 1.

¹³⁶ Wendy M.K. Shaw, *Osmanlı...*, s. 47.

¹³⁷ Wendy M.K. Shaw, *Osmanlı...*, s. 49.

dönemde yaşamış olan kurumları, değerli ama uzak bir tarihe yerleştiriyordu.¹³⁸ Fakat Aya İrini kilisesinde bulunan, birçoğu madeni olan askeri müze eserleri rutubetli, bakımsız ve teşhire uygun olmayan yerlerde buldukları için çok zarar görmüşlerdir. Askeri müzenin içinde bulunduğu zor şartlar İkinci Dünya Savaşı yıllarına kadar devam etmiştir.¹³⁹

1846 yılında Fethi Paşa'nın iki bölüme ayırdığı müzenin, diğer bir bölümü de Mecmua-i Âsâr-ı Atika ismini almıştır. Burada sergilenen koleksiyon, tarihe gömülmüş bir geçmişi teşhir ederken modern bir müze görünümü için de ilk adım atılmıştır.¹⁴⁰ Arkeolojik eserlerin sergilenmesi için ayrılmış olan bölümdür. Kuruluşundan sonra içerisinde, hipodromdaki yılanlı baş ve imparator lahitleri gibi önemli eserleri buldurmuştur.¹⁴¹ Fethi Paşa Bizans imparatorlarının lahitlerinin Mecmua-i Âsâr-ı Atika Müzesine taşındığı sırada kapaklarının eksik olduğunun farkına varmıştır. Lahitlerin kapaklarının yerlerinin bilinmesine rağmen o günün şartlarında çıkarmanın mümkün olamayacağını anlaşılmaya başlandı üzerine Fethi Paşa, 1847 tarihinde bir revak üstüne kapakların kaç adım sonra, hangi çınar ağacının altında olduğunu yazdırmıştır. Lahit kapakları yetmiş yıl sonra o dönemin müze müdürü olan Halil Bey tarafından yapılan kazı ile revakta yazılı olan yerden çıkarılmış ve müzeye konmuştur.¹⁴² Fethi Paşa'nın eski esere bakışı ve eski eser konusunda göstermiş olduğu hassas tutum birçok değerli eserin günümüze kadar ulaşmasına katkı sağlamıştır.

Eski eserlerin toplanması ve toplanan eserler için bir müze kurulması, Osmanlı Devleti'nin kültürel amaçlarını da temsil ediyordu.¹⁴³ Bu durum aynı zamanda Osmanlının Avrupa'dan öğrendiği, kurumsal bir düzenleme olan müze aracılığı ile eski eserler konusundaki ilgisini ve onlara verdiği değeri ortaya koymaktaydı.¹⁴⁴ Osmanlı Devleti için müzede bulunan eserler, eski dönemlerden kalan emanetlerden daha çok modern olmanın bir işaretiydi.¹⁴⁵ Ancak yeni koleksiyonları ziyaret eden kişiler sadece Sultan Abdülmecit ve seçkin misafirlerdi ki, ziyaretçinin gezeceği Topkapı Sarayı,

¹³⁸ Wendy M.K. Shaw, *Osmanlı...*, s. 47.

¹³⁹ Ferruh Gerçek, *Türk ...*, s. 82.

¹⁴⁰ Wendy M.K. Shaw, *Osmanlı...*, s. 60.

¹⁴¹ Tahsin Öz, *Ahmet Fethi ...*, s. 8.

¹⁴² Ferruh Gerçek, *Türk ...*, s. 83.

¹⁴³ Wendy M.K. Shaw, *Osmanlı...*, s. 75.

¹⁴⁴ Wendy M.K. Shaw, *Osmanlı...*, s. 81.

¹⁴⁵ Wendy M.K. Shaw, *Osmanlı...*, s. 91.

Elbise-i Atika ve Cebehane-i Amire gibi yerler için ilgili ülkenin elçiliğinin Osmanlı Devleti'nden izin alması gerekiyordu.¹⁴⁶

Müzedeki bulunan eserler hakkında 1850 yılına gelinceye kadar herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. 1850 yılından sonra müzedeki koleksiyonlar için tutulan az miktardaki kayıta ise, eserin müzeye geliş yılı, hangi vilayetten getirildiği ve eseri kimin verdiği bilgileri dışında 1869 yılına kadar başka bir kayıt tutulmamıştır. Böylece müze padişah için hazırlanmış özel bir koleksiyon durumunda kalmış, halkın gezip görebileceği bir yer olarak herhangi bir işlevi olmamıştır.¹⁴⁷ Osmanlı Devleti'nde ortaya çıkan müzecilik anlayışı 1869 yılına kadar yavaş ilerlemiştir. Bunun en önemli sebebi ilk müzenin kurucusu Ahmet Fethi Paşa'nın 1858 yılında vefat etmesi ve müzenin on yıl süreyle sahipsiz kalmasıdır. Diğer önemli bir neden de müzenin genişlemesi için eski eser arama girişimlerinde bulunulmamış olması ve daha çok müze içerisinde mevcut bulunan eserlerin düzenlenerek sergilenmesi gösterilebilir.

Müzenin tanıtımı konusunda ilk bilimsel yayın 1867 yılında İstanbul'a gelerek müzeyi özel bir izinle gezme fırsatı bulmuş olan Fransız arkeolog Albert Dumont tarafından hazırlanmıştır. 1868 yılında "Revue Archeologique" dergisinde yirmi altı sayfa olarak yayınlanmıştır.¹⁴⁸ Dumont yazısında; "...Hagia Eirene'nin galerilerinde heykeller, kitabeler, kabartmalar intizamsız biçimde sergilenmiştir. Birçok eser önlerine konulan arkeoloji ile ilgisiz eşya yüzünden yetersiz olarak incelenmekte, başkaları ise bakımsızlıktan hatta rutubetten her gün biraz daha fazla zarar görmektedir. En üzücü nokta her eserin geldiği yerin güvenilir bir notla bildirilmiş olmayışdır. Boşlukta oldukları için kolayca yer değiştirilebilen etiketler, genellikle çok sıradan sözlerle eşyanın menşeyini İstanbul dışında bulunmuş..." olduğunu ifade etmiş ve Osmanlı'nın tüm eski eserlerini tasnif edecek Batılı bir arkeologu göreve getirmesinin daha faydalı olacağından bahsetmiştir.¹⁴⁹

¹⁴⁶ Nitekim 1860 yılında Prusyalı General Kont Goruis, gezmek istediği yerler için Osmanlı Devleti'nden izin isteğinde bulunmuştur. BOA, A. DVN. DVE., Nr. 25 -C/90, 23 Ekim 1860.

¹⁴⁷ Wendy M.K. Shaw, *Osmanlı...*, s. 87.

¹⁴⁸ Ferruh Gerçek, *Türk ...*, s. 83.

¹⁴⁹ Semavi Eyice, "Arkeoloji Müzesi ...", s. 1597.

2.3. Eski Eserleri Müzeye Kazandırma Çabaları

Yeni müzenin açılması ve yapılan çalışmalara ek olarak Osmanlı yönetimi, vilayetlerdeki resmi sorumluları eski eser toplama konusunda bir yandan teşvik ederken diğer yandan da toplanan eserleri başkentte sergileyerek müze fikrini resmileştirmeye çalışmıştır.¹⁵⁰ Özellikle Fethi Paşa, görevde bulunduğu süre içerisinde, eski eserlerin korunması ve saklanması için farklı çalışmalar yapmıştır. Ahmet Fethi Paşa, ilk müze binası içinde önemli tadilatlar yaptırdığı gibi vilayetlerden kendi bölgelerindeki eserlerin envanterlerini çıkarmalarını istediği gibi, 1852 tarihinde de eski binalar ve eserlere zarar verilmesini önlemek amacıyla tüm kaymakamlıklara ve müdürlüklere gönderilen bir talimatname yayınlamıştır.¹⁵¹ Yapılan bu çalışmalarla Anadolu'nun her bölgesinde bulunan eski eserler merkeze bildiriliyor ve eserlerin müzeye taşınması için çalışmalar başlatılıyordu. Nitekim, 1847 yılında Kudüs sancağında idareciler tarihi mermerlerin üzerinde bulunan kabartmaların resimlerini çizerek İstanbul'a göndermişler ve eserlerin ait oldukları dönemleri belirlemeye çalışmışlardır. Yazışmalardan anlaşıldığına göre Kudüs'te bulunan eski eserler sancak merkezinde depoda saklanıyordu. Halep'te bulunan idari görevliler de orada bulunmuş olan madeni paraların, heykel ve çanak çömlek gibi nesnelerin listelerini merkeze göndermişlerdir.¹⁵² Benzer bir örnek de Musul da gerçekleşmiştir. Musul'da bir köyde çıkan eski eserlerin yerleri kontrol edilmiş ve bulunduğu yerde çok daha fazla eser olduğu tespit edilmiştir. Musul mutasarrıfı tarafından eski eserlerin bulunduğu yerin haritası çıkarılarak merkeze gönderilmiştir.¹⁵³

İlerleyen yıllarla birlikte her bölgeden eski eserler konusunda haberler gelmeye başlamış, hatta ülke genelinde çıkarılan eserlerin yerinde resimleri çizdirilerek incelenmiş ve ardından merkeze getirilmiştir.¹⁵⁴ Ayrıca, eski eser arayışına katılan her yönetici, kendi idaresi altındaki bölge ile merkez arasında bağlantı görevini üstlenerek, toplama görevine katkı yapmıştır.¹⁵⁵ 1857 tarihli bir belgede, Efes'in karşısında bulunan Sisam adasında bazı eski eserler bulunduğu ve bu eserlerin en yakın iskeleye taşınmaları için yüz bin kuruş gerektiği Sisam Bey'i tarafından Tophane Müşiriyetine bildirilmiştir.¹⁵⁶

¹⁵⁰ Wendy M.K. Shaw, *Osmanlı...*, s. 87.

¹⁵¹ BOA, A. MKT. UM. Nr. 102/88, 15 Temmuz 1852.

¹⁵² İlber Ortaylı, "Tanzimat'ta Vilayetlerde ...", s. 1599.

¹⁵³ BOA, İ.DH., Nr. 271/16924, 28 Nisan 1853.

¹⁵⁴ BOA, İ. HR., Nr. 171/9254, 18 Eylül 1859.

¹⁵⁵ Wendy M.K. Shaw, *Osmanlı...*, s. 108.

¹⁵⁶ BOA, İ. DH., Nr. 372/24654, Lef 2, 14 Mart 1857

Bulunan eserlerin merkeze taşınması ile Osmanlı müzesinin Avrupa’da bulunan müzeler gibi meşhur bir müze olacağı fikrini taşıyan Tophane Müşirliği, Sisam Bey’inin yazdıklarını sadarete iletmiş,¹⁵⁷ sekiz gün sonra çıkan irade ile de istekler için onay verilmiştir.¹⁵⁸

1863’de ise İzmit’te eski Roma döneminden kalma eserler bulunmuştur. Bahçe duvarlarında kalmış olan antika mermerler olarak tabir edilen heykellerin Sokrat, Markus Aurelius gibi önemli kişilere ait oldukları vurgulanmış ve Harbiye Nezaretine bildirilerek müzeye konmaları istenmiştir.¹⁵⁹

Osmanlı coğrafyasında bulunan eski eserlerin İstanbul’a taşınmazı masraflı bir iş olduğundan, daha ziyade bu masrafların hazineden karşılık bulunarak taşınması esas alınmaktaydı. Ancak zaman zaman eserlerin taşınma masraflarının mahalli emvalden karşılandığı da oluyordu. Mesela Askalan bölgesinde bulunmuş olan bir antika taşın müzeye konulmak üzere gönderilmesi ve taşıma masraflarının mahalli emvalden karşılanması istenmekteydi.¹⁶⁰ Söz konusu antika taş 20 Nisan 1848 tarihinde müzeye konuldu.¹⁶¹

Anadolu eski eserler bakımından çok zengin bir coğrafyaya sahipti. Halk arasında eski para veya değerli bir eşya bulanlara, buldukları değerli eserlerin karşılığı hızlı bir şekilde ödeniyordu. Böylece topraklarında çıkan eski eserleri yakından takip eden Osmanlı Devleti, eski eser bulanları ödüllendirerek, kişilerin bulduklarını devletten saklamasının önüne geçmeye çalışmıştır. Yapılan bu uygulama ileride uygulanacak olan Âsâr-ı Atika nizamnamesine de temel oluşturmuştur.¹⁶² Örneğin, 1847 yılında Lapseki’deki tarlasında altın ve gümüş kaplar ile bir takım eski eserler bulan Süleyman adında bir köylüye, buldukları için hediye verilmesi düşünülmüş ve kendisine hediye olarak yedi bin beş yüz guruş verilmiştir.¹⁶³

¹⁵⁷ BOA. İ. DH., Nr. 372/24654, Lef 1, 14 Mart 1857.

¹⁵⁸ BOA. İ. DH., Nr. 372/24654, 22 Mart 1857.

¹⁵⁹ BOA, A. MKT. MHM., Nr. 271/24, Lef 1-2, 26 Temmuz 1863

¹⁶⁰ BOA, C.MF., Nr. 135/6722, 22 Aralık 1847.

¹⁶¹ BOA, A. MKT. MHM., Nr. 3/29, 20 Nisan 1848.

¹⁶² İlber Ortaylı, “Tanzimat’ta Vilayetlerde ...”, s. 1599.

¹⁶³ BOA, İ.DH., Nr. 150/7791, 22 Haziran 1847.

Osmanlı Devleti sadece merkeze gönderilen eserler ile ilgilenmemiştir. Aynı zamanda ülke dışından eski eser araştırması yapmak amacıyla gelen kişi ve heyetleri kontrol altında tutmaya da özen göstermiştir. Nitekim, Fransız araştırmacıların Ermenistan ve Adana bölgesinde arama yapacaklarının haber alınması üzerine, bu kişiler hakkında valiliklerden bilgi toplamaları istenmiş ve uygun olması durumunda araştırma yapmaları için izin verilmesi belirtilmiştir.¹⁶⁴ Aynı şekilde, Irak bölgesinde yer alan ve Fırat, Dicle nehirlerinin arasında bulunan bir bölge için altı aylık kazı ruhsatı alan Fransız heyetin, ruhsat sürelerinin uzatılması isteği uygun görülürken;¹⁶⁵ Şam'da eski eser aramak için Fransa devleti tarafından tayin edilmiş olan Mösyö Dononin'e altı ay ruhsat verilmiştir.¹⁶⁶

Osmanlı Devleti bu dönem içerisinde eski eserlere zarar verilmesinin de önüne geçmeye çalışmıştır. Yöneticiler taşınmaz eski eser olarak kabul edilen eserlerin parçalarının başka yerlerde kullanılmalarını yasaklayarak kullanan kişileri cezalandırmış¹⁶⁷, aynı zamanda da çıkarılan eserlerin yerlerini düzelterek yapının bozulmamasına özen göstermişlerdir. Örneğin, 1857 yılında Bodrum kalesinin duvarında bulunan mermerden bir aslan başı müzeye konulmak için yerinden çıkarılmış ve çıkarıldığı yer hızlı bir şekilde yeni baştan düzeltilmiştir.¹⁶⁸

Tanzimat dönemi her ne kadar Türk müzeciliğinin kurumsallaştığı bir dönem olsa da müzeciliğimiz açısından olumsuz gelişmelere de sahne olmuştur. Avrupalı arkeologlar, elçiler sanata düşkün kişiler, eski eserlerin çıkarılmasıyla ilgili geniş bir hukuki düzenlemenin olmayışını da fırsat bilerek, Osmanlı Devletinden aldıkları kazı izinleri ile buldukları eserleri kendi ülkelerine taşımışlardır.¹⁶⁹ Tanzimat döneminde yabancıların kazı yapması ve buldukları eserleri yurt dışına götürmelerine ilişkin kesin kurallar ve prensipler olmamakla birlikte bir araştırmacıya kazı ruhsatı verilmesi bulunacak eserlerin çift olanlarından bir tanesinin Osmanlı Devletine bırakılması şartına bağlanmıştı. Ancak ikili eserlerin çok az sayıda çıktığı ve çift eser bulunsa dahi saklanarak ülke dışına kaçırıldığı anlaşılmıştır. Örneğin Texier'in 1842 yılında yaptığı

¹⁶⁴ BOA. HR. MKT., Nr. 47/59, 8 Ağustos 1852.

¹⁶⁵ BOA. İ. HR., Nr. 100/4906, 12 Ağustos 1852.

¹⁶⁶ BOA. İ. HR., Nr. 178/9803, 6 Eylül 1860.

¹⁶⁷ BOA. A. MKT. UM., Nr. 436/44, 15 Kasım 1860.

¹⁶⁸ BOA. İ.DH., Nr. 368/24347, 3 Şubat 1857.

¹⁶⁹ Sevim Kazancı, *XIX. Yy...*, s. 32.

kazı sonucunda Artemis tapınağına ait 41 levha ve kabartma parçalar Paris'teki Louvre Müzesine taşınmıştı.¹⁷⁰

Bu dönemde Fransa dışında Osmanlı ülkesinde eski eser kaçakçılığı yapan bir diğer ülke İngiltere'dir. C. Fellows 1842 yılında içerisinde pek çok önemli kabartma ve friz'in bulunduğu eserleri 72 sandık içerisinde bir savaş gemisiyle Londra'da ki British Museum'a götürmüştü;¹⁷¹ İngiltere'nin 1808 ile 1858 yılları arasında Osmanlı ülkesinde İngiliz elçisi olarak görev yapan Lord Stratford Canning ise dünyanın yedi harikasından biri olan ve Bodrum'da, Kraliçe Artemisia tarafından kocası Mausolus'un hatırasına M.Ö. 353 yılında yapılmış olan Mausoleum'un mermer kabartmalarını İngiliz müzesine kazandırmıştır. Lord Stratford Canning uzmanlığı olmamasına rağmen eski eserlere ve kültür varlıklarına ilgi duymuş ve 1842 yılında Osmanlı ülkesine gelen Austen Henry Layard'dan eski eser araştırması yapmak için yardım istemiştir. Canning'in Bâbüâli'ye yapmış olduğu baskılar sonucunda, Mausoleum'un mermer kabartmaları Sultan Abdülmecit tarafından İngiltere'ye hediye verilmiş ve kabartmalar 1846 yılında British Museum'daki yerini almıştır.¹⁷²

Yaşanan bu gibi olaylar ve izinsiz kazıların devamı nedeniyle Osmanlı Devleti, ülke içerisinde çıkarılan eserlerin konsoloslar tarafından kaçırılmasının önüne geçilmesi için yerel yöneticilerden önlem almalarını istese de,¹⁷³ özellikle Bodrum'daki Mausoleum'un geri kalan kısımlarının İngiltere'ye gitmesini önleyemeyecektir. Nitekim İngiliz arkeolog Sir Charles Thomas Newton, Bodrum'da bulunan Halikarnas anıt mezarında kazı yapmak amacıyla izin isteğinde bulunmuş, Osmanlı Devleti'nden istediği izin gecikince 1855'te izni olmadan kazılara başlamıştır. Osmanlı Devleti Newton'a izin vermediği gibi bölgenin yerel yöneticisinden, çıkarılmış olan eserleri merkezde kurulan müzeye göndermesini istemiş;¹⁷⁴ ancak Newton, Mausoleum'un geriye kalanlarını 1857 yılında British Museum'a götürmeyi başarmıştır.¹⁷⁵

¹⁷⁰ İsmet Ebcioglu, "Türkiye'den Batı Ülkelerine ...", s. 76.

¹⁷¹ Eserlerin ayrıntılı açıklamaları için bkz. İsmet Ebcioglu, "Türkiye'den Batı Ülkelerine ...", s. 76; Sevim Kazancı, *XIX. Yy...*, s. 32.

¹⁷² Stanley Lane Poole, *Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s. 106.

¹⁷³ BOA. A. MKT. MVL., Nr. 90/79, 4 Ekim 1856.

¹⁷⁴ Wendy M.K. Shaw, *Osmanlı...*, s. 83.

¹⁷⁵ Sevim Kazancı, *XIX. Yy...*, s. 34. Ünlü Türk edebiyatçısı ve Bodrum hayranı "Halikarnas Balıkçısı" Cevat Şakir; İngiltere'ye bir mektup yazarak, Mausoleum'un Akdeniz'in mavi rengine daha fazla

3. Müze-i Hümayun

3.1. Müze-i Hümayun'un Kuruluşu

Fethi Paşa'dan sonra müzeciliğimizde, yeni bir aşama 1869'da Müze-i Hümayun'un kuruluşu ile başlamış ve Safvet Paşa'nın Maarif Nazırı olduğu dönemde Mecmua-i Âsâr-ı Atika ismi değiştirilerek Müze-i Hümayun ismi verilmiştir.¹⁷⁶ 29 Ocak 1869 tarihinde bir talimatta ilk kez Müzehane tabirinin geçtiği görülmektedir. Müzenin ismi daha sonraki yıllarda Müzehane-i Şahane, Müze-i Amire, Müze-i Osmani ve Asar-ı Atika Müzesi olarak da kullanılmıştır.¹⁷⁷ Yukarıda belirtildiği üzere Osmanlı Devletinde çok eski tarihlerden itibaren toplanmış olan eserler Harbiye Ambarında muhafaza ediliyordu. Toplanan eski eserlere Müze-i Hümayun ismi ilk kez Âli Paşa'nın sadrazamlığı ve Safvet Paşa'nın Maarif Nazırlığı döneminde verilmiştir. Kurulan müzenin başına Galatasaray Lisesi öğretmenlerinden olan Edward Goold atanmıştır.¹⁷⁸ Sadrazam Âli Paşa'nın Mecmua-i Asar- Atika ismini Müze-i Hümayun olarak değiştirmesi kurumun, imparatorluğun tamamını temsil ettiğini göstermesi ve aynı zamanda Avrupa müzelerine benzer yeni kültürel görevleri kabullendiğini göstermesi açısından son derece önemlidir.¹⁷⁹ Müze kelimesi kurumun Avrupa müzeleri gibi eğitim işlevi olduğunu da anlatmaktadır. Müze, kamunun dikkatle düzenlenmiş olan eski eserlerin değerlendirilmesi aracılığıyla devletin gücünü algılayabileceği bir mekan olmuştur.¹⁸⁰

Maarif Nazırı Safvet Paşa müzenin kurulduğunun ilan edilmesi ile beraber ülkenin değişik bölgelerine tezkereler göndermiştir. Tezkere'nin gönderildiği vilayetler arasında Aydın, Adana, Saruhan, Hüdavendigâr, Selanik, Trablusgarp, Konya ve Girit gibi yerler vardır.¹⁸¹ Safvet Paşa vilayetlerde bulunan görevlilerden eski eser toplamalarını ve bulmuş oldukları eserleri ambalaj yaparak sandıklarla İstanbul'a göndermelerini

yakıştığını, mermerlerin geri gönderilmesinin yararlı olacağını belirtmişti. İngilizlerin cevabı aynen şöyleydi: "Biz o mermerleri, müzede Akdeniz'in mavi rengine boyadığımız bir salona koyduk..." Sevim Kazancı, XIX. Yı., s. 34.

¹⁷⁶ Aziz Ogan, *Türk Müzeciliğinin Yüzüncü Yıldönümü*, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, İstanbul, 1947, s. 4.

¹⁷⁷ Ferruh Gerçek, *Türk ...*, s. 86.

¹⁷⁸ Semavi Eyice, "Arkeoloji Müzesi ...", s. 1598.

¹⁷⁹ Wendy M.K. Shaw, *Osmanlı...*, s. 103.

¹⁸⁰ Wendy M.K. Shaw, *Osmanlı...*, s. 103.

¹⁸¹ Wendy M.K. Shaw, *Osmanlı...*, s. 104.

istemiştir.¹⁸² Anadolu’da bulunan eserlerin yeni kurulacak müzede sergilenmek için toplanması bir sistemin oluşturulmaya çalışıldığının habercisidir. Oluşturulan yeni müzenin Mecmua-i Asar-ı Atika’dan çok önemli bir farklılığı vardır. Gönderilen bağışlar ile müzenin genişletilmesi anlayışı terk edilmiş ve devletin idari gücü kullanılarak müzeye eski eser kazandırılmaya başlanmıştır.¹⁸³

Eserlerin müzede sergilenmesi devletin gücünü göstermesi açısından da son derece önemli olmuştur. Osmanlı Devleti müzede sergilenecek eserler konusunda hassas davranmıştır. Müzede sergilenecek eserlerin değeri konusunda Meclis-i Maarif incelemeler yapmış ve gönderilen eserlerin sergilenmeye uygun olup olmadığına karar vermiştir. Sergileme için uygun olmayan eserler sahiplerine geri gönderilmiştir.¹⁸⁴ Terakki gazetesinde 1869 ve 1870 tarihlerinde çıkan yazılarda Marmara adasına gönderilen görevlilerin, eski Yunan medeniyetlerine ait güzel heykeller ve antika eşyalarla döndükleri anlatılmıştır. Aynı gazetede belirtildiğine göre Maarif Nazırının çalışmaları sonucunda müzenin düzenleme işlerinde ilerleme kaydedilmiş ve Tekirdağ bölgesinden eski eserler müzeye getirilmiştir.¹⁸⁵

Her bölgeden getirilen eserler ile büyümeye devam eden müzenin önemi gün geçtikçe artmıştır. Böylece tarihi değeri olan her türlü nesnenin önem kazandığı bir döneme girilmiştir. Ayrıca her bölgeden eserlerin merkeze gönderilmesi, başkent ile taşra arasında eski eserler konusunda bir bağlantı kurulduğunu göstermesi açısından önemlidir.¹⁸⁶ Eski eser bilincinin gelişmesine bağlı olarak yurtdışındaki İslam medeniyetine ait eserlere ilgi duyulmaya başlanmış ve 1871 yılında İngiltere müzesinde bulunan Arapça yazılmış kitapların bir listesi istenmiş, gelen liste tercümesi ile beraber padişaha sunulmuştur.¹⁸⁷ Trablusgarp ve Bursa’da kazılar yapan Titus Karabella Efendi tarihi eserlerden, balina kemiklerine kadar bulmuş olduğu her nesneyi İstanbul’da bulunan müzeye göndermiştir.¹⁸⁸

¹⁸² Semavi Eyice, “Arkeoloji Müzesi ...”, s. 1598.

¹⁸³ Wendy M.K. Shaw, *Osmanlı...*, s. 104.

¹⁸⁴ BOA, MF. MKT., Nr. 1/6, 8 Mayıs 1872.

¹⁸⁵ Mustafa Cezar, *Sanatta Battı’ya ...*, s. 233.

¹⁸⁶ Wendy M.K. Shaw, *Osmanlı...*, s. 107.

¹⁸⁷ BOA, İ. HR., Nr. 253/15038, Lef 1-2, 18 Ocak 1872.

¹⁸⁸ Wendy M.K. Shaw, *Osmanlı...*, s. 108.

1872 senesine kadar gelişimini yavaş olarak sürdüren Müze-i Hümayun, Mahmut Nedim Paşa'nın sadrazamlığa ve Ahmet Vefik Paşa'nın Maarif Nazırlığına atanmasıyla yeni bir döneme girmiştir.¹⁸⁹ Goold'un iki buçuk yıllık görev süresinden sonra Müze-i Hümayun Müdürlüğüne Alman Dr. Philip Anton Dethier getirilmiştir. Müze'nin zenginleşmesi ve gelişimi için Dethier de önemli çalışmalarda bulunmuştur. Müze için Kıbrıs'ta bulunan 88 sandık Cesnolu koleksiyonu merkeze taşınmış, Medeniyet gazetesinde bölgeden getirilen sandıkların, içinde yer alan heykellerin resimleri basılmıştır.¹⁹⁰ Dethier'in müze için Kıbrıs'tan getirmiş olduğu eserler üzerine yeni bir binaya ihtiyaç olduğu anlaşılmıştır. Yeni bir yerin yapılmasında zorluklar yaşanacağı için, eserlerin harbiye ambarından en uygun yer olan Çinili Köşk'e taşınmaları istenmiştir.¹⁹¹

Hamdi Bey göreve geldiği 1881 yılından itibaren, her gün biraz daha genişleyen müze yönetimi için 1889 tarihinde Müze-i Hümayun Nizamnamesi yayımlamıştır.¹⁹² Beş bölüm ve kırk üç maddeden oluşan nizamname, müzenin nasıl yönetileceği konusunda bilgi vermesinin yanında müzede çalışacak uzmanlardan, görevlilere kadar tüm çalışanların sorumluluklarını ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır. Nizamnamede eski eserlerin bakımı ve korunması konusunda önemli hükümler yer almaktadır.¹⁹³ Hamdi Bey'in hazırladığı Müze-i Hümayun Nizamnamesinde yer alan en önemli maddelerden bir tanesi de on dördüncü maddedir. Bu madde ile vilayetlerde müze kurulması gerektiği vurgulanmıştır.¹⁹⁴ Ülkenin farklı bölgelerinde çıkarılan eski eserlerin merkezde toplanması Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünü temsil etmesi açısından atılmış ilk önemli adımdır. Diğer önemli bir adım ise bölgesel müzelerin kurulması ile Osmanlı Devleti'nde oluşan müzecilik anlayışı ulusal bir kimlik kazanmıştır.¹⁹⁵

Bölgesel anlamda ilk müzeler, eski eser hareketliliği bakımından merkez konumda bulunan Konya, Bursa ve Kudüs'te kurulmuştur. 1908 tarihinden itibaren Selanik, Sivas ve İzmir'de bölgesel müzeler kurulmak için çalışmalara başlanmıştır. Fakat 1908

¹⁸⁹ Ferruh Gerçek, *Türk ...*, s. 89.

¹⁹⁰ Sümer Atasoy, "Türkiye'de ...", s. 1459.

¹⁹¹ Semavi Eyice, "Arkeoloji Müzesi ...", s. 1602.

¹⁹² Hüseyin Muşmal, *Osmanlı Devleti'nin Eski Eser Politikası (Konya Vilayeti Örneği 1876-1914)*, Kömen Yayınları, Konya, 2009, s. 34.

¹⁹³ Ahmet Mumcu, "Ahmet Mumcu, "Eski Eserler Hukuku ve Türkiye" *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, S. 26 Ankara, 1970, s. 74.

¹⁹⁴ Ahmet Mumcu, "Eski Eserler ...", s. 74.

¹⁹⁵ Wendy M.K. Shaw, *Osmanlı...*, s. 235.

tarihinden sonra kurulmaya başlanan müzeler, Osmanlı döneminde hayata geçmemiştir.¹⁹⁶ İlk bölgesel müze Konya’da kurulmuştur. Avlonyalı Ferit Paşa’nın Konya valisi olduğu dönemde Kadri Efendi Bedesteni’nin yerine Konya Sanayi Mektebini inşa etmiştir. Okul binasının bahçesine bir müze binası yapılmış ve Kadri Efendi Bedesteni’nin içinde korunan eski eserler yeni binaya taşınmıştır. 1899 yılında “Müze-i Hümayun’un Konya Şubesi” ismiyle hizmete açılmıştır.¹⁹⁷

Bölgesel müzenin kurulduğu diğer bir yer de Bursa’dır. Müze ilk olarak Bursa da bulunan Mekteb-i İdadi’nin bahçesine, Bizans eserleri ile İslam eserleri koleksiyonunun yerleştirilmesi ile oluşturulmuştur. Koleksiyonda bulunan daha değerli eserleri sergilemek amacıyla okulun bahçesine bir çadır kurulmuştur. Müze 1904 tarihinde törenle açılmıştır.¹⁹⁸ Müzenin ilk sorumluları, lisede görevli olan öğretmenler ve memurlardır. Daha sonra Hamdi Bey’in görevlendirdiği Gustave Mendel tarafından müzenin bir katalogu hazırlanmıştır.¹⁹⁹ Kurulmaya başlanan bölgesel müzelerin sayısı zaman içinde artmaya devam etmiştir. Fakat Birinci Dünya Savaşı nedeniyle aksaklığa uğrayan müze açılışları, ancak Cumhuriyet döneminden sonra devam etmiştir.

3.2. Müze-i Hümayun’un Harbiye Ambarından Çinili Köşk’e Taşınması

Topkapı Sarayı’nın bir parçası olan Çinili Köşk, İstanbul’un fethinden on dokuz yıl sonra 1472 tarihinde yapılmıştır. Fatih Sultan Mehmet dönemi eserlerinden olan köşkün önceki isimleri Sırçalı Köşk, Sırça Saray veya Cüdi Köşk olarak geçmektedir.²⁰⁰ Harbiye ambarındaki kötü şartlar nedeniyle zarar gören eski eserleri yeni bir yere taşıma fikri ilk kez Dethier’in müdürlüğü döneminde ortaya çıkmıştır. Eserlerin yalnızca kötü bir ortamda olması nedeni ile yeni bir müzeye ihtiyaç duyulmamıştır. Aynı zamanda eser bakımından her gün biraz daha genişleyen Harbiye Ambarının küçük kalması da yeni müze binası ihtiyacını beraberinde getirmiştir.²⁰¹ Müze, kendi arkeolojik araştırmalarını

¹⁹⁶ Wendy M.K. Shaw, *Osmanlı...*, s. 235.

¹⁹⁷ Hüseyin Muşmal, *Osmanlı Devleti’nin...*, s. 87.

¹⁹⁸ Wendy M.K. Shaw, *Osmanlı...*, s. 236.

¹⁹⁹ Ferruh Gerçek, *Türk ...*, s. 358.

²⁰⁰ Ferruh Gerçek, *Türk ...*, s. 94.

²⁰¹ Aziz Ogan, *Türk Müzeciliğinin...*, s. 6.

parasal yönden destekleyecek güce sahip değildi ve uzun yıllardır biriktirilen eski eserler cebehanenin içine sığmaz duruma gelmişti.²⁰²

Uzun yıllar Osmanlı Devletine müze görevi ifa etmiş olan Harbiye Ambarında bulunan eserlerin Çinili Köşke taşınması fikri, yeni gelen eserlere yer bulma düşüncesinin yanında ilk kez Seraskerliğin talebi ile ortaya çıkmıştır.²⁰³ Seraskerlik makamı, Harbiye Ambarında bulunan bir dairenin müze için kullanıldığını ve buranın sadece silah deposu olarak kullanılması gerektiğini vurgulamıştır. Ayrıca eserlerin başka bir yere taşınmaları gerektiği ve bunun için en uygun yerin Çinili Köşk olduğu belirtilmiştir. Seraskerlik aynı zamanda Avrupa'dan alınan yeni silahları koruyacak bir yer olmadığı ve Harbiye Ambarında silahların korunacağı kadar yer kalmadığı için en kısa zamanda müzenin uygun bir yere taşınması ihtiyacını vurgulamıştır.²⁰⁴

Harbiye Ambarında bulunan eserlerin Çinili Köşke taşınmasından önce başka bir yere taşınıp taşınmadığı konusunda herhangi bir bilgi yoktur. Sultan Mahmut türbesi karşısında bir müze kurma girişimi olmuş fakat bu girişim sonuçsuz kalmıştır.²⁰⁵ Çinili Köşk'ün, eski eserlerin taşınması için daha masrafsız bir yer olduğu düşünülmüştür. Padişah'ın kişisel hazinesine ait olan binanın Maarif Nezaretine aktarılması için 1873 tarihinde hazırlıklar başlamıştır.²⁰⁶

Maarif Nezaretinden Hazine-i Hassa Nezaretine yazılan yazıda “...*Cebhâne-i Asâkir-i Şâhâne eslihasına mahsus bulunmasından nâşî orada bulunan âsâr-ı atîkanın Çinili Köşke nakli lüzumu taraf-ı vâlâ-yı Seraskerî'den işâr kılınması üzerine keyfiyet Bâb-ı Âli'ye arz olunarak kasr-ı mezkûrun Müzehâne ittihazına irade-i seniyye Cenab-ı Padişahi şeref sudur buyrulmuş ve suret-i hal taraf-ı ali-i nezaret penâhîlerine bildirildiği bu kere şeref bahş-i vurud olan tezkere-i samiye-i vekâlet penahi meâl-i alisinden anlaşılmuş ve peyderbey gelmekte olan esliha-i cedidenin mahal-i hıfzı olduğu cihetle cebehanedeki müze dairesinin bermucib-i irade-i seniyye-i oradaki âsâr-ı atîka nakledilmek üzere kasr-ı mezkûrun biran evvel tahliye ve teslimi hususuna müsaade*

²⁰² Wendy M.K. Shaw, *Osmanlı...*, s. 114.

²⁰³ Mustafa Cezar, Çinili Köşkün müze yapılması fikrinin ilk defa Maarif Nazırı olan Suphi Paşa tarafından dile getirdiğini öne sürmektedir. Bkz; Mustafa Cezar, *Sanatta Batı'ya ...*, s. 236.

²⁰⁴ BOA, A. MKT. MHM., Nr. 471/11, Lef 1-2-3. 25 Aralık 1873.

²⁰⁵ Mustafa Cezar, *Sanatta Batı'ya ...*, s. 231.

²⁰⁶ Wendy M.K. Shaw, *Osmanlı...*, s. 114.

buyrulması...” istenmiştir.²⁰⁷ Görüldüğü üzere Seraskerlikten gelen yazıya binaen Maarif Nezareti, müzenin Çinili Köşk’e taşınması fikrinin uygun olacağını belirtmiş ve bunun için izin verilmesi istenmiştir. Müzenin nakli konusundaki haberler gazetelere de yansımış ve “*Müzehane-i Osmanî şimdiye kadar Hazine-i Hassa kurbinde vaki olup tüfenk debboyu ittihaz olunan mahallin derûnunda bir mahalde bulunduğundan ve burası âsâr-ı atîkanın istiabına gayri kafi olduğundan Çinili Kasr-ı Hümayunu tabir olunan köşk Müzehane ittihaz olunmak üzere âsâr-ı atîkanın oraya nakli hususuna karar verilmiş olduğu işitilmiştir.*” şeklinde okuyuculara duyurulmuştur.²⁰⁸ Böylece harbiye ambarında bulunan Osmanlı müzesinin yeni binasına taşınması için çalışmalar başlatılmıştır.

Müzedede yenileme çalışmaları ilk olarak 1875 yılında başlamıştır. Harbiye Ambarı dışından getirilecek eserler müzeye konulmadan önce buldukları yerlerde korunmaları uygun görülmüştür.²⁰⁹ Bunun nedeni müzedede yenileme çalışmalarının başlamış olmasıdır. Müze için yapılacak masrafların müzeye ait olan tahsilâttan karşılanacaktı.²¹⁰ Ancak masrafların çok fazla olması nedeniyle Çinili Köşk’te yapılacak onarımların nelerden ibaret olduğu tespit edilerek yazılmış ve masrafların tahmini bedelinin yüz doksan üç bin iki yüz elli kuruş olduğu saptanmıştır. Hazine’den böyle bir paranın alınmasının mümkün olmayacağını anlaşılmaya üzerine, müze okulu açmak için verilen doksan bin kuruşun müze kurulduktan sonraya bırakılarak okul ücretinin tamir için kullanılması düşünülmüştür. Ayrıca ilginç gelişmelerden bir tanesi, eski sikkeler ile çift olan eserlerin birer tanesinin satılmasıyla elde edilecek gelirin yüz bin kuruştan fazla tutacağı için tüm masrafların böylece karşılanabileceği düşünülmüştür.²¹¹

Eski bir mimariye sahip olan Çinili Köşk’ün Avrupa tarzında bir müze görünümüne sahip olması için görüntüsünde değişiklikler yapılmaya karar verildi ve bunun için Romanyalı bir mimar olan Montrano ile anlaşıldı.²¹² Mösyö Montrano’ya hazırladığı proje uygun bulunduğu takdirde 25 Osmanlı lirası ödenecekti ve onarım işlerine başlanmasından sonra 25 Osmanlı lirası daha verilecekti.²¹³ Ayrıca Osmanlı Devleti

²⁰⁷ Aziz Ogan, *Türk Müzeciliğinin...*, s. 7.

²⁰⁸ Mustafa Cezar, *Sanatta Batı’ya ...*, s. 238.

²⁰⁹ BOA. MF. MKT., Nr. 30/64, 19 Haziran 1875.

²¹⁰ BOA. MF. MKT., Nr. 30/43, 15 Temmuz 1875.

²¹¹ BOA. MF. MKT., Nr. 30/173, 13 Ağustos 1875.

²¹² Wendy M.K. Shaw, *Osmanlı...*, s. 115.

²¹³ BOA. MF. MKT., Nr. 28/36, 26 Mayıs 1875.

Çinili Köşkün müze olarak yenileme çalışmalarında, yapılacak olan tamiratları denetlemek üzere Erkan-ı Harbiye binbaşlarından olan Mazhar Bey'i görevlendirdi.²¹⁴

Osmanlı Devleti yapılan çalışmaları denetim altında tutmak istese de İstanbul'da bulunan en eski Osmanlı mimari yapılarından biri olan ve muhteşem çinileri ile Selçuklu sanatını sergileyen Çinili Köşk, çalışmalar sırasında çok ciddi hasarlara uğratılmıştır. Duvarları süsleyen çiniler sıvanarak kapatılmış ve hatta çinilerin üzerlerine çiviler dahi çakılmıştır.²¹⁵ Osmanlı mimarisin önemli bir mirası sayılabilecek olan bina eski eserlerin gösterileceği, Avrupa tarzında neo-klasik bir müze görünümü kazanması için yapılan değişimler ile tüm özelliğini kaybetmiştir.²¹⁶ Müze olarak kullanılacak olan Çinili Köşk eski eserleri sergilemek için yenilenmiştir ama kendisinin de dört yüz yıl kadar geçmişi olan eski bir eser olduğu unutulmuştur.

Çinili Köşkte onarım çalışmaları sürerken Galata Kulesinde bulunan eski eserler Maarif memurları tarafından alınarak yeni müzeye konulmuştur.²¹⁷ Müzehane yapılmış olan Çinili Köşkün bahçesinde bulunan nesnelere, eski eserlerin konulacağı için kaldırılmış,²¹⁸ köşkün alt katında bulunan beytülmale ait eşyalar alınarak burası Müze-i Hümayun için boşaltılmıştır.²¹⁹ Fakat Maarif Nezareti Çinili Köşk'te bulunan eşyaların taşınması konusunda çok sıkıntı yaşamıştır. Bu nedenle beytülmale sürekli yazı yazılarak isteklerine cevap verilmesi ve gerekli kolaylığın gösterilmesi istenmiştir.²²⁰

Müzenin Çinili Köşke taşınması esnasında Meclis-i Ticaret azası olan Kirkor Efendi²²¹ ile Rasathane memurlarından Mösyö Montani Efendi Maarif Nezaretine çağrılarak konu hakkında görüşleri alınmıştır.²²² Müzenin taşınması düşüncesinin farklı görüşler alınarak uygulanan bir hareket olduğu anlaşılmaktadır. Çinili Köşkün müze olarak hazırlanıp hizmete açılması çok uzun zaman almıştır. Geçen sürede Harbiye

²¹⁴ BOA. MF. MKT., Nr. 35/122, 26 Nisan 1876.

²¹⁵ Ferruh Gerçek, *Türk ...*, s. 86.

²¹⁶ Wendy M.K. Shaw, *Osmanlı...*, s. 115.

²¹⁷ BOA. MF. MKT., Nr. 31/145, 21 Eylül 1875.

²¹⁸ BOA. MF. MKT., Nr. 44/3, 3 Kasım 1876.

²¹⁹ BOA. MF. MKT., Nr. 37/29, 28 Mayıs 1876.

²²⁰ BOA. MF. MKT., Nr. 45/28, 21 Kasım 1876.

²²¹ BOA. MF. MKT., Nr. 47/122, 21 Nisan 1877.

²²² BOA. MF. MKT., Nr. 47/123, 21 Nisan 1877.

Ambarında bulunan eserlerin Çinili Köşke taşınması konusunda yazışmalar devam etmiştir.²²³

1877 yılında bir müze komisyonu kurulmuştur. Sekiz üyeden oluşan komisyonun görevleri arasında “...müze yapılan Çinili Köşk’ün tamirinin tamamlanması, mevcut eski eserlerin ve paraların örselenmeden yeni yerlerine nakli, müzenin gelecekteki idaresinin temini, müze dışında mevcut eski eserlerin bugünkü durumlarına haneler getirilmeden muhafazası, eski eser hafriyat ve araştırması hakkında bundan böyle iyi bir yol tutulması, müzenin herkesin dikkatini çekecek iyi bir seyir yeri haline getirilmesi, mevcut eserlerin muntazam şekilde tasnif ve tertibi, bu vazifelerin hakkıyla yapılabilmesi ve işin diğer yönlerine dair gereken tüzük tasarılarının gerektiğince hazırlanması ve bunların yürütülmesine nezaret edilmesi...” gibi çalışmalar yer alıyordu.²²⁴ Komisyonun görevlerinden anlaşılacağı gibi, müzeden sadece padişahın şanını yücelten bir mekan olarak değil, ilk kez bir kamusal alan olarak bahsedilmiştir. Ziyaretçi gelmesini bekleyen, eserlerin düzensiz sıralandığı bir mekan değil, kurallara göre sıralanmış eserlerin sergilendiği bir kurum olarak yapılandırılmasının amaçlandığı anlaşılmaktadır.²²⁵ Dolayısıyla Osmanlı Devleti’nde müzecilik anlayışının sistemli bir gelişim içinde olduğu görülmektedir.

Osmanlı Devleti, Harbiye Ambarında bulunan eserlerin Çinili Köşke taşınması için hamal tutmuştur.²²⁶ Ayrıca Çinili Köşk’te bulunan eserlerin korunması amacıyla Zaptiye Nezareti’nden iki zaptiye memuru görevlendirilerek müzenin gece ve gündüz güvenliği sağlanmıştır.²²⁷ Çinili Köşke taşınan eski eserlerin düzenleme çalışmaları uzun sürdüğü için müzenin açılış süresi gecikmiş ve ziyaretçi alınamamıştır.²²⁸ Osmanlı Devleti, Çinili Köşk’ün uzun süren düzenlemeleri ve değişiklikleri sonrasında ancak 17 Ağustos 1880 tarihinde ilk resmi müze binasına kavuşmuştur. Sadrazam Mehmet Said Paşa’nın da hazır bulunduğu açılış töreninde Maarif Nazırı Münif Paşa, Dr. Dethier ve yardımcısı Aristoklis Efendi konuşma yapmışlardır.²²⁹

²²³ BOA. MF. MKT., Nr. 54/15, 14 Mart 1878.

²²⁴ Kamil Su, Osman Hamdi Bey’e ..., s. 60.

²²⁵ Wendy M.K. Shaw, *Osmanlı...*, s. 115.

²²⁶ BOA. MF. MKT., Nr. 46/9, 27 Ocak 1877.

²²⁷ BOA. MF. MKT., Nr. 56/75, 18 Mayıs 1878.

²²⁸ BOA. MF. MKT., Nr. 55/129, 29 Nisan 1878.

²²⁹ Semavi Eyice, “Arkeoloji Müzesi ...”, s. 1600.

Maarif Nazırı Münif Paşa müzenin açılış konuşmasında çok önemli noktalardan bahsetmiştir. *“Diğer uygar ülkelerde olduğu gibi İstanbul’da da bir müzenin kurulması, ilerlemekte olan memleketimizin emeli idi. Hükümdarlara yaraşır gayretlerini bu gibi medeniyet eseri tesislerin çoğalma ve genişlemesine sarf eden şevket ve azamet örneği padişahımız hazretlerinin, bir büyük eseri olarak bu noksanın tamamlanması hepimiz için sevinç kaynağı olmalıdır. Eskiden bizde eski eserlerin kıymeti pek bilinmezdi. Avrupalılardan birkaç sene evvel Kıbrıs’ta bir Amerika konsolosu oradan bir müze dolduracak kadar sanat eserini götürdü. Osmanlı ülkesinin her tarafı vaktiyle buralarda oturan medeni milletlere ait çeşitli eski eserler ile dolu olduğundan, eğer vaktiyle himmet olunmuş olsaydı dünyada en mükemmel müze İstanbul’da olurdu.”* Münif Paşa’nın konuşmasından da anlaşılacağı gibi Osmanlı Devleti kendi ülke topraklarından çıkarılarak yurtdışına kaçırılan eserlerin farkındaydı. Münif Paşa aynı zamanda bunları engellemenin, ülkede kurulan müze ile mümkün olabileceğini vurgulamıştı. Müzenin asıl önemi, Avrupa kurumları ile taşıdığı benzerliğe dayanıyordu. Bir medeniyetin göstergesi olarak müze, İmparatorluğun Avrupa ve tarihle ilişkisini yeniden tanımlıyordu.²³⁰

Müzeye gelen ziyaretçilerden giriş ücreti alınması fikri ilk olarak 1871 yılında kararlaştırılmıştı.²³¹ Ancak bundan on yıl sonra Çinili Köşkün müze olarak hizmete açılması ile burayı gezenlerden giriş ücreti alınmaya başlanmıştır. Müze-i Hümayun her gün açık olacaktı ve Çarşamba günü yalnızca kadınların ziyaretine mahsus olacaktı. Ayrıca müzeye giriş ücreti Salı günü beş kuruş diğer günlerde ise iki buçuk kuruş olarak belirlenmişti.²³² 12 Mart 1881 tarihinde uygulamaya başlanan müze giriş ücreti, ilk zamanlarda aylık 2775 kuruş gelir sağlamıştır. Osman Hamdi Bey müzenin giriş ücretinden elde edilen geliri ilk olarak müze bahçesinin düzenlenmesinde ve İstanbul’da bulunan değerli eserlerin müzeye taşınmasında kullanmıştır.²³³

Osmanlı Devleti’nde müzecilik alanında hızlı bir gelişim yaşanırken, müze binası olarak kullanılan Çinili Köşk de her bölgeden getirilen eserler ile büyümüştür. Osman Hamdi Bey’in önerisi sonucunda, 1889 yılında bütçeden ayrılan para ile yeni bir müze binasının inşaatına başlanmıştır. Burada amaç genişleyen eski eser koleksiyonlarını daha modern ve geniş bir binaya taşımaktır. Çalışmaların ardından 13 Haziran 1891 tarihinde

²³⁰ Wendy M.K. Shaw, *Osmanlı...*, s. 117.

²³¹ Kamil Su, *Osman Hamdi Bey’e ...*, s. 14.

²³² Ferruh Gerçek, *Türk ...*, s. 99.

²³³ Ferruh Gerçek, *Türk ...*, s. 100.

müzenin açılışı yapılmıştır.²³⁴ Binanın mimarisinde neo-klasik formlar ve Yunan tapınaklarını andıran girişlerin kullanılmış olması, yeni müzeyi bu yönüyle Avrupa ve Amerika müze ailesine dahil etmiştir.²³⁵ Hamdi Bey'in Sayda kazılarında çıkarmış olduğu lahitler yeni müzeye taşınmıştır. Bu dönemden sonra Çinili Köşk'te Türk, Arap ve İran medeniyetlerine ait olan İslami eserler sergilenmiştir. Çinili Köşk'te bırakılan İslam eserleri daha sonra kurulacak olan Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nin temelini oluşturmuştur.²³⁶

4. Müze-i Hümayun Müdürleri

Osmanlı'da Tanzimat dönemi ile batılılaşma alanında ilerlemeler yaşanmıştır. Yaşanan gelişmeler, kültürel sorunları değerlendirebilecek devlet adamlarının yetişmesine katkı sağlamıştır.²³⁷ Osmanlı Devletinde Fethi Paşa dönemi ile başlayan müzecilik hareketi Müze-i Hümayunun kuruluşu ile daha sistemli ve düzenli bir hal almıştır. Görünüm itibari ile resmi bir statü kazanmış olan Osmanlı Müzeciliği, içerik olarak da bunun gerisinde kalmamıştır. Yeni kurulan müzenin yönetim ve idaresi için Âli Paşa'nın sadrazam ve Safvet Paşa'nın Maarif Nazırı olduğu dönemde müzenin başına ilk defa bir müdür getirilmiştir. Fakat Osmanlı Devleti'nin müzenin idaresi için göreve getirmiş olduğu ilk müdürler, müzecilik ve eski eser konusunda bir bilince sahip değillerdi.

4.1. Edward Goold

1869 yılında Müze-i Hümayun adıyla kurulan Osmanlı Müzesinin ilk müdürü Galatasaray Lisesi öğretmenlerinden İrlanda asıllı bir İngiliz olan Edward Goold'tur.²³⁸ Goold lisedeki öğretmenliğine devam edecek ve 3000 Frank maaş alacaktı. Goold'a Maarif Dairesi'nde bir büro verilmiş ve 8 Temmuz 1869 tarihinde Müze-i Hümayun müdürü olarak göreve başlamıştır.²³⁹ Hakkında çok fazla bilgi sahibi olmadığımız Goold göreve gelir gelmez kendisi araştırmalar yaparak eser toplamaya çalışmıştır. 1869 yılının

²³⁴ Ferruh Gerçek, *Türk ...*, s. 118.

²³⁵ Wendy M.K. Shaw, *Osmanlı...*, s. 221.

²³⁶ Hüseyin Muşmal, *Osmanlı Devleti'nin...*, s. 34.

²³⁷ Mustafa Cezar, *Sanatta Batı'ya ...*, s. 231.

²³⁸ Kamil Su, *Osman Hamdi Bey'e ...*,s. 14.

²³⁹ Ferruh Gerçek, *Türk ...*, s. 86.

Temmuz ayında Kapıdağ yarımadasında Kyzikos harabelerine gitmiş ve oradan çok miktarda eski eserle dönmüştür.²⁴⁰

Goold'un eski eser aramalarında ve merkeze getirmesinde kendisine aracı olan kişiler olmuştur. Ali Rıza Paşa'nın yardımcısı olan ve eski eserler konusunda çok meraklı olan Titus Karabella Efendi, Goold'a eski eser bulma konusunda yardımcı olan kişilerden birisiydi. Ali Rıza Paşa'nın Bursa valiliği sırasında burada da eski eser toplayıcılığını sürdürmüştür.²⁴¹ Goold'un müze müdürlüğü sırasında iki yüz seksen sekiz sayfalık döküm defteri de tutulmuştur. Goold'un elli sekiz sayfadan oluşan katalogu Fransızca yazıp bastırıldığı bilinmektedir. Katalogda sadece seçme eserler bulunuyordu ve 1871 yılında Âli Paşa'ya ithaf olunarak taş basma olarak basılmıştır. İçerisinde yüz kırk yedi parça eserin tanımı ile Limonciyan adında müzede görevli bir kişinin çizdiği on adet resim bulunuyordu.²⁴²

1871 yılında Âli Paşa'nın ölmesi üzerine Sultan Abdülaziz, Mahmut Nedim Paşa'yı sadrazamlık görevine getirmiştir. Mahmut Nedim Paşa, Âli Paşa'nın göreve getirdiği kişileri görevlerinden alarak işe başlamıştır ve bu kişiler arasında Goold da vardır. Mahmut Nedim Paşa, Müze Müdürlüğü makamını da kaldırmıştır.²⁴³ İki buçuk yıl müze müdürlüğü yapmış olan Goold daha sonra Galatasaray Lisesi'ndeki öğretmenlik görevine geri dönmüş ve öğrencilere Osmanlı tarihi dersleri vermiştir. Bunun dışında İstanbul'da yayınlanan bir gazetede yazılar yazmıştır.²⁴⁴ Goold görevinden alınışından sonra yaşadığı durumu protesto etmek için elçilik ile bir süre yazışmalar yapmıştır. Fakat yaptığı yazışmalardan bir sonuç alamamıştır.²⁴⁵

4.2. Terenzio

Goold'un görevden alınmasından sonra Mahmut Nedim Paşa, Avusturya Elçisi Prokesch Osten'in aday olarak gösterdiği Llyod Triestino vapur acentesinin sahibinin oğlu ressam Terenzio'yu göreve getirmiştir.²⁴⁶ Terenzio müzede bulunduğu sırada

²⁴⁰ Semavi Eyice, "Arkeoloji Müzesi ...", s. 1599.

²⁴¹ Ferruh Gerçek, *Türk ...*, s. 87.

²⁴² Semavi Eyice, "Arkeoloji Müzesi ...", s. 1599.

²⁴³ Wendy M.K. Shaw, *Osmanlı...*, s. 109.

²⁴⁴ Ferruh Gerçek, *Türk ...*, s. 88.

²⁴⁵ Semavi Eyice, "Arkeoloji Müzesi ...", s. 1600.

²⁴⁶ Ferruh Gerçek, *Türk ...*, s. 88.

müdürlükten daha çok bir muhafız gibi görev yapmıştır. Terenzio bir yıl kaldığı görevinde müzede bulunan eserlerin bir envanterini hazırlamak istemiş fakat bunda başarılı olamamıştır.²⁴⁷ Terenzio görevde bulunduğu süre içinde Heinrich Schliemann ile çok sayıda yazışma yapmıştır.²⁴⁸ Terenzio'nun bir Avusturya ajanı olduğunu düşünen yazarlar mevcuttur.²⁴⁹ Buna neden olarak da Terenzio'nun görevi sırasında Schliemann ile yaptığı çok sayıdaki yazışmada, Schliemann'ın müze müdürü Goold'dan duyduğu rahatsızlığı Terenzio'ya yakınması olarak gösterilmiştir.²⁵⁰ Temmuz 1872 de Mahmut Nedim Paşa'nın görevinden alınması ile Maarif Nazırı olan Ahmed Vefik Efendi 1872'de müze müdürlüğünü yeniden kurmuş ve göreve Alman Dr. Philipp Anton Dethier'i getirmiştir.²⁵¹

4.3. Philipp Anton Dethier

1872 yılında Ahmed Vefik Efendi Müze-i Hümayun müdürlüğünü yeniden kurarak göreve Dr. Anton Dethier atamıştır. Dethier Almanya'nın Köln kentinin yakınında bulunan Kerpen kasabasında doğmuş ve Berlin Üniversitesinde 1823–1827 yılları arasında tarih, arkeoloji, klasik filoloji ve sanat tarihi eğitimi almıştır.²⁵² Müdür olarak göreve gelmeden önce 1847 yılında İstanbul'da arkeoloji çalışmalarına katılmıştır. Atmeydanı'ndaki yılanlı tunç sütunun ortaya çıkarılması ve üzerideki yazıların okunmasında çalışmıştır.²⁵³

İlk müze müdürü olan Goold'a göre daha fazla bilgi ve tecrübeye sahip olan Dethier, 1872 yılından 1881 yılına kadar müze müdürlüğü görevinde kalmıştır.²⁵⁴ Dethier 1873 yılında düzenlenen Uluslararası Viyana sergisine, Ethem Paşa'nın başkanlığında katılan Türk heyeti için İstanbul ve Boğaziçi'ni anlatan Fransızca ve Almanca bir kitap hazırlamıştır. Bu eser 1873'de Viyana'da basılmıştır.²⁵⁵ Dethier döneminde yaşanan en önemli gelişme yeni bir eski eser nizamnamesinin hazırlanmış olmasıdır. 1874 tarihinde

²⁴⁷ Aziz Ogan, *Türk Müzeciliğinin...*, s. 4.

²⁴⁸ Semavi Eyice, "Arkeoloji Müzesi ...", s. 1601.

²⁴⁹ Ahmet Mumcu, "Eski Eserler ...", s. 66, Remzi Oğuz Arık, *Türk Müzeciliğine Bir Bakış*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1953, s. 1.

²⁵⁰ Semavi Eyice, "Arkeoloji Müzesi ...", s. 1600.

²⁵¹ Sümer Atasoy, "Türkiye'de ...", s. 1459.

²⁵² Semavi Eyice, "Arkeoloji Müzesi ...", s. 1601.

²⁵³ Semavi Eyice, "Arkeoloji Müzesi ...", s. 1601.

²⁵⁴ Wendy M.K. Shaw, *Osmanlı...*, s. 109.

²⁵⁵ Semavi Eyice, "Arkeoloji Müzesi ...", s. 1601.

hazırlanmış olan nizamname birçok araştırmacıya göre Osmanlı Devletinin ilk nizamnamesi olarak kabul görmektedir.

Dethier müdürlüğü sırasında müzeye eser bulmak için farklı bölgelerde yaşayan kişiler ile çalışmıştır. Dethier Bandırma'da Takvor isiminde bir Ermeni, Selanik'te Yovanaki isiminde bir Rum ve 1874 yılından sonra da İstanbul'da Derviş Hüseyin isiminde bir kişiyle çalışarak müzeye eser kazandırmıştır.²⁵⁶ Dethier'e eser bulmasında yardımcı olan Derviş Hüseyin 1880 yılında Müze-i Hümayun'a müfettiş olarak atanmıştır.²⁵⁷

Dethier'in görevde bulunduğu süre içinde eksikliğini görüp meydana getirmek istediği en önemli amacı ise bir müzecilik okulu açmaktır. Okula lise mezunu olan kişiler alınacaktı. Alınan kişilerin Fransızca, Latince ve Rumca bilmeleri şarttı. Dethier okul müdürlüğü görevine getirilecek ve öğrencilere iki yüz kuruş maaş verilecekti.²⁵⁸ Okulun idaresi için bir müdür ve bir müdür yardımcısı, dersler için ise iki öğretmen bulunacaktı. Okulda Pazar ve Cuma günleri dışında, beş gün boyunca ders yapılacak ve sene sonunda İstanbul'a yakın arkeolojik alanlarda öğrencilere kazı yaptırılarak uygulama dersi verilecekti.²⁵⁹ Okulda yetiştirilen elemanlar yabancıların yapmış olduğu kazılarda görevlendirilecek, bulunan eserlerin bakım ve onarımlarını yapacaklardı.²⁶⁰

Okulun kuruluşu için on altı maddelik bir tüzükte hazırlanmıştı. Tüzük okulun kuruluşu, öğretilecek dersler, öğretim süresi, öğrenci sayısı, öğrencilerin alanları gibi konuları içeriyordu.²⁶¹ 1877 yılında Sultan II. Abdülhamit okulun kurulması için onay vermiş ise de okul açılmamıştır. Okulun neden açılmadığı konusunda net bir bilgi yoktur.²⁶² Ancak 93 harbi sebebi ile bundan vazgeçilmiş olması muhtemeldir. Okul faaliyete geçseydi, müzeciliğimiz gelişimine daha erken bir dönemde başlamış olacak ve yeni müzelerin sayısı artarak, ülkedeki eski eserlere daha çok sahip çıkılacaktı. Böylece yerli ve yabancı kazılardaki başıboşluk kontrol altına alınacaktı.²⁶³

²⁵⁶ Wendy M.K. Shaw, *Osmanlı...*, s. 113.

²⁵⁷ Ferruh Gerçek, *Türk ...*, s. 100.

²⁵⁸ Sümer Atasoy, "Türkiye'de ...", s. 1461.

²⁵⁹ Kamil Su, *Osman Hamdi Bey'e ...*, s. 30.

²⁶⁰ Ferruh Gerçek, *Türk ...*, s. 102.

²⁶¹ Kamil Su, *Osman Hamdi Bey'e ...*, s. 31.

²⁶² Sümer Atasoy, "Türkiye'de ...", s. 1461.

²⁶³ Ferruh Gerçek, *Türk ...*, s. 104.

Dethier'in müdürlüğü döneminde, yukarıda sözü edilen içinde sekiz üyesi bulunan sürekli bir müze komisyonu kurulmuştur. Müze müdürü ile bazı memurlar komisyonun asıl üyesi konumunda olacaktı. Diğer üyeler ise eski eserler konusunda bilgisi bulunan kişilerden seçilecek ve görevlerini fahri olarak yapacaklardı.²⁶⁴ Kurulan müze komisyonunda daha sonra Osmanlı müzeciliğinde bir devrim yapacak olan Osman Hamdi Bey'in ismi de bulunuyordu. Dethier müze müdürü olduğu dönemde Truva eserlerini geri getirme çabalarına da katılmıştır. Alman Schliemann'ın kaçırdığı eserler için Osmanlı Devleti dava açmış ve davayı izlemek için Dethier Atina'ya gitmiştir.²⁶⁵ Fakat Osmanlı Devleti yeni bir müze kurma girişiminde olduğu için Schliemann'ın mahkemeye sunduğu yüksek miktardaki tazminat teklifini kabul ederek davadan vazgeçmiştir.²⁶⁶

Dr. Dethier Osmanlı müzeciliği için çok değerli adımlar atmış ve müzeciliğimiz için ilk sayılacak birçok yeniliğin öncüsü olmuştur. Ancak Cezar'a göre Dethier ve diğer yabancı görevliler“ *...İstanbul'u önemli bir sanat merkezi haline getirmekten ziyade kendi memleketlerindeki müzeleri zenginleştirmek amacını gütmüşlerdi...*”²⁶⁷ Dethier göreve başladığında 68 yaşında idi. Görevi sırasında ciddi rahatsızlıklar yaşamış ve yerine geçici olarak atamalar yapılmıştır. 3 Mart 1881 yılında Galatasaray'ın arkasında Çukurcuma caddesindeki evinde 78 yaşında hayatını kaybetmiştir.²⁶⁸

Dethier'in müze müdürlüğü yapmış olduğu dönemde müzeye bir müdür yardımcısı atanmıştır. Fransızca, Rumca ve İtalyanca bilen Nikolaki Ohani, yabancı kurum ve müzeler ile yapılan yazışmaları yürütmek üzere 8 Aralık 1880 tarihinde göreve getirilmiştir.²⁶⁹ Dethier'in hastalığı döneminde geçici olarak yapılan atamalar incelendiğinde ilk olarak yerine 1876 yılında Meclis-i Kebir-i Maarif üyelerinden olan Artin Efendi göreve getirilmiştir. Daha sonra tekrar Meclis-i Kebir-i Maarif'te görevli olan Aristoklis Efendi 500 kuruş maaş ile Dethier'in görevinde vekâleten bulunmuşlardır.²⁷⁰ Bunların dışında müze müdürlüğüne vekâlet etmek için ilk defa bir Türk memurun adı geçmiştir. Dethier'in müdürlüğü sırasında çok sık rahatsızlanması sebebi ile görevini yerine getirmekte sorunlar yaşamıştır. Görev için Evkaf-ı Hümayun

²⁶⁴ Kamil Su, Osman Hamdi Bey'e ..., s. 33.

²⁶⁵ Ferruh Gerçek, *Türk ...*, s. 91.

²⁶⁶ Semavi Eyice, “Arkeoloji Müzesi ...”, s. 1602.

²⁶⁷ Mustafa Cezar, *Sanatta Batı'ya ...*, s. 235.

²⁶⁸ Semavi Eyice, “Arkeoloji Müzesi ...”, s. 1603.

²⁶⁹ Ferruh Gerçek, *Türk ...*, s. 100.

²⁷⁰ Mustafa Cezar, *Sanatta Batı'ya ...*, s. 251.

Nezareti Cihat Kaleminde görevli Kadri Bey'in bin üç yüz guruş maaşla tayin edilmesine karar verilmiştir.²⁷¹ Ancak Kadri Bey'in görevde bulunduğu süre ve yaptığı işler konusunda herhangi bir bilgi yoktur.²⁷²

4.4. Osman Hamdi Bey

Türk müzecilik tarihinde en önemli dönemlerden bir tanesi Osman Hamdi Bey dönemidir. Fethi Paşa ile başlayan ve 1881 yılına kadar önemli gelişmeler gösteren Türk müzeciliği Osman Hamdi Bey'in müze müdürü olması ile daha hızlı bir gelişim sürecine girmiştir. Dr. Dethier'in 1881 yılında ölmesiyle boş kalan müze müdürlüğü görevi için yeni isimler aranmaya başlanmıştır. Müdürlük görevi için Münih Eski Eserler Üniversitesini bitirmiş bir kişi olan Dr. Millhofer ile her konuda anlaşılan Maarif Nazırlığı, ani bir karar değişikliği ile görevi Osman Hamdi Bey'e vermiştir.²⁷³

Osman Hamdi Bey, 1842 yılında İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Babası sadrazamlık yapmış olan Ethem Paşa'dır. 1860 yılında Hukuk eğitimi için babası tarafından Paris'e gönderilmiştir. Paris'te bulunduğu dokuz yıllık süre içinde resim yapmaya olan ilgisi nedeniyle sanat okuluna gitmiş ve âsâr-ı atika dersleri almıştır.²⁷⁴ Hamdi Bey, Gerome ve Boulanger gibi döneminin en önemli ressamlarının atölyelerinde çalışma imkanı da bulmuştur.²⁷⁵ Paris'te bir Fransız ile evlenmiş ve iki kız çocuğu olmuştur. 1869 yılında eşi ve çocukları ile beraber İstanbul'a gelmiştir. 1870 tarihinde Tanzimat döneminin en önemli yenilikçilerinden birisi olan Mithat Paşa ile beraber Bağdat'a gönderilmiştir.²⁷⁶ Mithat Paşa Osman Hamdi Bey'e Vilayet Umur-u Ecnebiye Müdürlüğü görevini teklif etmiş ve yabancı dil bilgisi iyi olan Hamdi Bey görevi kabul etmiştir. Burada valiliğin yabancılar ile olan ilişkilerini ve yazışmalarını yönetmiştir.²⁷⁷

Bağdat'ta bir yıl görev yaptıktan sonra İstanbul'a dönmüştür. Sarayda Teşrifat-ı Hariciye müdür muavini olarak görev yapmaya başlamıştır.²⁷⁸ Babası Ethem paşa tarafından 1873 tarihinde Viyana'da yapılan sergi için bastırılan "Usulü Mimari-i

²⁷¹ BOA, İ. DH., Nr. 819/66053, Lef 1-2, 29 Kasım 1880.

²⁷² Mustafa Cezar, *Sanatta Batı'ya ...*, s. 251.

²⁷³ Ferruh Gerçek, *Türk ...*, s. 106.

²⁷⁴ Abdülhak Şinasi, "Müzelerimiz ve Hamdi Bey", *Ülkü Halkevleri Dergisi*, C. 3, Ankara, 1934, s. 111.

²⁷⁵ Arif Müfid Mansel, "*Osman Hamdi Bey*", *TTK Belleten*, Ankara, 1960, S. 24, s. 292.

²⁷⁶ Wendy M.K. Shaw, *Osmanlı...*, s. 124.

²⁷⁷ Mustafa Cezar, *Sanatta Batı'ya ...*, s. 212.

²⁷⁸ Wendy M.K. Shaw, *Osmanlı...*, s. 124.

Osmani” adlı eserin düzenlenmesine yardımcı olmuştur. Sergi için hazırlanmış olan bir diğer eser “Elbise-i Osmaniye”nin Fransızca metnini yazmıştır.²⁷⁹ Elbise-i Osmani’de fotoğraflarına yer verilen elbiseler Viyana’da sergilenmiştir. Fakat Hamdi Bey’in tüm uğraşlarına rağmen elbiseler Viyana’da kalmıştır.²⁸⁰ Onun eski esere ve sanata olan merakı dönemin zor şartları altında dahi devam etmiştir. Osman Hamdi Bey, Türk-Rus savaşı sırasında gönüllü bir askeri birlik kurulması için çok çaba harcamış ve kendisi de asker olarak aynı birlikte görev yapmıştır.²⁸¹ Son olarak müze müdürlüğüne gelmeden önce İstanbul Beyoğlu Altıncı Daire Reisliği görevinde bulunmuştur.²⁸²

Osman Hamdi Bey müze müdürlüğü görevi için sarayın teşrifat nazırı ve okul arkadaşı olan Münir Paşa tarafından padişaha önerilmiştir. Osman Hamdi Bey, 4 Eylül 1881 tarihinde çıkan irade ile 5000 kuruş maaşla Müze-i Hümayun müdürlüğüne getirilmiştir.²⁸³ Cezar’a göre Osmanlı Devleti, II. Abdülhamit dönemi ile beraber müzenin kuruluşunu ilahi bir görev olarak görmeye başlamasından ötürü müzenin yönetimini bir Hıristiyan yerine, Müslüman’a vermeyi daha uygun bulmuştur.²⁸⁴ Ancak yabancı müze müdürü fikrinin değişmesine en büyük etken müzenin kuruluşunu ilahi bir görev olarak telakki edilmesinden çok yetişmiş, bilgili ve deneyime sahip bir kişi olan Hamdi Bey’in teklif edilmesidir.

Hamdi Bey’in göreve geldiği zaman öncelikli olarak gördüğü işlerden bir tanesi Dr. Dethier zamanında yapılmamış olan, müzedeki eski eserlerin tasnif işleminin yapılmasıdır. Hamdi Bey tasnifin yapılması için Fransız Arkeolog M. Salomon Reinach’ı İstanbul’a davet etmiştir.²⁸⁵ Çinili Köşk’te bulunan müzenin ilk katalogu “*Catalogue du Musee Imperial d’antiquites Constantinople, a la Direction du Musee 1882, Imprimeire Le vant-Times*” ismi ile hazırlanarak 1882 yılında basılmıştır.²⁸⁶

Osman Hamdi Bey sanat eserlerine karşı ilgi ve sevginin olmadığı bir ülkede eski eserlere yapılan tahribatı önlemenin mümkün olmayacağını anlamıştır. Bunun için “Sanayi-i Nefise Mektebini” (Güzel Sanatlar Akademisi) kurmuş ve müdür olarak okulun

²⁷⁹ Arif Müfid Mansel, “Osman ...”, s. 293.

²⁸⁰ Wendy M.K. Shaw, *Osmanlı...*, s. 125.

²⁸¹ Arif Müfid Mansel, “Osman ...”, s. 293.

²⁸² Ferruh Gerçek, *Türk ...*, s. 107.

²⁸³ Ferruh Gerçek, *Türk ...*, s. 108.

²⁸⁴ Mustafa Cezar, *Sanatta Batı’ya ...*, s. 253.

²⁸⁵ Abdülhak Şinasi, “Müzelerimiz...”, s. 113.

²⁸⁶ Ferruh Gerçek, *Türk ...*, s. 112.

başına geçmiştir.²⁸⁷ Okul ilk yıl eğitime yirmi öğrenci ile başlamış ve müzeye bağlı bir şekilde hizmet vermiştir. 3 Mart 1883 yılında eğitime başlayan okulda dersler 1884 yılında başlamıştır.²⁸⁸ Osman Hamdi Bey 1883 yılında eğitime başlayan Sanayi-i Nefise Mektebinde ders vermek için Mimar Valaury, Mimar Bello, Ressam Valeri, Mimar Vedat, Ressam Varnia ve Ressam Adil gibi çok önemli kişileri göreve getirmiştir.²⁸⁹ Okul Osmanlılara ülke dışına çıkmaksızın estetik ve sanat teknikleri konularında eğitim almalarını sağlamıştır. Fransa'daki öğrenciler gibi Sanayi-i Nefise Mektebinin öğrencileri de eski frizleri ve heykelleri kopyalama yoluyla eğitimlerine başlamışlardır. Böylece okul eski eserlerin toplanması ve korunması konularında deneyimli, bilinçli bir sanat eliti yaratmıştır.²⁹⁰ Okulun nizamnamesi Paris Güzel Sanatlar Akademisinin nizamnamesinin içeriğine uygun bir biçimde hazırlanmıştır. Sanayi-i Nefise Mektebi günümüz Mimar Sinan Üniversitesi'nin çekirdeğini oluşturmuştur.²⁹¹

Osman Hamdi Bey'in yapmış olduğu en önemli çalışmaların başında, yeni bir Asar-ı Atika Nizamnamesi'nin hazırlaması gelmektedir. Dr. Dethier döneminde hazırlanmış olan 1874 tarihli nizamnamenin boşlukları Osmanlı Devletine eski eser konusunda çok ciddi kayıplar yaşattmıştır. 1874 nizamnamesindeki eksiklikleri gören Osman Hamdi Bey eski eserlerin yurt dışına kaçırılmalarını önlemek için 1884 tarihinde yeni nizamname hazırlamıştır. Onun hazırlamış olduğu yeni nizamname ile müzecilikte yeni bir dönem başlamıştır. Nizamnamede bulunan eserlerin yurt dışına çıkarılması yasaklanmış ve eserlerin Müze-i Hümayun'da toplanacağı belirtilmiştir. Bunun üzerine Avrupa basınında Hamdi Bey için ağır eleştiriler yapılmıştır.²⁹² Hamdi Bey, ayrıca Düyun-ı Umumiye İdare Meclisi'nde azalığa da getirilmiştir. Bu görevi Müze-i Hümayun müdürlüğü ile beraber yürütmüştür.²⁹³

Hamdi Bey müzenin başına atandığında müzedeki eski eser sayısı 650 idi ve gün geçtikçe eser sayısı artmaya devam ediyordu. Hamdi Bey'e eski eser bulma konusunda yardımcı olan bir kişi de babası Ethem Paşa'dır. 1882 yılında Dâhiliye Nazırı olan Ethem Paşa vilayetlere genelgeler göndermiştir. Genelgede eski eserlere sahip çıkılmasını ve

²⁸⁷ Arif Müfid Mansel, "Osman ...", s. 295.

²⁸⁸ Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, Eser Matbaası, C. 3-4, İstanbul, 1977, s. 1124.

²⁸⁹ Aziz Ogan, *Türk Müzeciliğinin...*, s. 13.

²⁹⁰ Wendy M.K. Shaw, *Osmanlı...*, s. 126.

²⁹¹ Ferruh Gerçek, *Türk ...*, s. 115.

²⁹² Ferruh Gerçek, *Türk ...*, s. 115.

²⁹³ BOA, İ.DH., Nr. 1055/82820, 15 Kasım 1887.

eserlerin toplanarak İstanbul'a gönderilmesini istemiştir.²⁹⁴ Ayrıca Hamdi Bey'in Bergama ve Ayvalık'ta yapacağı kazılar için Ethem Paşa bir yardım defteri açarak, kaynak olmuştur.²⁹⁵ Hamdi Bey göreve geldikten sonra Avrupa'da belli aralıklar ile çıkarılan arkeoloji dergileri gibi bir dergi çıkarmak için çalışmalarda bulunmuştur. Hamdi Bey çıkaracağı dergiye "Archives Orientales" ismini vermeyi düşünmüştür. Fakat Türk-Yunan Harbi ve ortaya çıkan mali bunalımlar nedeniyle dergiyi çıkarmaktan vazgeçmiştir.²⁹⁶

Hamdi Bey 1883 ile 1895 yılları arasında ülkenin değişik bölgelerinde kazılar yapmıştır. Kazıları sonunda İstanbul'da bulunan müzeye son derece değerli eserler kazandırarak müzenin zenginleşmesini ve kalitesinin yükselmesini sağlamıştır.²⁹⁷ Osman Hamdi Bey'in başarılı bir arkeolog olarak dünya arkeoloji tarihine girmesini sağlayan, günümüz Lübnan bölgesinde bulunan Sayda şehrinde yapmış olduğu kazılarıdır. Kazının sonuçlarını tanınmış Fransız arkeolog Theodore Reinach ile beraber "*Une Necropole Royale de Sidon*" (Sayda'da Bir Kral Mezarı) adında bir kitapta toplamıştır.²⁹⁸ Onun yapmış olduğu kazılar İstanbul Arkeoloji Müzesinin dünyada büyük bir önem kazanmasına katkı sağlamıştır.²⁹⁹

Kıbrıs'tan getirilen koleksiyonlar ile Harbiye Ambarında bulunan eserler Çinili Köşke taşınmıştı. Sayda bölgesinde yapılan kazılarda çıkarılan eserlerin İstanbul'a getirilmesi ile Osmanlı Devleti'nin yeni bir müze binasına ihtiyacı ortaya çıkmıştır.³⁰⁰ Çünkü Hamdi Bey döneminden önce eski eserler genellikle vilayetlerden toplanarak elde ediliyordu. Fakat Hamdi Bey dönemi ile beraber kazılardan çıkan eserler de toplanmaya başlamıştı.³⁰¹ Bu nedenle Osman Hamdi Bey gerek modern bir müze görünümünde olmadığı için gerekse sahip olunan eser sayısının artması nedeniyle Müze-i Hümayunu Çinili Köşk'ten alarak yeni bir yere taşıma çalışmalarına başlamıştır. Hamdi Bey yeni müze binasının planlarını mimar Valaury'e çizdirmiştir. Türkiye'nin ilk müze binası olarak 13 Haziran 1891'de Müze-i Hümayun ismiyle açılmıştır. Bin sekiz yüz

²⁹⁴ Ferruh Gerçek, *Türk ...*, s. 111.

²⁹⁵ Abdülhak Şinasi, "Müzelerimiz...", s. 114.

²⁹⁶ Arif Müfid Mansel, "*Osman ...*", s. 298.

²⁹⁷ Arif Müfid Mansel, "*Osman ...*", s. 295.

²⁹⁸ Ferruh Gerçek, *Türk ...*, s. 117.

²⁹⁹ Mustafa Cezar, *Sanatta Battı'ya ...*, s. 316.

³⁰⁰ Aziz Ogan, *Türk Müzeciliğinin...*, s. 10.

³⁰¹ Mustafa Poyraz, *Müzelerde İstı, Işık, Nem*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana, 2008, s. 7.

metrekarelik bir alana yapılan müze binası, İskender Lahdi ile birlikte Sayda bölgesinden getirilen Ağlayan Kadınlar Lahdi'nden esinlenerek oluşturulmuştur.³⁰² Müze binasına, zaman içinde eski eserlerin sayısının artması nedeniyle ek binalar yapılmıştır. 1902 yılında ikinci kısmı yapılan binanın 1908 yılında üçüncü kısmı yapılarak tamamlanmıştır.³⁰³

Hamdi Bey'in müze müdürlüğünün son yıllarında Yıldız Sarayı'nın dış bahçesinde bulunan Yıldız Çini Fabrikası'nın idaresi müze yönetimine bırakılmıştı.³⁰⁴ Müzelerin her zaman bir eğitim görevi olduğunu düşünen Hamdi Bey, 1902 yılında ikinci binanın üst katında beş yüz metrekaarelik bir alanda kütüphane oluşturmuştur.³⁰⁵ Dimosten Baltacı Bey tarafından müze kütüphanesine hediye edilen kitaplar ve Hamdi Bey'in çabaları ile her gün biraz daha büyüyen zenginleşmiştir.³⁰⁶ Ayrıca Hamdi Bey arkadaşları ile yapmış olduğu bir sohbette “ *...Bu kitapların birçoğunu şuradan buradan ben dilendim, fakat bilhassa üç dost devlet Almanya, Fransa ve İngiltere, bize seve seve birçok kitap hediye ettiler...* ” demiştir.³⁰⁷

Müze-i Hümayun Osman Hamdi Bey döneminde, tamamen keyfi olarak oluşturulmuş olan eski eser koleksiyonu olmaktan çıkmış, gelişimi hızla devam eden bir devlet kurumu görünümüne sahip olmuştur.³⁰⁸ Osman Hamdi Bey'in müze için yaptığı çalışmaların tamamı dikkate alındığında, onun akılcı ve metotlu çalışmaları, düzeni sağlanamamış olan Osmanlı müzeciliği için bir devrim niteliğinde olmuştur.³⁰⁹

1 Şubat 1892 yılında Paris'te çıkan “Gazette des Beaux-arts” isimli dergide Türk müzesi ve Osman Hamdi Bey'den bahsedilerek “ *...Usta bir sanatkar ve irsen diplomat olan Hamdi Bey'in Müze-i Hümayun'a seçilişi on bir senelik bir olaydır. Kendisi daha önce hariciye memurluklarında bulunmuştu. İşte burada Osmanlıların kaderine hükmeden padişahı II. Abdülhamid hazretlerinin iyi tayin ve seçimini takdir ve şükranla anmamak mümkün değildir. Devletin her türlü işini görüp yürüten padişah hazretleri Hamdi Bey'i müze müdürlüğüne tayin ile işbu makalemizi yazmaya bizi sevkedem* ”

³⁰² Sümer Atasoy, “Türkiye’de ...”, s. 1461.

³⁰³ Aziz Ogan, *Türk Müzeciliğinin...*, s. 13.

³⁰⁴ Sevim Kazancı, *XIX. Yy...*, s. 92.

³⁰⁵ Sevim Kazancı, *XIX. Yy...*, s. 89.

³⁰⁶ Arif Müfid Mansel, “*Osman ...*”, s. 298.

³⁰⁷ Arif Müfid Mansel, “*Osman ...*”, s. 298.

³⁰⁸ Wendy M.K. Shaw, *Osmanlı...*, s. 134.

³⁰⁹ Mustafa Cezar, *Sanatta Batı'ya ...*, s. 333.

*Osmanlıların bu yolda hakikaten ilerlemelerine ve İstanbul'un arkeolojik eserlerin asli merkezlerinden biri olmasına sebep olmuşlardır...*³¹⁰ şeklinde ifade edilmiştir. Yazıdan da anlaşılacağı üzere yabancı basın Osmanlı'da yaşanan gelişmeleri takdirle karşılıyordu.

Hamdi Bey döneminde Osmanlı müzeciliği kavram olarak gerçek anlamda kendi kimliğine kavuşmuştur. 1910 yılına kadar müze ve okul müdürlüğü görevlerine devam etmiştir. Hamdi Bey'in müze yöneticiliği süresince gerçekleştirmiş olduğu idari, hukuki ve arkeolojik çalışmalar ile müzenin sonraki gelişimi için temel oluşturmuştur.³¹¹ Onun yapmış olduğu çalışmaların karşılığı olarak, müze müdürlüğünün yirmi beşinci yılında yerli, yabancı aydın insanlar, üniversiteler ve ilmi kurumlar kendisini tebrik etmişlerdir. Avrupa ve Amerika basınında kendisi için çok sayıda yazı çıkmış, çok sayıda nişan ve ödül almıştır.³¹² 1908 yılında meşrutiyet ilan edilmiş ve Osman Hamdi Bey'e Maarif Nazırlığı teklif edilmiştir. Fakat Hamdi Bey bunu kabul etmeyerek müze müdürlüğü görevine devam etmiştir.³¹³

1909 yılında Avrupa'ya son seyahatini yapmıştır. Birçok yerde kendisine büyük törenler düzenlenmiş ve nişanlar verilmiştir. Oxford Üniversitesi Hamdi Bey'e fahri doktor unvanı da vermiştir.³¹⁴ Hamdi Bey yılların vermiş olduğu yorgunluk ile 24 Şubat 1910 yılında altmış sekiz yaşında Kuruçeşme'deki yalısında vefat etmiştir.³¹⁵ Osman Hamdi Bey'in ölümünün ardından, Serveti Fünun gazetesinin yanında Alman, İngiliz ve Fransız basında çok geniş haberler çıkmıştır.³¹⁶ Yerli ve yabancı dostlarının katıldığı büyük bir cenaze töreninin ardından, kendi vasiyeti gereğince Eskişehir'deki köşkünün arka bahçesinde bulunan tepeye defnedilmiştir.³¹⁷

³¹⁰ Mustafa Cezar, *Sanatta Batı'ya ...*, s. 253.

³¹¹ Wendy M.K. Shaw, *Osmanlı...*, s. 134.

³¹² Arif Müfid Mansel, "*Osman ...*", s. 299.

³¹³ Ferruh Gerçek, *Türk ...*, s. 324.

³¹⁴ Arif Müfid Mansel, "*Osman ...*", s. 301.

³¹⁵ Abdülhak Şinasi, "Müzelerimiz ve Hamdi Bey III", *Ülkü Halkevleri Dergisi*, C.7, Ankara, 1936, s. 189.

³¹⁶ Ferruh Gerçek, *Türk ...*, s. 324.

³¹⁷ Arif Müfid Mansel, "*Osman ...*", s. 301.

III. BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NDE ESKİ ESER NİZAMNAMESİ

1. 1869 Tarihli Asâr-ı Atika Nizamnamesi

Osmanlı Devleti'nin de eski eserlerin yurtdışına kaçırılması çok uzun yıllar devam etmiştir. Yaşanan zor durumun önüne geçmek adına Osmanlı Devleti Tanzimat sürecine kadar bir adım atamamıştır. Bunun nedenleri arasında, yetmişmiş bilinçli bir aydın sınıfın olmayışı da gösterilebilir. Ancak ülke dışında eğitim almış kişiler ve Tanzimat dönemi ile Avrupa'ya gönderilmiş olan elçiler aracılığıyla Batı dünyasında yaşanan gelişmeler yakından takip edilebilmiştir. Müze fikrinin doğuşunda çok büyük rol sahibi olan aydın sınıf, eski eser kaçakçılığının önüne geçilmesi konusundaki çalışmaları ile de kültür varlıklarının Osmanlı topraklarında kalmasına katkı sağlamışlardır.

Müze kurma girişiminin başlamış olmasına rağmen, Osmanlı Devleti'nde eski eserlerin korunması konusunda herhangi bir yasal düzenleme yapılmamıştır. Ancak vilayetlere gönderilen talimatlarda eski eserlere zarar verilmemesi istenmiştir. Osmanlı Devleti'nde eski eserler konusunda fıkıh hükümlerine bağlı kalınmıştır. Buna göre taşınmaz eski eserler vakıflara, özel kişilere ya da devlete aittir.³¹⁸ 1869 tarihli resmi düzenlemeden önce eski eserler ile ilgili ilk düzenleme 9 Ağustos 1858 tarihli ceza kanunnamesinde yapılmıştır. Ceza kanunnamesinin 133. Maddesine göre “ *Hayrat-ı şerife tezyinat-ı beldeden olan ebniye ve asar-ı mevzuayı hedm ve tahrib ve yahud bazı mahallerini kırıp rahnedar...*” edenler cezalandırılacaktı.³¹⁹ Ceza kanunnamesinin tarihinin Fethi Paşa'nın görevinin sonuna rastladığı görülmektedir. Bu durum, söz konusu maddenin Ceza kanunnamesine Fethi Paşa'nın telkini ile eklendiği hissi uyandırmaktadır. Nitekim onun görevinden sonra 1869 yılına kadar müzenin gelişimi konusunda her hangi bir çalışma yapılmamıştır.

Osmanlı Devleti topraklarında bulunan eski eserlerin yurtdışına kaçırılması çok eski tarihlere dayanmaktadır. Yabancı araştırmacılar izinli ya da izinsiz olarak yapmış oldukları kazılarda buldukları eserleri diplomatik destekleri aracılığı ile yurtdışına

³¹⁸ Ahmet Mumcu, “Eski Eserler ...”, s. 66.

³¹⁹ Ahmet Mumcu, “Eski Eserler ...”, s. 68.

kaçırmış ve ülkelerindeki müzelerde sergilemişlerdir.³²⁰ Devlet gerek içerisinde bulunduğu zor şartlar gerekse aydın, bilinçli bir sınıfın olmaması nedeniyle eski eserlere gereken önemi verememiştir. Avrupa devletlerinde hızlı bir gelişim içerisinde olan müzecilik ve bunun sonucu olarak oluşan eski eser bulma ihtiyacı, Osmanlı Devleti'ni eski eser kaçakçılığından en çok zarara uğrayan ülke hâline getirmiştir. Sağlıklı bir düzenlemenin olmayışı nedeniyle, yapılan bilinçsiz kazı çalışmaları ve kaçakçılık yıllarca büyük bir rahatsızlık yaratmıştır.³²¹ Devlet sınırları içerisinde bulunan topraklardan elde edilen eski eserlerin yurtdışına kaçırılması, Osmanlı Devleti'nin ileri gelenlerinden olan bazı kimselerin bir ülke için eski eserin ve müzenin nasıl öneme sahip olduğunu anlayacak bilgi birikimine sahip olmayışları ile açıklanabilir. Ayrıca yapılan eski eser kaçakçılığının diğer önemli bir nedeni de eski eser konusunda bir yönetmelik veya kanunun olmayışıdır.³²²

1869 tarihine kadar bir araştırmacıya kazı ruhsatı verilmesi bulunacak eserlerin çift olanlarından bir tanesinin Osmanlı Devletine bırakılması şartına bağlanmıştı. Ancak ikili eserlerin çok az sayıda çıktığı ve çift eser bulunsa dahi saklandığı anlaşılmıştır. Ayrıca Osmanlı ülkesinde Avrupa ülkelerine oranla çok daha fazla eski eser bulunduğu fakat Avrupa müzelerinin buradan götürülen eserler ile oluşturulduğunun farkına varılmıştır. Osmanlı topraklarında bulunan eski eserler için bir müzenin olmayışı son derece büyük bir eksiklik olarak görülmüş ve sorunun çözümü için acil önlemler bulunması gerektiğine karar verilmiştir. Ayrıca Aydın valisi eski eser araştırması yapılabilmesi için bir takım kuralların getirilmesi gerektiğini belirtmiştir.³²³

Yaşanan gelişmeler sonrasında 1869 yılında Müze-i Hümayun'un kurulması ile beraber ülke topraklarında bulunan eski eserlerin dışarıya kaçırılmasının önünü geçilmesi gerekliliği anlaşılmıştır. Eserlerin kaçırılmasını engellemek amacıyla Osmanlı Devleti 13 Şubat 1869 yılında ilk Asâr-ı Atika Nizamnamesi'ni yayınlamıştır.³²⁴ Nizamname'nin

³²⁰Gürsoy Şahin, "Avrupalıların Osmanlı Ülkesindeki..." s. 122.

³²¹Hüseyin Karaduman, "Belgeler İle Türk Asar-ı Atika Nizamnamesi", *Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, Türk Tarih Kurumu, C.XXV, S. 29, Ankara, 2004, s. 74.

³²²Mustafa Cezar, *Sanatta Batı'ya ...*, s. 242.

³²³BOA. İ.ŞD. Nr. 547/1, 24 Ağustos 1868; Hüseyin Karaduman, "Belgeler ile Türk...", s. 74.

³²⁴Ferruh Gerçek, *Türk ...*, s. 86.

yayınlanmasında, yukarıda bahsettiğimiz sorunlara çözüm arayan aydın ve bürokrat sınıfın büyük etkisinin olduğunu söylemeliyiz.³²⁵

Asâr-ı Atika Nizamnamesi yedi maddeden oluşuyordu.³²⁶ İlk olarak Osmanlı topraklarında eski eser aramak isteyenlere, Maarif Nezaretinden izin almaları şartı getirilmiştir.³²⁷ Böylece izin almadan yapılan araştırmaların önüne geçilmek istenmiş ve ülkenin hangi bölgelerinde kazı yapıldığının kayıt altında tutulması amaçlanmıştır. Ayrıca izin verilen kişilerin buldukları eserleri ülke dışına götürmeleri kesinlikle yasaklanmıştır. Ortaya çıkardıkları eserleri devlete veya yurt içinde istedikleri herhangi bir kişiye satabilme hakkı verilmiştir.³²⁸ Osmanlı Devleti'nde eski eserlere olan ilginin artması gün geçtikçe Avrupa tarzı kurumsal bir değerin verilmesini de beraberinde getirmiştir. Eserlere verilen değer zamanla koruma anlamında ifade edilmeye başlanmıştır.³²⁹ Osmanlı'da 1869 tarihli Asâr-ı Atika Nizamnamesi değişen ilgi ve anlayışın bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. 1869 Nizamnamesi yayınlandığı dönem için son derece önemlidir. Nizamname hükümleri tamamen uygulanamamış olsalar da ilk eski eser nizamnamesi daha sonraki nizamnamelerin alt yapısını oluşturmuştur.

Çıkarılan eserlerin devlete satılabilmesi, eserlerin yabancıların eline geçerek kaçırlmasının önlenmeye çalışıldığını göstermesi açısından önemlidir. Bir kişinin mülkünde bulunan eski eserler o mülkün sahibine aittir. Ancak her türlü meskukat bunun dışında bırakılmıştır.³³⁰ Nizamnamede sikkelerin eski eser olarak görülmeyip bunun dışında bırakılmış olması dikkat çeken bir uygulamadır. Çünkü bu durum Osmanlı Devleti'nin eski eserlere manevi ve tarihsel bir değer olarak değil maddi bir değer olarak baktığını göstermektedir.

Eski eser aranması için verilecek olan ruhsat sadece yeraltındaki nesnelere çıkarmak için geçerli sayılmıştır. Arazinin üzerinde bulunan eski eserler ve onların parçalarından olan her hangi bir şeyin alınması, koparılması kesinlikle yasaklanmıştır. Kurula uymayanların kanunlar çerçevesinde cezalandırılacağı belirtilmiştir. Yabancı devletlerin Osmanlı topraklarında antika aramak amacıyla başvurmaları durumunda, izin verme

³²⁵ Hüseyin Karaduman, "Belgeler ile Türk...", s. 73.

³²⁶ Ferruh Gerçek, *Türk ...*, s. 86.

³²⁷ Ahmet Mumcu, "Eski Eserler ...", s. 69.

³²⁸ Ahmet Mumcu, "Eski Eserler ...", s. 69.

³²⁹ Wendy M.K. Shaw, *Osmanlı...*, s. 110.

³³⁰ Ahmet Mumcu, "Eski Eserler ...", s. 69.

hakkı yalnızca padişaha bırakılmıştır. Nizamnamenin son maddesi bir kişinin eski eserin bulunduğu yeri bilip bunu çıkarma isteğinde bulunursa devlet tarafından eserlerin çıkarılması için gerekli olan ücret ve masrafların verileceği yazılmıştır.³³¹ Dönemin şartları dikkate alındığı zaman, devlet adamlarının eski eserin değer ve önemi konusunda dikkate değer bir bilgiye sahip oldukları görülmektedir. Nizamnamenin bilinçli bir çalışmanın sonucu olduğu görülmektedir.

1869 yılında yayınlanan *Asâr-ı Atika Nizamnamesini Osmanlı Devleti'nin ilk nizamnamesi olarak kabul etmeyen araştırmacılar da vardır. Onlara göre nizamname hazırlandıktan sonra bilinmeyen nedenlerden ötürü yürürlüğe konmamıştır. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nin ilk eski eser nizamnamesini 1874 tarihinde yayınlanmış kabul ederler.*³³² Ancak arşiv belgelerinde 1869 tarihinde bir nizamnamenin yayınlandığı ve uygulanması için bölgelere gönderildiği anlaşılmaktadır. Ülkenin her bölgesinde eski eser olarak tabir edilen nesnelerin bulunması durumunda *Asâr-ı Atika Nizamnamesine göre hareket edilmesi istenmiştir. Tespitlerimize göre Bursa, Ankara, Kastamonu, Konya, Tuna, Erzurum, Sivas, Trabzon, Suriye ve Halep gibi vilayetlere nizamname hükümlerine uygun hareket edilmesi için merkezden emirler gönderilmiştir. Ayrıca resmi görevlilerin bulunan eserlerin merkeze göndermeleri gerektiği belirtilmiştir.*³³³ Nizamname'nin uygulamaya konulduğu anlaşılmaktadır, fakat sonuç alınıp alınmadığı konusunda bir bilgi yoktur.

İlk nizamnamenin ömrü çok kısa olmuştur. 1871 yılında sadrazam Ali Paşa'nın ölmesiyle Mahmut Nedim Paşa göreve getirilmiştir. Mahmut Nedim Paşa göreve gelir gelmez müze müdürlüğünü kaldırmıştır.³³⁴ Böylece Osmanlı Devletinde adımları yeni atılmış olan müzecilik engeller ile karşılaşmış ve ilerleme konusunda vakit kaybetmiştir. 1872 yılında sadrazamlık görevine Mithat Paşa'nın getirilmesi ile müze müdürlüğü yeniden kurulmuştur.³³⁵ Bu dönemde Osmanlı Devletinin koruma anlayışı da değişim göstermiş ve Dethier'in Müze-i Hümayun müdürü olmasından sonra 1874 tarihinde yeni bir *Asâr-ı Atika Nizamnamesi* hazırlanmıştır.

³³¹ Ahmet Mumcu, "Eski Eserler ...", s. 69.

³³² Sümer Atasoy, "Türkiye'de ..." s. 1600, İsmail Günay Paksoy, "*Bazı Belgeler Işığında ...*", s. 207.

³³³ BOA, A. MKT. MHM., Nr. 441/2, Lef 1-2, 6 Nisan 1869.

³³⁴ Wendy M.K. Shaw, *Osmanlı...*, s. 109.

³³⁵ Ferruh Gerçek, *Türk ...*, s. 88.

2. 1874 Tarihli Asâr-ı Atika Nizamnamesi

Müze müdürlüğü görevinin tekrar oluşturulmasının ardından 1872’de Dr. Philipp Anton Dethier göreve getirilmiştir.³³⁶ Dethier’in göreve getirilmesinden sonra yapmış olduğu en önemli işlerden birisi eski eser çıkarılmasını düzenleyerek kontrol altına almaktır.³³⁷ 7 Nisan 1874 tarihinde yayınlanan eski eser nizamnamesi bir giriş, dört bölüm ve sonuç şeklinde otuz altı maddeden oluşmaktadır.³³⁸ Nizamnamenin giriş bölümünde bulunan iki madde eski eserlerin neler olduğunu açıklamaktadır. İlk maddede, eski dönemlerden kalan her çeşit eşyanın (sanat eşyası) eski eser olduğunu belirtilmiştir. İkinci madde de ise eski eser “ ...Asar-ı atika iki nev’dir. Nevi-i evvel meskükat, nev-i sani kabil-i nakl olan veyahut olmayan eşyayı sairedir...”³³⁹ şeklinde tanımlanmıştır. Osmanlı Devleti’nde tarihi eserlere verilen önemin Avrupa’da olduğu gibi kurumsal bir düzen kazanması, eserlerin koruma anlamında ifade edilmelerini de beraberinde getirmiştir.³⁴⁰ Ayrıca Osmanlı Devleti’nde ilk kez madeni paralar eski eser sayılmış ve para ya da maden olarak değerlerinin ölçülmesi bir kenara bırakılarak tarihsel açıdan değerli kabul edilmişlerdir.³⁴¹

Nizamnamenin ilk bölümünde dört madde bulunuyordu ve burada eski eserlere sahip olma hakkındaki hükümler yer alıyordu. Kanunun üçüncü maddesi, “ *Gayrı mekşuf asar-ı atika nerede bulunursa bulunsun devlete aittir. Fakat mezunen icrayı taharriyat edenlerin bulacakları asar-ı atikanın sülüsü canib-i miriye ve sülüsü dahi bulana ve diğer sülüsü asar-ı atikanın zuhur ettiği arazinin sahibine ve asar-ı atikayı bulan adam kendi arazisinde bulmuş ise sülüsünü kendisine ve sülüsü miriye ait olacaktır...*” şeklindeydi.³⁴² Burada önemli olan çıkarılan tüm eski eserlerin sadece devlete ait olduğunun vurgulanmış olmasıdır. Ancak izin alarak, uygun bir şekilde kazı yapanlar bulduklarında hak alabilirlerdi.³⁴³ Paylaşım işleminin, çıkan eserlerin değerine göre veya nizamnameye göre devletin resmi görevlileri tarafından yapılmasına karar verilmiştir. Resmi görevliler

³³⁶ Sümer Atasoy, “Türkiye’de ...”, s. 1459.

³³⁷ Wendy M.K. Shaw, *Osmanlı...*, s. 109.

³³⁸ Mustafa Cezar, *Sanatta Batı’ya ...*, s. 328.

³³⁹ Ruzname-i Ceride-i Havadis, s. 3, 20 Nisan 1874.

³⁴⁰ Wendy M.K. Shaw, *Osmanlı...*, s. 110.

³⁴¹ Wendy M.K. Shaw, *Osmanlı...*, s. 111.

³⁴² Ruzname-i Ceride-i Havadis, s. 3, 20 Nisan 1874, Aziz Ogan, *Asar-ı Atika Nizamnamesi ve 1874’den İtibaren Resmi Ruhsat İle Yapılan Hafriyat*, Burhaneddin Matbaası, İstanbul, 1938, s. 3.

³⁴³ Ahmet Mumcu, “Eski Eserler ...”, s. 70.

paylaşımın nasıl olacağına karar veremezlerse Maarif Nezaretinden talimat almaları istenmiştir.³⁴⁴

Nizamnamenin dördüncü maddesi ile kazı yapmak için izin alınması zorunlu hale getirilmiştir. Buna göre eski eser veya define araştırması yapmak için izin alacak kişilerin doğrudan doğruya ya da mahalli hükümet aracılığı ile Maarif Nezaretine başvuruda bulunmaları gerekiyordu.³⁴⁵ Maarif Nezaretinden alınan izin sonrasında, arazi sahibinin de kazı için izin vermesi gerekiyordu. Buna uymayan kişilerin yapmış oldukları kazılarda buldukları eserlerin tamamına el konularak, kazı yapan kişilere para ve hapis cezası verilecekti. Eğer arazi sahibi de zarara uğradığını belirtir ise onun zararı kazı yapan kişiler tarafından karşılanacaktı.³⁴⁶

Nizamnamenin beşinci maddesinde, bulunan eski eserlerin dağıtımına devlet karar verecekti. Buna göre eser dağıtımı kanun hükümleri çerçevesinde veya eserlerin değerine göre yapılacaktı.³⁴⁷ Böylece Osmanlı Devleti arkeolojik açıdan önemi daha fazla olan ve çok daha nadir eserlerin sahip olabilirdi. Altıncı madde, taşınmayan eserlerden olup sahipli yerlerde bulunan ve mükemmel olan bazı tapınaklar ile çeşitli yapıların korunması için gerekli görülür ise devlet tarafından memur tayin edilecekti.³⁴⁸

Nizamnamenin ikinci bölümü on sekiz maddeden oluşmaktadır. Bu bölümde kazı ve araştırmalar hakkında şartlar yer almaktaydı.³⁴⁹ Resmi izin olmadıkça ve arazi sahibinin rızası alınmadıkça eski eser ile define araştırması yapmak yasaklanmıştır. Araştırma yapacak kişilere verilecek olan izin iki seneden daha fazla olmayacaktı. İzin süresi biten araştırmalar için isteyen araştırmacılara tekrar kazı izni verilecekti.³⁵⁰ Buradan da anlaşıldığı üzere Osmanlı Devleti kazıları izne bağlayarak, kaçak ve denetimsiz bir şekilde yapılan araştırmaların önüne geçmeyi amaçlıyordu.

Araştırma yapacak kişilere kazıyı yapmış oldukları yer dışında ikinci bir ruhsat verilmeyecekti. Devlet sahipsiz olan arazilerde, bizzat görevlendirdiği kişiler vasıtasıyla

³⁴⁴ Ahmet Mumcu, "Eski Eserler ...", s. 70.

³⁴⁵ Ruzname-i Ceride-i Havadis, s. 3, 20 Nisan 1874.

³⁴⁶ Ahmet Mumcu, "Eski Eserler ...", s. 70.

³⁴⁷ Ruzname-i Ceride-i Havadis, s. 3, 20 Nisan 1874.

³⁴⁸ Ruzname-i Ceride-i Havadis, s. 3, 20 Nisan 1874.

³⁴⁹ Ruzname-i Ceride-i Havadis, s. 3, 20 Nisan 1874.

³⁵⁰ Ruzname-i Ceride-i Havadis, s. 4, 20 Nisan 1874.

kazı yapmak ister ise bu tür yerler için başka araştırmacılara ruhsat verilmeyecekti. Ayrıca devlet kişilerin elinde bulunan arazilerde de kazı yapabilecekti. Ancak kazı sonucu ortaya çıkacak hasarı ödemek zorundaydı.³⁵¹ Osmanlı Devleti ibadethanelerde, yollarda, medreselerde ve mezarlarda kazı yapılmasını yasaklamıştı.³⁵²

Nizamnamenin üçüncü bölümü altı maddeden oluşmaktadır. Bu bölümde çıkarılan eski eserlerin dağıtımının nasıl yapılacağı anlatılmıştır. Ruhsat olarak veya tesadüfen eski eser bulan kişilerin yanlarında görevli memur yok ise en geç on gün içinde yerel devlet görevlilerine haber vermeleri zorunlu idi. Buna uymayan kişilerden, çıkarılan eserlerin devlete ait olan payın dörtte biri kadar para cezası alınacaktı.³⁵³ Böylece nizamname ile eski eser araştırmalarında uygulanacak olan denetimlerin daha düzenli olacağı vurgulanıyordu.

Nizamnamenin dördüncü bölümü dört maddeden oluşmaktadır. Bu bölümde eski eserlerin satışı ve ülke dışına çıkarılması hakkında geçerli olacak hükümler yer alıyordu. Ayrıca Osmanlı ülkesine yabancı ülkelere getirilecek her türlü eski eser gümrük vergisinden muaf tutulmuştu.³⁵⁴ Otuz ikinci madde; “*Memalik-i Şahanenin her hangi tarafında olur ise olsun memalik-i ecnebiye çıkarılacak gerek meskûkât ve gerek sair nevi âsâr-ı atîkanın bir kıta defteri Maarif Nezaretine irsal olunup mezuniyet-i resmiye alınmadıkça çıkarılmayacaktır. Âsâr-ı mezkureden müzeye lüzumlu olanların iştirasına rağbet olunur ise değer ve kıymetinin tediyesi ile irza olunarak diğerlerine ruhsat verilecektir.*”³⁵⁵ Osmanlı Devleti bulunan eski eserleri ülke dışına çıkarmak isteyen araştırmacıların Maarif Nezaretinden izin almalarını yeterli görmüştür. Böylece yabancı araştırmacılar nizamnamenin üçüncü maddesinde verilen haklarını otuz ikinci madde ile birleştirerek buldukları eserleri yurtdışına çıkarmışlardır.

Ülke dışına çıkarılmasına izin verilen eski eserlerden gümrük vergisi alınması zorunlu idi. İzin almadan gümrükten eski eser çıkarılmaya çalışıldığı anlaşılır ise bu eserlerin tamamına devlet tarafından el konulacaktı.³⁵⁶ Osmanlı Devleti çıkarmış olduğu nizamnamenin uygulanmasına da özen göstermiş ve eski eser nizamnamesini elçiliklere

³⁵¹ Ruzname-i Ceride-i Havadis, s. 4, 20 Nisan 1874.

³⁵² Wendy M.K. Shaw, *Osmanlı...*, s. 113.

³⁵³ Ruzname-i Ceride-i Havadis, s. 4, 20 Nisan 1874.

³⁵⁴ Ruzname-i Ceride-i Havadis, s. 4, 20 Nisan 1874.

³⁵⁵ Ruzname-i Ceride-i Havadis, s. 4, 20 Nisan 1874.

³⁵⁶ Ruzname-i Ceride-i Havadis, s. 4, 20 Nisan 1874.

göndererek buna göre hareket edilmesini istemiştir.³⁵⁷ Nizamnamenin duyulması için eski eser nizamnamesi Osmanlı ülkesinde çıkarılan ve farklı dillerde yayın yapan gazetelerde de ilan edilmiştir.³⁵⁸

Nizamnamenin son bölümü iki maddeden oluşuyordu. Buna göre binalar, genel, özel yerlerde bulunan veya dikili olan eski eserleri bozan, zarar veren kişilere ceza kanununun yüz otuzuncu maddesi gereğince para cezası verilecekti. Ayrıca para cezası dışında kişilere bir aydan bir seneye kadar hapis cezası da verilebilecekti.³⁵⁹ Eski eserlerin dağıtımından, cezalardan ve ruhsat harçlarından elde edilen kazançlar müze sandığına ait olacaktı.³⁶⁰

1874 nizamnamesi yayımlandığı tarihten itibaren Osmanlı Devleti'nde eksik olan eski eserlerin korunması konusundaki boşluğu kısmen de olsa doldurmuştur. Fakat yeni nizamname eski eserlerin ülke dışına çıkarılmasını kolaylaştırmış ve bir bakıma eserlerin yurtdışına çıkışlarını meşrulaştırmıştır.³⁶¹ Mesela Musul yakınlarında bulunan Koyuncuk mevkiinde 1881 yılında yapılan bir kazıda İngilizler 707 parça eserin 684 adedini ülkelerine kaçırmış 23 parça eseri ise Osmanlı Devletine bırakmışlardır.³⁶²

Yabancı araştırmacılar kendilerine verilen hakların dışında Osmanlı Devleti'nden yeni isteklerde bulunarak çıkardıkları eserlerden daha fazla hak istemişlerdir. Bergama'da kazı yapan Alman araştırmacılar 1878 yılında çıkardıkları eserlerin üçte ikisini Berlin'e götürmek için Osmanlı Devleti'ne müracaat etmiş ve amaçlarına ulaşmışlardır.³⁶³ 1874 tarihli nizamnamenin yürürlükte olduğu dönemde yabancı araştırmacıların kanuna uymadığı anlaşılmaktadır. Avrupalılar, Osmanlı Devleti'nin kültür varlıklarını ihmal ettiği gerekçesi ile yapmış oldukları eski eser yağmasında kendilerini haklı görmüşlerdir. Osmanlı ise yeni nizamname ile yapılan yağmaya karşı çıktığını resmileştirmiştir.

Osmanlı Devleti'nin eski eserlerin korunması konusunda atmış olduğu adım, yabancı araştırmacıların çıkarmış oldukları eserleri ülke dışına kaçırmalarındaki sayıyı

³⁵⁷ BOA, MF. MKT., Nr. 19/51, 20 Ağustos 1874.

³⁵⁸ BOA, MF. MKT., Nr. 18/156, 12 Ağustos 1874.

³⁵⁹ Ruzname-i Ceride-i Havadis, s. 4, 20 Nisan 1874.

³⁶⁰ Ruzname-i Ceride-i Havadis, s. 4, 20 Nisan 1874.

³⁶¹ Mustafa Cezar, *Sanatta Battı'ya ...*, s. 329.

³⁶² Kamil Su, *Osman Hamdi Bey'e ...*, s. 21.

³⁶³ Kamil Su, *Osman Hamdi Bey'e ...*, s. 22.

düşürmüştür.³⁶⁴ Fakat ülke dışına eser kaçırılmasını tam anlamı ile önüne geçememiştir. Ayrıca Osmanlı basını da nizamnamenin eksikliğini vurguluyordu. 18 Nisan 1874 tarihli Basiret gazetesinde çıkan bir yazıda, eski eserlerin bir ülke için değerinden ve Osmanlı Devleti'nin eski eser bakımından zenginliğinden bahsediliyordu. Aynı yazıda Avrupa müzelerinin buradan taşınan eserlerle büyüdüğü, bunun sebebinin de çıkarılan yeni nizamname olduğu vurgulanıyor ve nizamnamenin çok hızlı bir biçimde değiştirilmesi gereğine dikkat çekiliyordu.³⁶⁵

Durumun farkına varan Osmanlı Devleti yayınlanmış olana nizamnamenin eksikleri olduğunu ve ülke çıkarlarına uymayan tarafları bulunduğu anlamıştır.³⁶⁶ Meclis-i Kebir-i Maarif nizamnamenin yayınlanmasının ardından bir yıl sonra nizamname maddelerinde değişiklik yapmak için bir belge yayınlamış ve müzeli eserlerin ülke dışına çıkarılmasına engel olmayı amaçlamıştır.³⁶⁷ Meclis-i Kebir-i Maarif, yabancı gazetelerde çıkmış olan ve Yunanistan'da kazı yapma isteğinde bulunan araştırmacılara ne tür şartlarda izin verildiğini anlatan bir yazıya dayalı olarak Osmanlı Devleti'nin de eski eserlerin korunması konusunda daha hassas davranması gerektiğine dikkat çekiliyordu.³⁶⁸

Meclis-i Kebir-i Maarif 1874 nizamnamesine yeni dört madde eklenmesini gerekli görüyordu. Eklenmesi düşünülen yeni maddeler şöyleydi:

“1- Keşfedilmiş ve toprak üstünde olan eski eserler her nerede bulunursa bulunsun devlete ait olduğu gibi, devlete ait topraklarda ister Osmanlı tebasından, ister yabancı tebasından bulunsun, izinli olarak araştırma yapacakların bulacakları eski eserlerin tamamı devlete ait olacaktır.

2- Mülk olan topraklarda araştırma yapacakların bulacakları eski eserlerin üçte biri arazi sahibine, üçte ikisi devlete ait olacak araştırmacıya bir şey verilmeyecektir.

3- Gerek devlete ait topraklarda gerekse başkalarının mülkünde kazı yapacak olanlar bulacakları eski eserlerin alçalarını, fotoğraflarını ve resimlerini alabileceklerdir.

³⁶⁴ Wendy M.K. Shaw, *Osmanlı...*, s. 111.

³⁶⁵ Mustafa Cezar, *Sanatta Battı'ya ...*, s. 330.

³⁶⁶ Mustafa Cezar, *Sanatta Battı'ya ...*, s. 330.

³⁶⁷ Sümer Atasoy, “Türkiye’de ...”, s. 1461.

³⁶⁸ Mustafa Cezar, *Sanatta Battı'ya ...*, s. 330.

4- Mülk sahibi, kendi hissesine düşen eski eserlerin müze için alıcı ile resimleri alınmadıkça, bir mahalden diğer mahalle nakli veya satışı caiz olmayacaktır.”³⁶⁹

Eklenmesi düşünülen maddeler, 1874 nizamnamesindeki çok ciddi boşlukları tamamlayacak görünüme sahipti. Özellikle eski eserlerin ülke dışına kaçırılmasını yasaklayan madde önemli bir adım olmuştu. Eklenecek olan maddeler çıkarılan eserlerin tamamının devlete ait olduğunu belirtmektedir. Araştırmacılara, çıkarılan eserlerin sadece fotoğraf ve alçıdan kopyalarını alma hakkı verilmiştir. Ancak hazırlanan yeni maddeler hiçbir dönem 1874 tarihli nizamnameye eklenerek yürürlüğe konmamıştır. Yabancı devletler ile ilişkilerini bozmamak için, Osmanlı Devleti, topraklarından çıkarılan eserlerin ülke dışına kaçırılmasının yasak olduğunu dahi açıklayamamıştır.³⁷⁰ Hal böyle olunca 1874 nizamnamesinin yaptırım gücünün olamayışı ve içeriğinde yer alan birçok boşluk nedeniyle 19. yüzyılın amatör ve profesyonel Avrupalı arkeologlar; Osmanlı ülkesini tarihi eser tarlası gibi görmüşlerdir.³⁷¹

Yürürlüğe girdiği tarih itibari ile 1874 nizamnamesinin hazırlanışında sadece Dethier'in görev almadığı bilinmektedir. Maarif Nazırlığı görevinde o dönem, Ahmet Cevdet Paşa ve Saffet Paşa gibi devrin kültürlü ve bilgili devlet adamları bulunuyordu.³⁷² Osmanlı Devleti aydın bir sınıfın kontrolünde olan eski eser denetimine rağmen, hazırlanmış olduğu nizamnamenin uygulanmasında sorunlar yaşamıştır. Yaşanan aksamaların nedenlerinin, başında Osmanlı Devletinin içinde bulunduğu siyasi zorluklar da gösterilebilir. Diğer önemli bir nokta ise eski eser araştırması için Osmanlı topraklarında dolaşan araştırmacıların, devletin içinde olduğu siyasi sorunları kullanmasıdır.³⁷³

Osmanlı Devleti içinde bulunduğu zor durumlar nedeni ile karşı çıktığı eski eser yağmasından kimi zaman ödün vermek zorunda da kalmıştır. Alman demiryolu mühendisi Carl Humann 1869 senesinde Bergama'da araştırmalara 1871 senesinde ise kazılara başlamıştır. Humann, sadrazam Fuad Paşa aracılığıyla Osmanlı bürokrasisi ile iyi ilişkiler kurmuş ve kazı yaptığı araziye 1880 yılına kadar Osmanlı'dan satın almıştır.

³⁶⁹ Kamil Su, Osman Hamdi Bey'e ..., s. 54., Mustafa Cezar, *Sanatta Batı'ya ...*, s. 330.

³⁷⁰ Sümer Atasoy, "Türkiye'de ...", s. 1461.

³⁷¹ Wendy M.K. Shaw, *Osmanlı...*, s. 141.

³⁷² Mustafa Cezar, *Sanatta Batı'ya ...*, s. 329.

³⁷³ Wendy M.K. Shaw, *Osmanlı...*, s. 110.

Nizamnameye göre arazi sahibinin alacağı 1/3 hisse hakkını da elde eden Humann, 20000 frank karşılığında buradaki haklarını satması konusunda Osmanlı Devleti ile de anlaşmıştır. Böylece Humann çıkarmış olduğu eserlerin tamamını Almanya müzesine taşımıştır.³⁷⁴ İngiliz araştırmacılar İzmir bölgesinde bulunan Efes antik kentinde 1864 yılından itibaren kazı yapmaya başlamışlardır. 1874 yılına kadar on yıl süre ile kazı yaptıkları bölgedeki araştırmalarına yeni nizamnamenin ilan edilmesi ile ara vermişlerdir.³⁷⁵ Bunun nedeni eski eser nizamnamesi ile getirilmiş olan düzenlemelerin uygulamaya konulmuş olmasıdır.

1874 tarihli nizamname on yıl süreyle Osmanlı Devleti'nde yürürlükte kalmıştır. Nizamname Osmanlıca ve Fransızca olarak yayınlanmıştır. Bunun nedeni araştırmacıların nizamnameye ulaşabilmelerini kolaylaştırmaktır.³⁷⁶ Ancak Osmanlı Devleti'nin eski eser kaçakçılığını önlemek adına, yapmış olduğu tüm uygulamalar eserlerin ülke dışına çıkarılmasını sadece yavaşlatmıştır. Geçen zamanda eski eser konusunda uygulamaya konamayan denetimler nedeniyle, çok sayıda eski eser ülke dışına çıkarılmış ve Osmanlı Devleti değerli kültür varlıklarını kaybetmiştir. 3 Mart 1881 yılında müze müdürü Dethier ölmüştür. Onun yerine müze müdürlüğü görevine Osman Hamdi Bey getirilmiştir.³⁷⁷

3. 1884 Tarihli Asâr-ı Atika Nizamnamesi

Osmanlı Devleti'nde 11 Eylül 1881 yılında müze müdürlüğüne Hamdi Bey'in atanması ile Osmanlı müzeciliği çok farklı bir döneme girmiştir. Osman Hamdi Bey görevde bulunduğu süre içinde müzeciliğin gelişimine çok değerli katkılarda bulunmuştur. Onun döneminde eski eser nizamnamesi değiştirilmiş, müze için yeni bir bina inşa edilmiş ve Hamdi Bey'in bizzat katıldığı kazılar yapılmıştır. Yapılan yenilik çalışmalarında en önemlisi hiç şüphe yok ki 1874 tarihli nizamnamenin yerine yeni bir nizamnamenin hazırlanmış olmasıdır.

Osman Hamdi Bey'in üyesi olduğu Meclis-i Kebir-i Maarif ve basın 1874 nizamnamesinin özellikle üçüncü maddesinin değiştirilmesi gerektiğini

³⁷⁴ Wendy M.K. Shaw, *Osmanlı...*, s. 142.

³⁷⁵ Alev Uluçay, *Efes ve Bergama'daki Arkeolojik Kazılar*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1997, s. 53.

³⁷⁶ Wendy M.K. Shaw, *Osmanlı...*, s. 110.

³⁷⁷ Semavi Eyice, "Arkeoloji Müzesi ...", s. 1603.

düşünüyorlardı.³⁷⁸ Ayrıca 1874 nizamnamesinde değiştirilmesi gereken bir diğer madde otuz ikinci maddeydi. Çünkü eski eserlerin ülke dışına çıkarılmasını serbest bırakan bir madde olmasından ötürü çok sayıda eser ülke dışına çıkarılmıştı. 1874 nizamnamesinde yaşanan bu sıkıntılar 1884 nizamnamesinin oluşturulmasına temel hazırlamıştır.

İlk olarak 1882 yılında yeni bir nizamname için hazırlıklar başlamıştır. Ancak yeni nizamnamenin hazırlıkları devam ettiği için kazı ruhsatı almak amacıyla başvuran kişilere 1874 nizamnamesine göre izin verilmesi uygun görülmüştür.³⁷⁹ Sadarettin Maarif Nezaretine gönderilen 24 Muharrem 1301 (24 Kasım 1883) tarihli bir tahriratta: “...*Asar-ı Atika Nizamnamesinin düzeltilip değiştirilmesine dair Şura-yı Devlet tarafından kaleme alınan tasarı ile Hamdi Bey tarafından hazırlanıp verilen diğer tasarinin incelenip, ilavesi lazım gelen hususların Şura-yı Devletçe hazırlanan tasarıya fıkralar halinde ilave ettirilerek, bir suretinin gönderilmesi istenmiştir...*”³⁸⁰ Böylece 1884 Nizamnamesine ilk şekil verilmeye başlanmıştır. Nizamnamenin hazırlanması için bir komisyon oluşturulmuş ve komisyon aracılığı ile bir tasarı hazırlanmıştır.³⁸¹

Tüm çalışmalara ek olarak sadrazamlık makamından Maarif Nezareti Encümeni adı ile kurulan komisyona yazılan bir talimatta, yeni bir nizamname hazırlanmasının gerekliliği anlatılmıştır.³⁸² Yazılan talimatname ile “...*Avrupa’da bu gibi eski eser araştırmacıları, meydana çıkardıkları her nevi eserin yalnız alçıdan yapılmış birer kopyasını alarak asıllarını mahalli müzelere bıraktıklarından, her yerde yürüyen işlem dışında bir yola gidilmesinin memleketimizdeki bir takım eski eserlerin dışarıya çıkması sonucunu vereceği, onun için, bundan böyle Türkiye’de arkeolojik kazı yapmak isteyenlere bulacakları eserlerin yalnız birer kopyasının verilmesi ve asıllarının Müze-i Hümayun’a konması şartıyla ruhsat verilmesi esasına dayanacak bir tüzüğün elde bulunması gerektiği*” belirtilerek “*sözü edilen nizamnamenin bu esaslara göre düzeltilerek örnek suretinin yollanması...*”³⁸³ istenmiştir. Hazırlanmış olan talimatta eski eserlerin iktisadi, estetik veya tarihsel değerlerine atıfta bulunulmamıştır. Buradan da anlaşıldığı üzere Osmanlı eski eser hukukunda yapılacak değişikliğin arkasında, başka

³⁷⁸ Halit Çal, *Türkiye’nin Cumhuriyet Dönemi ...*, s. 15.

³⁷⁹ BOA., MF. MKT., Nr., 77/46, 3 Ekim 1882

³⁸⁰ Mustafa Cezar, *Sanatta Batı’ya ...*, s. 332.

³⁸¹ Hüseyin Muşmal, *Osmanlı Devleti’nin...*, s. 53.

³⁸² Wendy M.K. Shaw, *Osmanlı...*, s. 144.

³⁸³ Mustafa Cezar, *Sanatta Batı’ya ...*, s. 332.

ülkelerin pratiklerinin olduğu görülmektedir.³⁸⁴ Bir başka ifade ile Osmanlı Devleti, Avrupalı devletlerin uygulamalarını örnek göstererek Avrupalı araştırmacıların eski eserleri ülke dışına çıkarmasını önlemeye çalışıyordu.

Aydın sınıfın etkisi ile Osmanlı Devleti'nde eski eserler konusuna bakış 1884 Nizamnamesi'nin hazırlanış sürecinde daha çok belirginleşmiştir. Yaşanan hazırlık sürecinin ardından Osman Hamdi Bey'in yoğun çalışmaları sonucunda 21 Şubat 1884 tarihinde çıkan padişah iradesi ile Osmanlı Devleti'nde yeni bir nizamname ilan edilmiştir.³⁸⁵ Nizamname beş bölüm ve otuz yedi maddeden meydana geliyordu.³⁸⁶ Böylece yayınlanan nizamname ile Türk eski eser hukukunun günümüze kadar sürecek olan temeli atılmıştır. Bu temel ise eski eser mülkiyetinin kayıtsız şartsız devlete ait olduğu prensibidir.³⁸⁷

1874 nizamnamesinde yer almayan en önemli konu, eski eser kavramının neleri kapsadığının örneklenerek açıklanmamış olmasıdır. Böylece eski eserin tanımı, kanun önünde yoruma bırakılmış oluyordu.³⁸⁸ 1884 Nizamnamesi'nin birinci maddesi bu tür yorumlara mahal bırakmayacak şekilde Osmanlı topraklarının herhangi bir yerinde, geçmiş medeniyetlerden kalmış olan eserlerin tamamını eski eser kapsamına alıyordu.³⁸⁹ Buna göre altın, gümüş, eski paralar, tarihi bilgilerin yazılmış olduğu levhalar, oyma resim, diğer maddelerden yapılmış süs eşyaları, silahlar, heykeller, eski oyun yerleri, tiyatrolar, bendler, köprüler, su kemerleri, dikili taşlar, tapınaklar, saraylar, ölümler ve eşyalarının gömülü olduğu tepeler ile halkın kullanımı için yapılmış olan yapıların tamamı eski eser olarak kabul ediliyordu.³⁹⁰ Oysa 1874 tarihli nizamnamede, eski eserin değeri taşınır olup olmaması ile ilişkilendirilmiş ve eski eserin tanımı çok kısa yapılmıştı. Fakat 1884 nizamnamesinde yer alan eski eser tanımında nesnenin tarihsel nitelik taşıması, ona değer kazandırıyordu.³⁹¹ Böylece tarihi eser kavramı ile eski eserin neler

³⁸⁴ Wendy M.K. Shaw, *Osmanlı...*, s. 145.

³⁸⁵ Halit Çal, *Türkiye'nin Cumhuriyet Dönemi ...*, s. 15.

³⁸⁶ Düstur, 1. Tertip, C. 4, s. 89-97.

³⁸⁷ Ahmet Mumcu, "Eski Eserler ...", s. 73.

³⁸⁸ Halit Çal, *Türkiye'nin Cumhuriyet Dönemi ...*, s. 15.

³⁸⁹ Düstur, 1. Tertip, C. 4, s. 89.

³⁹⁰ Düstur, 1. Tertip, C. 4, s. 89-90.

³⁹¹ Wendy M.K. Shaw, *Osmanlı...*, s. 146.

olduğu açıkça anlatılmış ve tüm tarihi eserlerin Osmanlı mirasının bir parçası olduğu vurgulanmıştır.³⁹²

Nizamnamenin ikinci maddesi, eski eserlere sahip olma ve kullanabilme şartlarını belirliyordu³⁹³ Buna göre kazılar için izin alınması, kazı yapılması, çıkarılan eserlerin durumu gibi tüm çalışmalar nizamnameye göre yapılacaktı. Osmanlı eski eserler üzerindeki denetimini ikinci madde ile belirginleştirmiş oluyordu. Üçüncü maddede, kazılar sırasında yeraltından çıkarılan ya da göllerde, nehirlerde, derelerde, çaylarda bulunan her çeşit tarihi eserin doğrudan devlete ait olduğu belirtilmiş ve eserlerin alınıp götürülmesi veya zarar verilmesi yasaklanmıştır.³⁹⁴

Dördüncü maddeye göre, cemaatlerin veya kişilerin kullandıkları arazilerde, yapılarda bulunan eski eserleri yıkıp kaldırmaya arazi sahiplerinin hakkı yoktu. Ancak Osmanlı Devleti bu gibi binaların gerçek hallerini muhafaza etmekle yükümlü idi.³⁹⁵ Beşinci madde ile kişilerin kendi arazilerinde bulunacak eski eserleri, binaları, eski yollarda bulunan eserleri, kale duvarlarını, hamamları, mezarları ve bu gibi eserleri bozmaları, işe yaramaz hale getirmeleri kesinlikle yasaklanmıştır.³⁹⁶ Osmanlı Devleti, tüm bunlara ek olarak harabelerden iki yüz elli metre uzakta kireç ocaklarının açılmasını, eski yapıların ölçülerini, resim ve kalıplarını almak amacıyla iskelelerin yapılmasını, eski eserlerin yeni yapılacak çeşme, havuz, saman damı, gibi inşaatlarda kullanılmasını yasaklamıştır.³⁹⁷ Beşinci madde arkeolojik alanların, üzerlerinde yer alan nesnelere ile ayrılmayacak bir bütünlük taşıdığına anlaşılmaya başlandığını göstermesi açısından önemlidir.³⁹⁸

Altıncı madde ile eserlerin korunması için yeni bir önlem alınmıştır. Buna göre devletin uygun göreceği kararla İdare-i Mahsusa tarafından yapılacak araştırma ve kazılarda, kazı yapılan alan özel şahısların elinde ise devlet arazi sahibini ikna edebilir ya da istimlâk hakkındaki hüküm gereği araziyi satın alarak kamulaştırabilirdi.³⁹⁹ 1874 Nizamnamesi'nde kazı yapan araştırmacı toprağın mülkiyetini de alabiliyor ve kazıda

³⁹² Wendy M.K. Shaw, *Osmanlı...*, s. 146.

³⁹³ Düstur, 1. Tertip, C. 4, s. 90.

³⁹⁴ Düstur, 1. Tertip, C. 4, s. 90.

³⁹⁵ Düstur, 1. Tertip, C. 4, s. 90.

³⁹⁶ Düstur, 1. Tertip, C. 4, s. 90.

³⁹⁷ Düstur, 1. Tertip, C. 4, s. 90.

³⁹⁸ Wendy M.K. Shaw, *Osmanlı...*, s. 147.

³⁹⁹ Düstur, 1. Tertip, C. 4, s. 90-91.

bulduklarına da el koyabiliyordu. Yeni nizamname ise toprağın üstüne değil altına öncelik vermiştir. Böylece Devlet tüm kültür varlığı nesnelerin sahibi olduğu için, özel kişilerin arazisinde bulunsada dahi toprak devlet malı sayılmıştır.⁴⁰⁰

Yedinci madde ile Osmanlı ülkesinde resmi izin almadan hiç kimsenin kazı yapamayacağı, nizamnamede belirtilen şartlara araştırma ve kazı yapanların uymalarının zorunlu olduğu belirtilmiştir.⁴⁰¹ Kazıların izinlere bağlanmış olması, çıkarılan eserlerin ülke dışına çıkarılmasının önüne geçilmek istendiğini gösterir. Çünkü kazı izinleri ile denetim sağlama fırsatı olacaktı ve araştırmacıların kazı sonucu neler bulduğu kontrol edilecekti. Sekizinci madde ile Osmanlı ülkesinde çıkarılan eserlerin yabancı ülkelere götürülmesi kesin bir dille yasaklanıyordu.⁴⁰² Böylece 1874 nizamnamesi ile kazı yapana verilen 1/3 hak, 1884 nizamnamesinde kaldırılıyor ve bulunan eserlerin Osmanlı ülkesinin dışına çıkarılmasına kesinlikle izin verilmeyeceği vurgulanıyordu.

Dokuzuncu maddede, eski eser araştırması ve çıkarması için özel kişiler ile ilim kurumlarına izin verilebileceğini belirtiyor, ancak verilen izin bu nizamnamenin belirtmiş olduğu şartlar ile sınırlı olduğu vurgulanıyordu.⁴⁰³ Buna göre eski eser araştırması yapmak için müze idaresinin görüşleri alınacak ve Maarif Nezareti'nin uygun görmesi durumunda, Bab-ı Âli tarafından kazı izni verilecekti.⁴⁰⁴ Görüldüğü üzere 1884 nizamnamesi kazı için ruhsat verilmesini bir dizi şarta bağlıyor ve kazıların şartları ile uygulama alanları konusunda çok daha somut adımlar atılmış oluyordu. Kısacası yeni nizamname ile eski eser arama şartları ağırlaştırılıyordu.⁴⁰⁵

On birinci madde ile çıkarılan eski eserlerin sayıları ve cinsi Maarif Nezareti tarafından verilecek olan iki farklı deftere yazılacaktı. Defterlerin alt kısımları Bab-ı Âli ve araştırmacı tarafından imza ya da mühür ile onaylanacaktı. Defterlerden bir tanesi araştırmacıya, diğeri ise yerel Maarif meclisine veya komisyonuna verilerek kaydını tutmuş oldukları defterler ile beraber Maarif Nezareti'ne gönderilecekti.⁴⁰⁶ Ayrıca eserlerin kayıt altına alınmadan çıkarılmasını önlemek amacıyla defterlerin her gün

⁴⁰⁰ Wendy M.K. Shaw, *Osmanlı...*, s. 148.

⁴⁰¹ Düstur, 1. Tertip, C. 4, s. 91.

⁴⁰² Düstur, 1. Tertip, C. 4, s. 91.

⁴⁰³ Düstur, 1. Tertip, C. 4, s. 91.

⁴⁰⁴ Düstur, 1. Tertip, C. 4, s. 91.

⁴⁰⁵ Hüseyin Muşmal, *Osmanlı Devleti'nin...*, s. 60.

⁴⁰⁶ Düstur, 1. Tertip, C. 4, s. 91.

yenilenip imzalanması kararlaştırılmıştı.⁴⁰⁷ On ikinci maddeye göre resmi izin alarak araştırma yapan kişilerin çıkarmış oldukları eski eserlerin tamamı müzeye aitti. Araştırmacılar bu eserlerin sadece resim veya kalıplarını alma hakkına sahipti.⁴⁰⁸ Ayrıca on üçüncü madde ile de resmi izni olmadan kazı yapan kişilerin çıkarmış oldukları eserlere el konulacak, araştırmacı yakalanmadan önce çıkarmış olduğu eserleri yok etmiş ise bedeli ödettirilecekti.⁴⁰⁹

Nizamname'nin on dördüncü maddesi hazırlanan kanunun genel anlayışına ters düşmektedir. Bir kişinin sahip olduğu arazide temel, dam, duvar, yapı gibi işlerin yapımında ortaya çıkan eserlerin yarısı mülkün sahibine bırakılmıştır. Fakat devletin istediği eseri alma hakkının yanı sıra, isterse arazi sahibine kalacak hisselerin bedelini ödeyerek tamamını alma hakkı da vardır.⁴¹⁰ On dördüncü maddenin konulma sebebi ruhsatsız, tesadüfen yapılan tamir ve inşaat gibi, eski eser arama ile ilgili olmayan kazılarda çıkacak eserlerin harap olmasına engel olmaktır.⁴¹¹

Nizamnamenin üçüncü bölümü on üç maddeden oluşmaktadır. Bu bölümde araştırma ve kazı yapma şartlarının neler olduğu belirtilmiştir.⁴¹² On beşinci madde ile eski eser araştırması yapacak kişilerin, araştırma yapacakları yerin sınırlarını gösteren bir harita çizmeleri zorunlu kılınmıştır. İstanbul'da kazı yapacak olan araştırmacılar Maarif Nezareti'ne, vilayetlerde araştırma yapacaklar ise valiliklere resmi yazı ile haritaları teslim etme şartı getirilmiştir.⁴¹³ Araştırma izni müzeler müdürlüğü ile görüşüldükten sonra Maarif Nezareti tarafından verilecektir. Ancak onuncu madde gereği Bab-ı Âli'den resmi emir alınmadıkça verilen iznin kullanılması yasaktı.⁴¹⁴

Kazı ruhsatının verilebilmesi için araştırma yapılacak olan bölgenin kazı yapmaya uygun olması gerekmektedir. Kazı yapılacak yer, kişiye ait ise sahibinin ikna edilmesi ve müzeler müdürlüğünün uygun gördüğü kefalet ücretinin arazi sahibine ödenmesi gerekiyordu. Ayrıca kazı için ancak iki yıla kadar izin verilecekti. Kazı izni için bu şartların yerine getirilmesi dışında nizamnamedeki diğer şartların da yapılması

⁴⁰⁷ Wendy M.K. Shaw, *Osmanlı...*, s. 148.

⁴⁰⁸ Düstur, 1. Tertip, C. 4, s. 91.

⁴⁰⁹ Düstur, 1. Tertip, C. 4, s. 92.

⁴¹⁰ Düstur, 1. Tertip, C. 4, s. 92.

⁴¹¹ Ahmet Mumcu, "Eski Eserler ...", s. 73.

⁴¹² Düstur, 1. Tertip, C. 4, s. 92.

⁴¹³ Düstur, 1. Tertip, C. 4, s. 92.

⁴¹⁴ Düstur, 1. Tertip, C. 4, s. 92.

zorunluydu. Kazı ruhsatı verildikten sonra, kazıya başlanmaz ya da yarıda bırakılır ise ruhsat geçerliliğini kaybedecekti. Ancak araştırmacı kazıya devam etmek isterse, hakkında yapılacak tahkikat sonunda mazeretinin geçerli bulunması durumunda izin süresi bir yıl daha uzatılabilecekti.⁴¹⁵

Maarif Nezareti kazı yapacak kişilerden vergi alınması konusunu da netliğe kavuşturmuştur. On sekizinci maddeye göre bir gün ile altı ay arasında izin isteyen kişilerden beş Osmanlı lirası, altı ay ile bir yıl arasında izin isteyen kişilerden on Osmanlı lirası, bir yıl ile iki yıl arasında izin isteyenlerden ise yirmi Osmanlı lirası ücret alınacaktı.⁴¹⁶ Ruhsat tarihinden itibaren mazeret belirtilmeden üç ay süreyle kazıya başlanmaz veya başlandıktan sonra tekrar mazeret göstermeksizin iki ay süre ile kazı bırakılır ise kazı izni geçersiz sayılacaktı. Araştırmacı yeniden izin isteyecek olursa Maarif Nezareti, müzeler müdürlüğünden alacağı bilgi ile kaldırılan iznin değiştirilmesi veya yeniden verilmesi hususlarında serbesttir.⁴¹⁷ Eski eser araştırması için izin verilecek alanın on kilometrekareyi geçmesi yasaklanmıştır. Kazıya başlandığı dönemde devlet tarafından bir sakınca görülür ise Maarif Nezareti'nin emri ile kazı işlemi durdurulabilecekti. Yapılan durdurma araştırmacının izninden sayılmaz ve bunun için araştırmacı her hangi bir ücret talebinde bulunamazdı.⁴¹⁸

Kazı yapılacak bölgelerde hükümet tarafından görevlendirilecek söz sahibi ve bilgili bir memur bulundurulması zorunluydu. Görevli memurun yol masrafı ve maaşı, kazı izninin verildiği dönemde araştırmacıdan alınarak maarif kasasından aylık olarak ödenecekti. Kazı çalışmalarının, izin süresinden önce bitmesi veya kazının bırakılması durumunda memur maaşı için toptan alınmış olan ücretin kalan bölümü araştırmacıya geri ödenecekti.⁴¹⁹ Osmanlı Devleti'nde ya da yabancı devletlerde görevli olan memurların çalıştıkları bölgelerde kendi adlarına araştırma yapmaları yasaktı.⁴²⁰ Araştırmacıya verilen kazı ruhsatı başka kişilere devredilemez veya satılamazdı. Ayrıca bir kişinin aynı süre içinde farklı yerlerde kazı yapmasına izin verilmeyecekti.⁴²¹

⁴¹⁵ Düstur, 1. Tertip, C. 4, s. 92-93.

⁴¹⁶ Düstur, 1. Tertip, C. 4, s. 93.

⁴¹⁷ Düstur, 1. Tertip, C. 4, s. 93.

⁴¹⁸ Düstur, 1. Tertip, C. 4, s. 94.

⁴¹⁹ Düstur, 1. Tertip, C. 4, s. 94.

⁴²⁰ Düstur, 1. Tertip, C. 4, s. 94.

⁴²¹ Düstur, 1. Tertip, C. 4, s. 94.

Bir kimse araştırma izni olmadan, İstanbul'da eski eser bulmuş ise beş gün içerisinde Maarif Nezareti'ne bildirmesi zorunluydu. İstanbul dışında eski eser bulan kişilerin ise eseri bulmuş oldukları yerin hükümet idaresine on gün içinde haber vermeleri gerekiyordu.⁴²² Ruhsat sahibi, izin süresi bittiğinde veya araştırmasının daha erken bitmesi halinde, bu durumu haber vermesi gerekiyordu. Araştırmayı nizamname şartlarına uygun bir şekilde yaptığı anlaşılır ise ödemiş olduğu kefalet ücreti makbuz karşılığında geri ödenecekti.⁴²³

Nizamnamenin dördüncü bölümünde eski eserlerin taşınmaları ve kullanımları hakkında kararlar yer almaktadır. Nizamnamenin yirmi sekizinci maddesinde yabancı ülkelerden Osmanlı ülkesine eski eserlerin getirilmesini serbest bırakılıyor ve gümrük vergisi alınmayacağı belirtiliyordu. Ayrıca Osmanlı ülkesi içinde herhangi bir yerden başka bir yere taşınacak her tür eski eserden ülke içi gümrük vergisi alınması da yasaklanıyordu.⁴²⁴ 1874 nizamnamesi araştırmacıların, çıkarmış oldukları eski eserleri ülke dışına götürmelerini serbest bıraktığı ve çıkarılan eserlerden sadece gümrük vergisi alınmasını öngördüğü halde yeni nizamname ile eski eserlerin ülke dışına çıkarılmaları kesinlikle yasaklanıyordu. Bu durum Osmanlı Devleti'nin eski esere bakışındaki değişimi göstermesi açısından son derece önemlidir.

Yabancı ülkelerden getirilen eserlerin yeniden ülke dışına çıkarılması ile Osmanlı ülkesi içinde çıkmış olan eserlerin farklı yerlere taşınma işlemi, müzeler müdürlüğünün bilgisiyle Maarif Nezaretinden resmi izin alınarak yapılacaktı. Ayrıca eserler içerisinde müzeye konmasına karar verilen olur ise değeri ödenerek satın alınacaktı.⁴²⁵ Osmanlı Devleti yapmış olduğu uygulama ile eserlerin denetimi konusunda çok hassas davranmış ve eserlerin taşınmalarına ciddi kısıtlamalar getirmiştir. Eser taşınmasının Maarif Nezareti'nden alınacak resmi izne bağlanmış olması, denetimin bizzat devlet eliyle yapılacağını göstermektedir.

Maarif Nezareti'nin resmi izni olmadan ülke dışına eski eser çıkarılmaya çalışıldığı anlaşılır ise yakalanan eserlerin tamamı müzeye konulacaktı. 1884 nizamnamesinde eski eserlerin ülke dışına çıkarılması bir takım şartlara bağlanmıştı. Öncelikle çıkartılmak

⁴²² Düstur, 1. Tertip, C. 4, s. 94.

⁴²³ Düstur, 1. Tertip, C. 4, s. 94.

⁴²⁴ Düstur, 1. Tertip, C. 4, s. 95.

⁴²⁵ Düstur, 1. Tertip, C. 4, s. 95.

istenen eserlerin Osmanlı Devleti müzesinde türü ve değeri yönünden benzerinin bulunduğu ispat edilmesi gerekmektedir. Ayrıca eski eserler içerisinde yabancı ülkelerden getirilmiş olanları var ise bunlar kontrol edildikten sonra izin çıkabilirdi. Bu tür durumlarda izin verilebilmesi için müzeler müdürlüğünün oluru ve Maarif Nezaretinin onayı gerekliydi.⁴²⁶

Nizamnamenin beşinci ve son bölümü ceza hükümlerini içeriyordu. Genel ya da özel yerlerde bulunan eski eserleri ortadan kaldırarak, zarar veren kişiler ceza kanununun yüz otuz sekizinci maddesi gereğince para cezası verilecekti. Ayrıca bu suçu işleyen kişilere bir aydan, bir yıla kadar hapis cezası da verilebilirdi. Tesadüfen eski eser bulan ve haber vermeyen kişiler, nizamnameye göre hakları olan eski eserlerin yarısını alamayacaklardı. Kişilere bulmuş oldukları eserlerin dörtte biri kadar para cezası ödetilecekti. Eğer eserler zarar görmüş ise para olarak karşılığı diğer para cezası ile beraber alınacaktı.⁴²⁷

Osmanlı ülkesinde çıkartılmış olan eski eserlerin bir bölgeden başka bir bölgeye taşınması sırasında otuz ikinci maddeye uymadan hareket eden kişilerden bir altın ile beş altın arasında para cezası alınacaktı. Nizamname hükümleri nedeniyle meydana gelecek olan anlaşmazlıklar, Mahkeme-i Adliye’de görülecekti. Nizamnamenin son maddesi gereğince eski eser nizamnamesinin uygulanmasından Maarif Nezareti sorumluydu.⁴²⁸

Müzenin oluşmaya başladığı ilk dönemlerde eski eser araştırması için serbest olan kazılar, Osmanlı Devleti’nde eski eser bilincinin yerleşmeye başlaması ile yerini çok sıkı denetimlerin olduğu uygulamalara bırakmıştır. Bu uygulamaların kanun hükümleri ile bağlanmış olması Osmanlı Devleti’nin eski eserler üzerindeki hakkını yasallaştırmış oluyordu. Devletin siyasi ve iktisadi olarak zayıfladığı bir dönemde Osmanlı Devleti, tarihi eserleri Avrupalı devletler ile pazarlık konusu olmaktan çıkarmıştır.⁴²⁹ Görüldüğü üzere yıllar geçtikçe Osmanlı Devleti’nin eski eser kavramına vermiş olduğu değer de değişim geçirmiştir.

⁴²⁶ Düstur, 1. Tertip, C. 4, s. 96.

⁴²⁷ Düstur, 1. Tertip, C. 4, s. 96.

⁴²⁸ Düstur, 1. Tertip, C. 4, s. 97.

⁴²⁹ Wendy M.K. Shaw, *Osmanlı...*, s. 165.

1884 nizamnamesi yasal boşlukları doldurmasına rağmen uygulamada aksaklıklar yaşanmıştır. Nizamnamenin açık hükümlerine rağmen izinsiz kazı yapılması ve alınan imtiyazlar ile çıkarılan eserlerin ülke dışına çıkarılması bu sorunların başında geliyordu. Alman araştırmacılar, 1899 yılında Bergama'da yaptıkları kazılarda çıkarmış oldukları eserleri Osmanlı Devleti ile yarı yarıya paylaşmayı teklif etmişlerdi. Ancak 1884 nizamnamesine göre çıkarılan eserlerin tamamı Osmanlı müzesine aitti. Alman hükümeti Sultan II. Abdülhamit tarafından 27 Ekim 1899 tarihinde verilen ayrıcalık ile çıkarmış oldukları eserlerin yarısını ülkelerine götürmüşlerdi.⁴³⁰ Osman Hamdi Bey durumun fakına varmış ve 1884 nizamnamesinde yapılması gereken değişiklikleri hazırlayarak 1906 nizamnamesinin içeriğini oluşturmuştur.

4. 1906 Tarihli Asâr-ı Atika Nizamnamesi

Osmanlı Devleti son eski eser nizamnamesi olan 1906 tarihli nizamnamenin hazırlanmasında daha net bir yaklaşım geliştirmiş ve eski eser araştırması için yapılacak olan her çalışmayı kurallara bağlamıştır.⁴³¹ 1884 nizamnamesi eklenen yani maddeler ile 1906 nizamnamesinin iskeletini oluşturmuştu. Osmanlı Devleti 1906 tarihli eski eser nizamnamesinin hazırlanış sürecinde çok önemli bir tedbir almış ve araştırmacılara kazı için ruhsat verilmesini yasaklamıştır.⁴³² Altı bölüm ve otuz beş maddeden oluşan Asar-ı Atika Nizamnamesi 23 Nisan 1906 tarihinde yayınlanmıştır.⁴³³ Osmanlı ilk iş olarak, değiştirilen eski eser nizamnamesinin bir örneğini Valiliklere ve Maarif Müdürlüklerine göndermiş, eski eser araştırmalarının yeni nizamnameye göre yapılmasını istemiştir.⁴³⁴ Ayrıca matbuat dairesine de bir örnek gönderilmiş ve gazetelerde ilan edilerek tüm ülkede uygulamaya konulması sağlamıştır.⁴³⁵

Nizamnamenin birinci bölümü üç maddeden oluşmaktadır ve müzeler idaresinin işleyişi hakkındaki kuralları içermektedir. Müzeler Genel Müdürlüğü eski eserler ile ilgili tüm işlerden sorumlu tutulmuştur. İşlemlerin yürütülebilmesi için genel müdürün başkanlığında, müdür yardımcısı ve Müze-i Hümayun muhafızları arasından seçilecek en

⁴³⁰ Alev Uluçay, *Efes ve Bergama'daki...*, s. 119.

⁴³¹ Wendy M.K. Shaw, *Osmanlı...*, s. 168.

⁴³² BOA. İ. HUS., Nr. 126/1322:Z- 42, 21 Şubat 1905.

⁴³³ Düstur, Mütemmim, s. 508.

⁴³⁴ BOA. MF. MKT., Nr. 928/73, 19 Mayıs 1906.

⁴³⁵ BOA. MF. MKT., Nr. 930/1, 22 Mayıs 1906.

az iki kişiden oluşan daimi bir komisyon kurulmuştur.⁴³⁶ Osmanlı Devleti ayrıca Maarif Nezareti'nin yerel yöneticilerinin yerel müzelerden sorumlu olmalarına karar vermiştir. Yerel yöneticilerin kendi bölgelerinde bulunan arkeolojik faaliyetleri denetleyerek, merkezi komisyona bilgi vermeleri istenmiştir. Müzeler Genel Müdürlüğü tarafından alınan tüm kararları onaylama yetkisi sadece Maarif Nezaretine verilmiştir.⁴³⁷

Nizamnamenin ikinci bölümünde üç madde yer almaktadır. Osmanlı ülkesinde, devlet arazisinde veya kişilerin kendi arazilerinde bulunan taşınır, taşınmaz eski eserlerin tümü Osmanlı Devletine aittir. Keşfedilmemiş ve daha sonra ortaya çıkarılacak olan eski eserlerin de sahibi Osmanlı Devleti'dir.⁴³⁸ Devlet yeni nizamname ile eski eserlerin tamamına sahip çıkmıştır. Böylece Osmanlı Devleti bir önceki nizamnameye göre mülkiyet hakkı konusunda daha belirgin bir çerçeve belirlemiştir.⁴³⁹ Beşinci madde, Osmanlı Devleti'nin eski eser kavramını açıklaması açısından önemlidir. Osmanlı ülkesinde, eski dönemlerde yaşamış olan çeşitli medeniyetlerin güzel sanatlara, fenne, bilime, edebiyata, dinlere ve sanata ilişkin her türlü yapıt eski eserden sayılmıştır.⁴⁴⁰

Beşinci maddenin açıklamasında çok geniş bir biçimde eski eser kavramının neleri kapsadığı örnekler verilerek sıralanmıştır. Cami-i Şerifler, kutsal yapılar, terk edilmiş putperest tapınakları, içinde ayin yapılmayan sinagoglar, kiliseler, manastırlar, kasaba surları, at meydanları, duvarlı ve duvarsız kuyular, suyolları, işlemleri dışarıdan görülen veya görülmeyen mezar odaları, hayratlar, hanlar, kaleler, tiyatrolar, köprüler, hamamlar, rıhtımlar, dikili taşlar, höyükler, heykeller, kabartmalı kayalar, her türlü malzemeden yapılmış olan silahlar, vazolar, pişmiş toprak eşyalar, madalyalar, ağaçtan yapılmış oyma işleri, papirüsler, parşömenler, mücevherler ve sikkeler gibi nesnelere tamamı eski eserden sayılmaktadır.⁴⁴¹ Ayrıca 18. yüzyılın son dönemine kadar yapılmış olan İslami eserler de bu kapsama dahil edilmiştir.⁴⁴²

Günümüzün hukuk anlayışı ile bakıldığında eski eser kavramına nelerin girdiğinin açıklanmış olması bir yanlış olarak görülebilir. Çünkü bu sıralama işlemi bir bakıma eski

⁴³⁶ Düstur, Mütemmim, s. 499.

⁴³⁷ Düstur, Mütemmim, s. 499.

⁴³⁸ Düstur, Mütemmim, s. 500.

⁴³⁹ Wendy M.K. Shaw, *Osmanlı...*, s. 168.

⁴⁴⁰ Düstur, Mütemmim, s. 500.

⁴⁴¹ Düstur, Mütemmim, s. 500-501.

⁴⁴² Halit Çal, *Türkiye'nin Cumhuriyet Dönemi ...*, s. 18.

eser tanımının sınırlanması anlamına geliyordu. Fakat Osmanlı Devleti için eski eser yeni sayılabilecek bir kavramdı ve bu nedenle nizamnamede eski eser tanımının ayrıntılı olarak kaleme alınması, yorum yapma olanağını ortadan kaldırma isteğini yansıtıyordu.⁴⁴³ Daha çağdaş, bilimsel bir arkeoloji düşüncesiyle hazırlanmış olan nizamname, güzel sanatlar dışında kalan eserleri de tarihi eser olarak kabul etmekte ve eski uygarlıkların kalıntıları olarak görüyordu.⁴⁴⁴ Diğer nizamnamelere göre, yeni nizamnamede ciddi bir farklılık gözlenmektedir. İlk iki bölümde bulunan altı madde eski eserlerin tanımını belirgin bir şekilde yapmıştır.

Nizamnamenin üçüncü bölümü ise taşınmaz eski eserlerin durumu hakkında bilgi vermektedir. Kanal, hendek, kuyu veya temel kazılırken bir bina ya da taşınmaz eski esere rastlanırsa eski eserler memuruna haber verilmesi zorunlu tutulmuştur. Eski eser memurlarının bulunmadığı yerlerde kişilerin, mülkî memurlara veya askeriye on beş gün içerisinde başvurmaları istemiştir. Kurala uymayan kişilere yüz ile bin kuruş arasında ceza uygulanmasına karar verilmiştir. Konu hakkında bilgi alan yerel memurlar veya askeri görevliler en kısa sürede, buldukları vilayetin maarif müdürünü haberdar etmek zorundaydılar. Eski eserlerin bulunduğu arazinin sahibi, eserleri korumaya ve haber verildiği tarihten itibaren en az altı hafta eserlere dokunmadan beklemeye mecburdur.⁴⁴⁵

Osmanlı Devleti taşınmaz eski eserlerin çıktığı arazinin kamulaştırılması konusunda çok önemli bir adım daha atmıştır. Bunun için devlet eski eser idaresinden bir memur görevlendirerek arazinin incelemesini yaptıracaktı. Devlet arazinin kamulaştırılmasını uygun bulursa, arazi sahibine sadece arazi bedeli ödenecekti. Arazi üzerinde bulunan veya bulunacak olan eski eserlerin değeri dikkate alınmayacaktı.⁴⁴⁶ 1884 nizamnamesinin 6. maddesine göre de devletin kamulaştırma hakkı vardı, ancak arazi sahibine eski eserlerden pay verilirdi. 1906 nizamnamesi ile bu durum tamamen ortadan kaldırılmış ve eski eser tabir edilen her türlü nesne devlet malı sayılmıştır. Buradan devletin idari gücünü kullanarak eski eserleri koruma altına aldığı anlaşılmaktadır.

⁴⁴³ Halit Çal, *Türkiye'nin Cumhuriyet Dönemi ...*, s. 17.

⁴⁴⁴ Wendy M.K. Shaw, *Osmanlı...*, s. 168.

⁴⁴⁵ Düstur, Mütemmim, s. 501.

⁴⁴⁶ Düstur, Mütemmim, s. 501.

Nizamnamenin sekizinci maddesi eski eserlere zarar verenler hakkındaydı. Buna göre taşınmaz tüm eski eserleri ve binaları ne sebeple olursa olsun yerlerinden oynatmak, yıkmak, zarar vermek yasaktı. Eski eserlere, taşınmaz eski binalara üç yüz metreden daha yakın kireç ocağı ve tuğla fabrikası inşa edilemeyecekti. Eski binaları ölçmek, kalıplarını almak ve binalara iskele kurmak isteyen kişilerin özel ruhsat almaları zorunluydu. Eski eserden sayılan binaların içinde oturmak ve bu binaları ahır, ot, saman ambarı gibi ihtiyaçlar için kullanmak kesinlikle yasaktır. Yukarıda sıralanan şartlara uymayan kişiler ceza kanununun yüz otuz sekizinci maddesi gereğince tazminat, nakit para ve bir aydan bir yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılabilirdi.⁴⁴⁷

Nizamname'nin dördüncü bölümünde, taşınır eski eserler hakkında geçerli olan kurallar belirtiliyordu. Kişilerin arazilerinin altında veya üstünde bulmuş oldukları eserleri bir hafta içinde maarif memurlarına bildirmeleri mecbur kılınmıştır. Maarif memurlarının bulunmadığı yerlerde mülkî memurlara veya askeri görevlilere haber verilmesi kararlaştırılmıştır. Taşınmaz eski eserler hakkında verilmiş olan ceza hükümleri taşınır eski eserler içinde geçerliydi.⁴⁴⁸ Bu suretle Osmanlı taşınır, taşınmaz tüm eski eserlerin denetimini kontrole bağlamıştı. Böylece devlet kaçak kazı yapılmasının önüne geçmeyi ve şahısların arazilerinden çıkarmış oldukları eserleri başka kişilere satmalarına engel olmayı hedefliyordu.

Beşinci bölümde, Osmanlı ülkesinde yapılan veya yapılacak olan kazılar kurallara bağlanmıştır. Osmanlı ülkesinde bulunmuş veya henüz çıkarılmamış durumda olan her türlü taşınır, taşınmaz eski eserlerin tamamı devlet malı sayılmaktadır. Bunun için arazilerde kazı yapma, sondaj, araştırma ve çukur açarak kontrol etme hakkı Maarif Nezareti'nin izni ile Müzeler Genel Müdürlüğüne verilmiştir. Ayrıca Müzeler Genel Müdürlüğü'nün uygun bulması halinde Maarif Nezareti tarafından bilim kurumlarına, yerli, yabancı uzmanlara Osmanlı ülkesinin her hangi bir yerinde kazı, sondaj ve araştırma yapmaları için izin verilebilir.⁴⁴⁹ 1906 nizamnamesi diğer nizamnamelere göre, yapılacak olan kazı ve araştırmaları çok sıkı denetime almıştır.

⁴⁴⁷ Düstur, Mütemmim, s. 502.

⁴⁴⁸ Düstur, Mütemmim, s. 502-503.

⁴⁴⁹ Düstur, Mütemmim, s. 503.

Kazı yapan kişilerin, yapacakları kazılar için izin alıp almadıklarına da dikkat edilmiştir. Nerede yapılırsa yapılsın Osmanlı Devleti'nden izni alınmadan, gizli olarak araştırma yapanlara üç ay ile bir sene arasında hapis cezası verilecekti. Yapılan kazılarda herhangi bir eser bulunmuş ise Müzeler Müdürlüğüne teslim edilecekti. Ayrıca bulunan eserler tahrip edilmiş veya yok edilmiş ise değerleri işi yapan kişilere ödettirilecekti.⁴⁵⁰ Bunun yanı sıra kazı ruhsatı isteyen kişilerin durumları da değerlendirilerek kimlere ne kadar süre ile izin verileceği de karara bağlanmıştır. Buna göre devlet memurlarına, ülkedeki elçilere ve yabancı memurlara kazı ruhsatı verilmeyecekti. Ruhsatlar kişiye ait olup başka şahıslara bırakılmayacak ve ruhsatnamede yer alan haklar mirasçılara devredilemeyecekti. Ayrıca bir kişiye aynı süre içinde birden fazla kazı ruhsatı verilmeyecekti.⁴⁵¹

Müzeler Genel Müdürlüğü tarafından yapılacak olan kazılarda arazi sahipleri kazı yapılmasına izin vermezler ise devlet istimlak hakkını kullanabilecekti. Ancak Müzeler Genel Müdürlüğü arazi sahibine önceden haber vererek sondaj yapabilecekti. Araştırmalardan doğan zararı ve arazinin kullanılmamasından kaynaklanan kaybı devlet karşılayacaktı. Araştırma, sondaj ve kazı yapmak isteyen kişiler, dilekçe ile doğrudan Maarif Nezareti'ne müracaat edeceklerdi. Verilecek olan dilekçede araştırmanın yapılacağı yer ve sınırlar belirtilecekti. Dilekçe Maarif Nezareti tarafından Müzeler Genel Müdürlüğüne gönderilecekti. Buradan da araştırmacı hakkında özel memur veya yerel yönetim aracılığı ile soruşturma yapılmasının gerekli olup olmadığının incelenmesi için Eski Eserler Komisyonuna sevk edilecekti.⁴⁵² Ayrıca kazı sürecinde de aşağıdaki kurallara uyulması gerekiyordu.

- 1- Kazılar yalnızca Müzeler Genel Müdürlüğü'nün yardımı ve işbirliği ile yapılacaktı. Kazı yapılacak olan arazi bir kişiye ait ise arazi istimlak edilecek ve ücreti araştırmacı tarafından ödenecekti. İstimlak edilen arazi devletin malı olacaktı.
- 2- Araştırma ve kazı için yapılacak masraflar kazı yapana ait olacaktı.

⁴⁵⁰ Düstur, Mütemmim, s. 503.

⁴⁵¹ Düstur, Mütemmim, s. 503.

⁴⁵² Düstur, Mütemmim, s. 504-505.

- 3- Bulunan eski eserlerin tamamı devlet malı olması nedeniyle Müze-i Hümayuna konulacaktı. Ayrıca araştırmacının fotoğraf çekme, kalıp alma ve resim yapma hakkı vardı.
- 4- Kazı yapılacak olan alanlarda Maarif Nezareti'nce bir komiser ve Müzeler Genel Müdürlüğü tarafından bir memur bulunacaktı. Görevliler kazı çalışmalarının nizamnameye uygunluğunu kontrol edeceklerdi.
- 5- Çıkarılan eski eserlerin türü ve adedi Müzeler Genel Müdürlüğü tarafından verilen matbu ve koçanlı iki deftere her gün kaydedilecekti.
- 6- Kazı çalışmalarında kalelere, istihkamlara, genel ve özel yapılara asla zarar verilmeyecekti.⁴⁵³

Araştırma ve sondaj yapacak kişilere ruhsat tarihinden itibaren en fazla iki ay süre tanınacaktı. Kazı yapacak olan kişilere ise en fazla iki sene süre verilecekti. Kazı işlemine başlanmamış ise Müzeler Genel Müdürlüğü'ne başvuruda bulunulacaktı. Müdürlüğün uygun bulması halinde izin bir yıl daha uzatılabilecekti.⁴⁵⁴ Ruhsat tarihinden itibaren üç ay içerisinde kazı başlamaz ya da başladıktan sonra geçerli bir sebep olmadan kazı iki ay bırakılırsa, kazı ruhsatı geçersiz sayılacaktı.⁴⁵⁵ Araştırmacılara verilen kazı izinleri başka kişilere devredilemez ve ruhsatnamede bulunan haklar mirasçılara bırakılamazdı. Bir araştırmacıya birden fazla araştırma ve kazı yapma izni verilemezdi.⁴⁵⁶ 1884 nizamnamesinde olduğu gibi yeni nizamnamede de araştırmacılardan ruhsat harcı alınacaktı. Buna göre ruhsat tarihinden itibaren altı ay için beş Osmanlı Lirası, bir sene için on Osmanlı Lirası ve iki sene için yirmi Osmanlı Lirası alınacaktı. Toplanan para Müzeler Genel Müdürlüğü sandığına ait olacaktı.⁴⁵⁷

Nizamname'nin altıncı bölümü on maddeden oluşuyordu. Bu bölümde eski eserlerin ticareti, nakliyesi, ihracı ve ithali hakkındaki hükümler yer alıyordu. Buna göre Osmanlı Devleti'nden izin almadıkça, Osmanlı ülkesinde eski eser ticareti, eski eser alınması ve verilmesi kesinlikle yasaktı. Eski eser ticaretini meslek olarak yapan kişilere, ruhsat almadan eski eser ticareti yaparlarsa yüz kuruştan, bin kuruşa kadar nakit para cezası verilecekti. Ayrıca altı günden, altı aya kadar hapis cezası verilerek ellerinde

⁴⁵³ Düstur, Mütemmim, s. 505.

⁴⁵⁴ Düstur, Mütemmim, s. 506.

⁴⁵⁵ Düstur, Mütemmim, s. 506.

⁴⁵⁶ Düstur, Mütemmim, s. 506.

⁴⁵⁷ Düstur, Mütemmim, s. 507.

bulunan eski eserler Müze-i Hümayuna konulacaktı.⁴⁵⁸ Osmanlı ülkesinde çıkarılmış olan eski eserlerin yabancı ülkelere ihraç edilmeleri kesinlikle yasaktı. Ancak Osmanlı ülkesine dışarıdan getirilecek her türlü eski eser yine vergiden muaf tutulmuştu. Ülke içinde bulunan eski eserlerin yerleri değiştirilmek istenir ise bunlardan da vergi alınmayacaktı.⁴⁵⁹ Bulunan eski eserlerden, müzeye konmalarına karar verilenler olur ise değerini ödeyerek satın alma hakkı Müzeler Genel Müdürlüğüne aitti. Geriye kalan eserlerin nakledilmelerine de sadece Müzeler Genel Müdürlüğü karar verebilirdi.⁴⁶⁰

Son bölümde ise genel konuların dışında kalan sorunlardan bahsediliyordu. Buna göre eski eserler üzerinden alınan vergiler ve nakit para Müzeler Genel Müdürlüğüne aittir. Nizamname hükümlerinden doğacak olan davalar Mahkeme-i Adliyelerde görülecekti. Nizamnamenin yürütülmesinden Maarif Nezareti sorumluydu.⁴⁶¹

Arkeolojinin doğuşu ve Antik dönem eserlerine duyulan merak sebebiyle Osmanlı Devleti çok ciddi bir eski eser yağmasının ortasında kalmıştır. Ülkenin her bölgesinde meydana gelen eser kaçakçılığının önüne geçmek adına, devlet çok önemli adımlar atmıştır. Alınan önlemler nizamnameler ile yasalaşmış, fakat çıkarılan eski eserler üzerinde bir denetim sağlanamadığı için başarılı olmamıştır. 1906 Nizamnamesi diğer nizamnamelere göre, yapılacak olan kazıların durumunu daha ayrıntılı bir şekilde ele almıştır ve denetimi Müzeler Müdürlüğüne vermiştir.

Çıkarılan nizamname ile tarihi eserlerin yabancı ülkelere kaçırılmasının önüne geçmek istenmiş ise de, yeni nizamnameye aykırı durumlar hemen ortaya çıkmıştır.⁴⁶² Osmanlı topraklarında kazı yapan ve buldukları eserleri kanun hükümlerine uymadan ülke dışına çıkararak yabancı araştırmacılar yeni nizamnameye hemen itiraz etmişlerdir. Mesela Alman elçiliği, Osmanlı Devleti'nin çıkardığı nizamnamenin elçiliklerin fikri alınmadan hazırlandığı için tepkili olduklarını belirtmiştir. Ayrıca nizamnamenin on dördüncü maddesi gereğince, izinlerin sadece Maarif Nezaretine başvurularak alınacağı hükmünün tartışma konusu olacağı söylenmiştir.⁴⁶³ Tüm itirazları sonunda Almanya

⁴⁵⁸ Düstur, Mütemmim, s. 507.

⁴⁵⁹ Düstur, Mütemmim, s. 508.

⁴⁶⁰ Düstur, Mütemmim, s. 508.

⁴⁶¹ Düstur, Mütemmim, s. 508.

⁴⁶² Wendy M.K. Shaw, *Osmanlı...*, s. 172.

⁴⁶³ Alev Uluçay, *Efes ve Bergama'daki...*, s. 141.

önemli miktarda eseri ülke dışına çıkaracak bir ayrıcalık elde etmiştir.⁴⁶⁴ Fakat konsolosluğun padişaha aracısız bir şekilde ulaşması sonucu, elde ettiği ayrıcalık daha önce tanınan imtiyazlardan farklıydı. Padişah II. Abdülhamid tarafından elçiliğe verilen ayrıcalık tek bir kullanıma aitti ve geniş bir güvence garantisi değildi.⁴⁶⁵ Osmanlı Devleti çıkarmış olduğu nizamnamenin uygulanmasına da dikkat etmiştir. Kazı yapacak olan kişilerin araştırma yaptıkları yerlerde, çıkarmış oldukları eserlere zarar vermelerini önlemek için eski eser nizamnamesine göre hareket etmeleri istenmiş ve bunun için 1910 tarihinde bir genelge yayınlamıştır.⁴⁶⁶

Çok geniş ve ayrıntılı hükümlere sahip olan 1906 Nizamnamesi'nde her konu dikkatlice kaleme alınmıştır. Bunun en büyük nedeni ise Osman Hamdi Bey gibi ileri görüşlü bir devlet adamının olmasıdır. Nitekim Osman Hamdi Bey, Fransız hukuku üzerine eğitim almıştır. Yasaların hazırlanması hususunda ve değişik yöntemlerin ortaya çıkarılması konusunda bilgi sahibidir.⁴⁶⁷ 1884 yılında Osman Hamdi Bey tarafından oluşturulan nizamname 1906 tarihinde, yine Hamdi Bey'in yapmış olduğu değişiklikler ile Cumhuriyet dönemine intikal etmiş ve 1973 yılına kadar yürürlükte kalmıştır.⁴⁶⁸ Nizamname'nin uzun yıllar yürürlükte kalması ve Türkiye Cumhuriyeti tarafından da benimsenmiş olmasının en önemli nedeni çok kapsamlı maddeler içermesidir. İlk müzecilik hareketinin başladığı 1846 tarihinden, 1906 nizamnamesine kadar geçen süre de Osmanlı Devleti müzecilik adına, her zaman ileriye dönük adımlar atmıştır.

⁴⁶⁴ Wendy M.K. Shaw, *Osmanlı...*, s. 172.

⁴⁶⁵ Wendy M.K. Shaw, *Osmanlı...*, s. 172.

⁴⁶⁶ BOA. MF. MKT., Nr. 1155/29, 1 Temmuz 1910.

⁴⁶⁷ Wendy M.K. Shaw, *Osmanlı...*, s. 170.

⁴⁶⁸ Alev Uluçay, *Efes ve Bergama'daki...*, s. 139.

SONUÇ

Dünya üzerinde yaşamış her medeniyet, kendinden sonra gelecek uygarlıklar için bir geçiş süreci olmuştur. Geçmiş medeniyetlere ait kültür varlıklarına, ilk kez Rönesans döneminde ilgi duyulmaya başlanmıştır. Rönesans döneminden başlayan antikite merakı, eski eserlerin toplanmasını ve saklanmasını da beraberinde getirmiştir. İlk olarak Krallar kendilerine ait olan hazinelerinde değerli nesnelere saklamışlardır onun dışında kiliselerde özellikle dini eserler korunmuşlardır.

19. yüzyıla kadar Avrupa'da yapılan eski eser toplayıcılığının en önemli nedeni eserleri koruma isteğidir. 19. yüzyıl ile koruma düşüncesi yerini eski eserlere sahip olma isteğine bırakmıştır. Nitekim bu dönemde, Eskiçağ uygarlıklarından kalan taşınır ve taşınmaz tüm kültür varlıkları Avrupa devletlerinin dikkatini çekmiş ve 19. yüzyılda başlayan eski eser araştırma gezileri her geçen yıl artarak devam etmiştir.

Osmanlı Devleti eski eser konusunda Tanzimat dönemine kadar bir politika belirleyememiştir. Ancak değerli nesnelere konusunda bir bilince sahip olduğu açıktır. Tanzimat döneminden önce, eski eserden daha çok maddi değeri yüksek olan altın ve değerli taşlar önemli kabul edilmiştir. Avrupa'da kralların özel hazinelerinde sakladığı değerli nesnelere gibi, Osmanlı sultanları da tarihi değeri olan nesnelere saklamışlardır. Örneğin Orhan Gazi'nin zırhı, İstanbul'un fethinde kullanılan zincirler günümüze kadar ulaşmıştır.

Taşınmaz durumda olan eserler ise gündelik hayatta kullanımda oldukları sürece tamirleri yapılmıştır. Osmanlı Devleti'nde kaleler, çeşmeler, suyolları gibi çok sayıda eser kullanımda olmaları nedeniyle onararak ömürleri uzatılmıştır.

Osmanlı Devleti'nde âsâr-ı atika ve müzecilik konusunda ki en önemli gelişmeler Tanzimat dönemiyle birlikte başlamıştır. Bunda, söz konusu dönemde siyasi ve sosyal yaşamda meydana gelen köklü değişimler kadar, yabancı ülkelerde eğitim alan kişilerin Avrupa'da görmüş oldukları kurumları Osmanlı ülkesinde hayata geçirme çabalarının da etkisi olmuştur. Nitekim arkeolojik eserler ve eski silahlar olmak üzere iki bölüm olarak tasarlanan ilk Türk müzesi, 1846 yılında Ahmet Fethi Paşa tarafından kurulmuştur. Ancak, müze isminin çok yeni bir terim olması ve bu kurumun değer bakımından neyi

temsil ettiğinin bilinmemesinden dolayı, kurulan müze, modern müzecilik anlayışından oldukça farklıdır. Eserler arasında tasnif yoktur ve eserlerin herhangi bir katalogu tutulmamıştır. Teşhir işlevini de gerçekleştiremeyen müze, daha ziyade bir depo görevi ifa etmiştir.

Ahmet Fethi Paşa'nın 1858 yılında ölümü ve Osmanlı Devleti'nde eski eserleri koruma düşüncesinin henüz kurumsallaşmaması dolayısıyla, pek çok eser yurt dışına götürülmüş, müze beklenen ilgi ve alakayı kazanamamıştır. Bu durum Savfet Paşa'nın Maarif Nazırı olması ile değişecektir. Nitekim 1869 yılında Harbiye Ambarının ismi Müze-i Hümayun olarak değiştirilerek, başında Edward Goold'un olduğu bir müze müdürlüğü tesis edilmiş ve hemen akabinde de ilk "*Âsâr-ı Atika Nizamnamesi*" yayınlanmıştır. Nizamname çok kısa ve içerik olarak zayıf hazırlanmış olmasına rağmen, eski eserlerin Osmanlı Devleti sınırları dışına çıkarılması konusunda belli sınırlamalar getirebilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde 1869 yılından sonra farklı gelişmelerin yaşandığı ikinci dönem, eski eserler konusunda bilgi sahibi ve araştırmalar yapmış olan Dethier'in müze müdürlüğüne atanması ile başlar. Nitekim devletin eski esere bakışındaki değişim, arkeolojik kazılar yapmış ve müzecilik anlayışına yabancı olmayan bir kişiyi göreve getirmiş olması ile gözlemlenebilir. Yeni müze müdürü Dethier 1874 yılında ikinci bir "*Âsâr-ı Atika Nizamnamesi*" hazırlamıştır. İlk nizamnameye göre 1874 Nizamnamesi, daha düzenli bir görünüme sahiptir.

Müzecilik adına yaşanan gelişmeler sadece nizamnameler sınırlı kalmamıştır. Harbiye Ambarında oluşan rutubetli ortam eserlere zarar verdiği ve ülke genelinde çıkarılan eser sayısında gözle görülür bir artış olması nedeniyle Müze-i Hümayun'un Çinili Köşke taşınması düşünülmüş ve müzenin Çinili Köşke taşınması ile Osmanlı Devleti'nde modern bir müze anlayışı gelişmeye başlamıştır. Çünkü burada eserlerin bir katalogu hazırlanmış ve eserler tasniflenmiştir.

Osmanlı müzeciliğinde en önemli dönüm noktası ise şüphesiz ülke dışında eğitim almış, sanat ve arkeoloji gibi bilimlere ilgi duyan Osman Hamdi Bey'in göreve getirilmesidir. 1881 yılında göreve getirilen Hamdi Bey, aynı zamanda ilk Türk müze müdürüdür. Onun görevde bulunduğu dönemde sırasıyla 1884 ve 1906 yıllarında olmak

üzere Âsâr-ı Atika Nizamnameleri çıkarılmış, araştırmacı yetiştirmek için Sanayi-i Nefise Mektebi kurulmuş ve modern bir müze binası inşa edilmiştir. Osmanlı Devleti'nde modern anlamda müze ancak Hamdi Bey döneminde tanımlanabilmiş ve yapılan tüm bu çalışmalar ülkemizde yaşamış eski uygarlıkların eserlerinin günümüze kadar ulaşmasına katkı sağlamıştır.

KAYNAKÇA

I. ARŞİV BELGELERİ

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

1. Bâb-ı Âli Evrak Odası (BEO), Sadaret Evrakı

Sadaret Mektûbi Kalemi Düvel-i Ecnebiye (A. DVN. DVE): 25 -C/90.

Sadaret Mektûbi Kalemi Mühimme (A. MKT. MHM.): 3/29, 271/24, 441/2, 471/11.

Sadaret Mektûbi Kalemi Meclis-i Vâlâ (A. MKT. MVL.): 90/79

Sadaret Mektûbi Kalemi Nezaret ve Devâir (A. MKT. NZD.): 223/73.

Sadaret Mektûbi Kalemi Umum Vilâyât (A. MKT. UM.): 102/88, 436/44.

2. Cevdet Tasnifi

Cevdet Maarif (C.MF.): 5/221, 135/6722, 150/7791, 271/16924, 368/24347, 372/24654, 1055/82820.

Cevdet Maliye (C. ML.): 577/ 23686.

3. Hatt-ı Hümayun

Hatt-ı Hümayun (HAT.): 238/ 13204.

4. Hariciye Nezareti

Mektubi Kalemi (HR. MKT): 47/59, 38/1.

5. İrade Tasnifi

Hariciye (İ. HR.): 100/4906, 171/9254, 178/9803.

Hususi (İ. HUS.): 126/1322: Z- 42.

Mesâil-i Mühimme (İ. MSM.): 17/387.

Şûrâ-yı Devlet (İ.ŞD.): 547/1.

6. Maarif Nezareti

Maarif Mektûbi Kalemi (MF. MKT.): 18/156, 19/51, 28/36, 30/43, 30/64, 30/173, 31/145, 35/122, 37/29, 44/3, 45/28, 46/9, 47/122, 47/123, 54/15, 55/129, 56/75, 928/73, 930/1, 1155/29.

7. Mühimme Defterleri

Mühimme Defterleri (MD): C.10, C.100, C.109, C.128.

II. ARAŞTIRMA VE İNCELEME ESERLER

Altınay, Ahmet Refik, *Onuncu Asr-ı Hicride İstanbul Hayatı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000.

Akın, Nur, “Osman Hamdi Bey, Asar-ı Atika Nizamnamesi ve Dönemin Koruma Anlayışı Üzerine”, *Osman Hamdi Bey ve Dönemi Sempozyumu*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1993, s. 233-239.

Andı, Fatih, *Bir Osmanlı Bürokrati'nin Avrupa İzlenimleri Mustafa Sami Efendi ve Avrupa Risalesi*, Kitabevi Yayınları, Ankara 1996.

Arık, Remzi Oğuz, *Türk Müzeciliğine Bir Bakış*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1953.

Arsebük, Güven, “Dünden Bugüne Arkeoloji”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları C. 1, İstanbul, 1983, s. 66-75.

Atasoy, Sümer, “Türkiye’de Müzecilik”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, C. 6, İstanbul, 1983, s. 1458-1463.

Babinger, Franz, *Fatih Sultan Mehmet ve Zamanı*, Oğlak Bilimsel Kitaplar, İstanbul, 2002.

Barkan, Ömer Lütfü, *Süleymaniye Camii ve İmareti İnşaatı (1550–1577)*, Türk Tarih Kurumu, C. 2, Ankara, 1979.

Battal, Seyit-Demirtaş, Mehmet, “Mehmet Sadık Rifat Paşa ve Tanzimat”, *History Studies*, Volume 2/1, 2010, s. 44-64.

Batur, Sabahattin, “Dünyada Müzeciliğin Gelişimi”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, C. 6, İstanbul, 1983, s. 1472-1474.

Cezar, Mustafa, *Sanatta Batı’ya Açılış ve Osman Hamdi*, Anadolu Sanat Yayınları, İstanbul, 1995.

Çadırcı, Musa, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1997.

Çal, Halit. *Türkiye'nin Cumhuriyet Dönemi Eski Eser Politikası*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Ankara, 1990.

Danişmend, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Türkiye Yayınevi, C.1, İstanbul, 1971.

De Busbecg, Ogier Ghiselin, *Türkiye'yi Böyle Gördüm*, Tercüman 1001 Temel Eser.

Dernschwam, Hans, *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987.

Düstur, 1. Tertip, C. 4, İstanbul 1289.

Düstur, Mütemmim, 15 Muharrem 1289-8 Recep 1325.

Ebcioğlu, İsmet, "Türkiye'den Batı Ülkelerine Götürülen Arkeolojik Eserler", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, C.1, İstanbul, 1983, s. 76-80.

Ercilasun, Bilge, "Mustafa Sami Efendi'nin Türk Yenileşme Tarihindeki Yeri", Hacettepe Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi, (Özel Sayı), Ankara, 1983.

Ergin, Osman Nuri, *Türk Maarif Tarihi*, Eser Matbaası, C. 3-4, İstanbul, 1977.

Eyice, Semavi, "Müzeciliğimizin Başlangıcı ve Türk-İslam Eserleri Müzeleri", *Müze, T.C. Kültür Bakanlığı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Genel Müdürlüğü*, Ankara, 1990, s. 5-8.

Eyice, Semavi, "Arkeoloji Müzesi ve Kuruluşu" , *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, C.6, İstanbul, 1985, s. 1596-1603.

Gerçek, Ferruh, *Türk Müzeciliği*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999.

Huart, Clement, *Mevleviler Beldesi Konya*, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1978.

Karaduman, Hüseyin, "Belgeler İle Türk Asar-ı Atika Nizamnamesi", *Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, Türk Tarih Kurumu, C. 25, S. 29, Ankara, 2004, s. 73-92.

Kazancı, Sevim, *XIX. Yy. Osmanlı Müzeciliği*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1998.

Kundakçı, Gül, E. “19. yy. da Anadolu Arkeolojisine ve Eskiçağ Tarihine Genel Yaklaşım”, *XIII. Türk Tarih Kongresi (Kongreye Sunulan Bildiriler)*, C. 3, II. Kısım, Ankara, 2002, s. 1-10.

Mansel, Arif Müfid, “Osman Hamdi Bey”, *Belleten*, S.24, Ankara, 1960, s. 291-301.

Madran, Emre, “Osmanlı Devletinde “Eski Eser” ve “Onarım” Üzerine Gözlemler”, *Belleten*, C. 49, S. 195, Aankara 1985, s. 503-543.

Montagu, Lady, *Türkiye Mektupları 1717-1718*, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1975.

Mumcu, Ahmet, “Eski Eserler Hukuku ve Türkiye” *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, S. 26, Ankara, 1970, s. 45-78.

Muşmal, Hüseyin, *Osmanlı Devleti'nin Eski Eser Politikası (Konya Vilayeti Örneği 1876-1914)*, Kömen Yayınları, Konya, 2009.

Ogan, Aziz, *Asar-ı Atika Nizamnamesi ve 1874 den İtibaren Resmi Ruhsat İle Yapılan Hafriyat*, Burhaneddin Matbaası, İstanbul, 1938.

Ogan, Aziz, *Türk Müzeciliğinin Yüzüncü Yıldönümü*, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, İstanbul, 1947.

Ortaylı, İlber, "Osman Hamdi'nin Önündeki Gelenek", *I. Osman Hamdi Bey Kongresi; Bildiriler (2 Ekim 1990)*, Yayına Hazırlayan Zeynep Rona, İstanbul, 1992, s. 126-131.

Ortaylı, İlber, “Tanzimat’ta Vilayetlerde Eski Eser Taraması”, *Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, C.6, İstanbul, 1985, s. 1599-1600.

Öz, Tahsin, *Ahmet Fethi Paşa ve Müzeler*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1948.

Özkasım, Hale-Ögel, Semra, “Türkiye’de Müzeciliğin Gelişimi”, *İTÜ Dergisi*, C. 2, S. 1, 2005, s. 96-102.

Paksoy, İsmail Günay, “Bazı Belgeler Işığında Osmanlı Devleti’nin Kültür Mirası Politikası Üzerine Düşünceler”, *Osman Hamdi Bey ve Dönemi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1993, s. 201-221.

Poole, Stanley Lane, *Lord Stratford Canning’in Türkiye Anıları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999.

Poyraz, Mustafa, *Müzelerde Isı, Işık, Nem*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana, 2008.

Raczynski, Edward, *1814 de İstanbul ve Çanakkale’ye Seyahat*, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1980.

Ruznâme-i Cerîde-i Havâdis, S. 2446-2447.

Shaw, Wendy M.K., *Osmanlı Müzeciliği*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

Su, Kamil, *Osman Hamdi Bey’e Kadar Türk Müzesi*, ICOM Türkiye Milli Komitesi Yayınları, İstanbul, 1965.

Süreyya, Mehmed, *Sicill-i Osmanî*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, C. 2-5, İstanbul, 1996.

Şahin, Gürsoy, “Avrupalıların Osmanlı Ülkesindeki Eski Eserlerle ilgili izlenimleri ve Osmanlı Müzeciliği” *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 26, S. 42, Ankara, 2007, s. 101-126.

Şeref, Abdurrahman, *Tarih Müsâhebeleri* (Sadelestiren: Enver Koray), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1985.

Şinasi, Abdülhak, “Müzelerimiz ve Hamdi Bey”, *Ülkü Halkevleri Dergisi*, C. 3, S. 14, Ankara, 1934, s. 111-115.

Şinasi, Abdülhak, “Müzelerimiz ve Hamdi Bey III”, *Ülkü Halkevleri Dergisi*, C. 7, S. 39, Ankara, 1936, s. 187-191.

Tavernier, Jean Baptiste, *17. Yüzyıl da Topkapı Sarayı*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2007.

Terzi, Arzu Tozduman, “Hazine-i Hassa”, *İslam Ansiklopedisi*, Türk Diyanet Vakfı, C.17, İstanbul,1998. s. 137-141.

Thevenot, Jean, *1655-1656'da Türkiye*, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1978.

Turan, Şerafettin, “Osmanlı Teşkilatında Hassa Mimarları”, *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi, Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 1, Ankara, 1963, s. 159-200.

Tursun Bey, *Fatih'in Tarihi*, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1979.

Uluçay, Alev, *Efes ve Bergama'daki Arkeolojik Kazılar*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1997.

Unat, Faik Reşit, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1992.

Yücel, Erdem, *Türkiye'de Müzecilik*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1999.